

Amasya Üniversitesi

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ISSN 2147-7256

Sayı **3**
Aralık 2014

AMASYA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

AMASYA UNIVERSITY
REVIEW OF THE FACULTY OF DIVINITY

ISSN: 2147-7256

Sayı/Issue: 3

Amasya 2014

AMASYA ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
ISSN: 2147-7256
2014 Sayı: 3

Sahibi / Owner
Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR
Dekan / Dean

Editör / Editor
Yrd. Doç. Dr. Ayşegül GÜN

Editör Yrd. / Editorial Assistants
Yrd. Doç. Dr. Nuran ÇETİN
Arş. Gör. Ümit TORU

AMASYA UNIVERSITY
REVIEW OF THE FACULTY OF DIVINITY
ISSN: 2147-7256
2014 Number: 3

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Halil APAYDIN
Yrd. Doç. Dr. Ali Rıza AYAR
Yrd. Doç. Dr. Recep Orhan ÖZEL
Yrd. Doç. Dr. Ayşegül GÜN
Yrd. Doç. Dr. Nuran ÇETİN
Yrd. Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Selim ÖZCAN
Yrd. Doç. Dr. Turan AÇIK
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KÖMÜRCÜ

Baskı Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date
Amasya Üniversitesi Matbaası, 2014

Yayın Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Ali Akpınar (Gaziantep Üniversitesi), Prof. Dr. Emin Aşıkutlu (Karadeniz Teknik Üniversitesi), Prof. Dr. Nevzat Aşık (9 Eylül Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Osman Ateş (Çukurova Üniversitesi), Prof. Dr. Talip Türcan (Süleyman Demirel Üniversitesi), Prof. Dr. Davut Yaylalı (Atatürk Üniversitesi), Prof. Dr. Hüseyin Aydın (Osman Gazi Üniversitesi), Prof. Dr. Cağfer Karadağ (Abant İzzet Baysal Üniversitesi), Prof. Dr. Halil İbrahim Bulut (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Metin Bozkuş (Cumhuriyet Üniversitesi), Prof. Dr. Kadir Özköse (Gazi Osman Paşa Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet Ögke (Akdeniz Üniversitesi), Prof. Dr. Mehmet Yalar (Uludağ Üniversitesi), Prof. Dr. Musa Yıldız (Gazi Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet Kamil Cihan (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet Mahir Alper (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet Kayaçık (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. İbrahim Çapak (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Abdurrahman Kurt (18 Mart Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Akdoğan (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Köse (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Abdülkerim Bahadır (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi), Prof. Dr. Recep Kaymakcan (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Osman Eğri (Hitit Üniversitesi), Prof. Dr. Mehmet Katar (Ankara Üniversitesi), Prof. Dr. Fuat Aydın (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Ramazan Ertürk (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Mehmet Sait Reçber (Ankara Üniversitesi), Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi), Prof. Dr. Hasan Ayık (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Prof. Dr. Eyüp Baş (Ankara Üniversitesi), Prof. Dr. Abdurrahman Acar (Dicle Üniversitesi), Prof. Dr. Yılmaz Can (19 Mayıs Üniversitesi), Prof. Dr. Abdulhamit Tüfekçioğlu (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Prof. Dr. Bilal Kemikli (Dumlupınar Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Yılmaz (Pamukkale Üniversitesi), Prof. Dr. A. Hakkı Turabi (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Yaşar Sarıkaya (Justus-Liebig-Universität Giessen)

Sayı Hakemleri/Referees of this Issue

Prof. Dr. Kadir Özköse (Gazi Osman Paşa Üniversitesi), Prof. Dr. Safi Arpaguş (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Remzi Kılıç (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Şuayip Özdemir (Amasya Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Akpınar (Necmettin Erbakan Üniversitesi), Prof. Dr. Hasan Keskin (Cumhuriyet Üniversitesi), Prof. Dr. Mehmet Evsile (Amasya Üniversitesi), Prof. Dr. Nedim İpek (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Doç. Dr. Aydın Çelik (Fırat Üniversitesi), Doç. Dr. Muammer Cengil (Hitit Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Metin Hakverdioğlu (Amasya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Nuran Çetin (Amasya Üniversitesi)

Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ISSN: 2147-7256

Sayı / Issue: 3

Amasya 2014

Bu dergi, uluslar arası ve ulusal ,
, , ve veri

indeksleri tarafından taranmaktadır.

Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yılda iki kez yayımlanan hakemli bilimsel süreli bir yayın organıdır. Dergide yayınlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazılar, yayıncı kuruluşun izni olmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayınlanamaz.

Yazışma Adresi / Corresponding Address

Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dergi) AMASYA

Tel: 0358 2600064 Fax: 0362 2180161

e-mail: ilahiyatdergi@amasya.edu.tr

İÇİNDEKİLER

Doç. Dr. Halil APAYADIN & Süleyman ÖZER & Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN	
Hastalık Sürecinde Bireylerin Dinî Eğilimlerine Psikolojik Bir Yaklaşım	5-51
<i>A Psychological Approach to Religious Affiliations of Individuals during the Course of the Disease</i>	
<hr/>	
Doç. Dr. Yılmaz KARADENİZ	
Safevi Devleti'nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı	53-67
<i>The Issue III of Founding of Safavids: Emergence of Qizilbash</i>	
<hr/>	
Yrd. Doç. Dr. Nuran ÇETİN	
Bir Nakşî Sûfi: Murtazâ Efendi ve Vakıfları	69-116
<i>A Nakhsi Sufi: Murtaza Lordand Foundations</i>	
<hr/>	
Yrd. Doç. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU	
Ali Rıza Efendi'nin Teftişi Esnasında Canik ve Amasya Sancaklarında Dinî Yapıların İnşa ve Tamir Faaliyetleri	117-139
<i>Construction and Repair of Religious Buildings in Canik and Amasya Sanjaks during the Inspection of Ali Rıza Efendi</i>	
<hr/>	
Yrd. Doç. Dr. Recep Orhan ÖZEL	
Kur'ân'ın Gayr-ı Âkıl Varlıklara İsnat Ettiği Fiillerin Yorumu	141-185
<i>Verbs Attributed to the Unwise Beings by Quran: A Review in the Context of Rıwayah and Dirayah Commentaries</i>	
<hr/>	
Yrd. Doç. Dr. Ali Rıza AYAR & Yrd. Doç. Dr. Recep Orhan ÖZEL	
Osman Fevzi Olcay'ın "Menâkıb-ı Mîr Hamza Nigârî" Adlı Risalesi	187-201
<i>The Simplification of the Leaflet Called "Menakıb-ı Mir Hamza Nigari" by Osman Fevzi Olcay</i>	
<hr/>	

HASTALIK SÜRECİNDE BİREYLERİN DİNÎ EĞİLİMLERİNE PSİKOLOJİK BİR YAKLAŞIM

Halil APAYDIN*
Süleyman ÖZER**
Ali Rıza AYDIN***

Öz

Bu araştırma, açık ve kapalı uçlu sorularla hastalık anında bireylerin dinsel eğilimlerinin neler olabileceğini tespit etmeyi amaçlamıştır. Araştırma sonunda, dini kendine referans kaynağı olarak gören bireylerin hastalıkla mücadele etmede bir dizi dini fenomenin bulunduğu duygu, düşünce ve davranış içerikli tercihlerde buldukları sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuçlardan bazıları şunlardır: Hastalık anında Allah'a yönelme (dua, namaz, inançsal yönelim vb.) artmakta, aynı şekilde; hastalıkla mücadele için fiziksel tedbirlerin yanında dinsel-manevi ve sosyal bazı uygulamalarda da artış gözükmektedir. Hastalık çaresizlik olarak kendini gösterdiğinde ise Allah'a isyan duygularında bir artış meydana getirmektedir. Yine, hastalık tecrübesi dini bazı eğilimlere yönelmeyi artırmasının yanında dini olmayan ama manevi (ruhsal/psikolojik) bazı eğilimleri de artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dini Eğilim, hastalık, sağlık, telkin, dini telkin

A Psychological Approach to Religious Affiliations of Individuals during the Course of the Disease

Abstract

This study is aimed to reveal individuals' religious affiliation in disease with open and closed-ended questions. At the end of research, it is concluded that individuals who own religion as a source of reference to struggle disease prefer some phenomenal religious feelings, thoughts and behaviors. Some of these results are; it is increased that tend to God (prayer, religious orientation etc.). In the same way, In addition to physical measures to struggle disease, some

* Doç. Dr., Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, halil.apaydin@amasya.edu.tr

** Din Psikolojisi Uzmanı, obirlider@hotmail.com

*** Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, araydin@omu.edu.tr

religious-spiritual and social applications are seem to be an increase. However, when disease emerged as desperation, it is brought an increase in sense of rebellion against God. Nevertheless, disease increases non-religious but spiritual some tendency, as well as it increases some religious tendency.

Key Words: Religious tendency, disease, health, infusion, religious infusion

GİRİŞ

1. Problem ve Amaç

Din, bireysel ve toplumsal açıdan çok geniş bir çerçevede işlev gören, insanların iç dünyalarındaki ahenk ile davranışlarının şeklini ve yönünü belirlemedeki denge sağlayıcı rolü itibariyle, varoluşsal çözümleme ve hayatı anlamlandırma görevine/misyonuna sahip güçlü bir olgudur (Karacoşkun, 1998:1). Böyle olması nedeniyle dinin bireye yansıyan yönü ona önemli kırılma anlarında destek mi olmakta yoksa daha da kırılğan bir ruh haline ve dünya algısına mı neden olmaktadır? Bu sorunun cevabını bulmak için bu araştırmada, din psikolojisi açısından bir problem olan bireyin hastalık anında içinde bulunduğu dini eğilimlerin nasıl olduğu araştırılmıştır. Hastalık anında bireylerin sahip olduğu dini inancın onları dini nitelikli davranış ve eğilimlerde bulunmaya yönelteceği düşünülmüştür. Anket tekniği ile bireylere yöneltilen sorulara onların verdiği cevaplarla elde ettiğimiz bilgi ve bulgular, din psikolojisi biliminin sınırları çerçevesinde yorumlanmaya çalışılmıştır.

Ana hatlarıyla araştırmada, dini inanç ve hastalık konusunda görünürde olan durumu tespit edip bu tespitlerde elde edilen bulguları karşılaştırarak bireylerin hastalık esnasında hangi dini eğilimlerde bulunduğu, din psikolojisi perspektifinden incelenmeye çalışılmıştır.

2. Yöntem ve Bilgi Toplama Araçları

Çalışmamızda alan araştırma yöntemi kullanılmıştır. Alan araştırma yöntemi, belirli bir zaman kesiti içerisinde çok sayıda denek veya objeden elde edilen verilerin analizi ile araştırma problemine veya problemlerine cevap arar (Arseven, 1993:92). Bu yönüyle alan araştırma yöntemi içerisinde anket tekniği ve literatür taraması yani hazır bilgiden yararlanma yöntemi de kullanılmıştır.

Veri toplamak için anket tekniği kullanılmıştır. Çünkü din

psikolojisinin esas konusu olan dini yaşayışın ruhi yapısını kavramak, gözlenebilen ve gözlenemeyen davranışları görebilmek için en kullanışlı teknik ankettir. Bu nedenle belirlenen amaç ve plan doğrultusunda düzenlenmiş bir anket hazırladık. Bununla birlikte deneklerle yaptığımız ikili görüşmeler ve gözlemlerimiz de anketle ulaşılan verilerin yorumlanmasında yardımcı olmuştur. Araştırmada kullanılan sorular araştırmacılar tarafından oluşturulmuş ve test-tekrar test yöntemiyle, alanında uzman diğer araştırmacılarla görüş alışverişinde bulunularak standart hale getirilmiştir. Bu araştırmada amaç, bir tespit yapmak olduğu için ileri değişken ilişkileri anlamlılık açısından ele alınmamıştır. Bu yönüyle araştırmamız bu alanda çalışacak olan araştırmacılara bir ufuk açma amacındadır.

3. Evren ve Örneklem

Araştırma evrenimiz Kahramanmaraş ilinde 2007-2008 yılı içerisinde daha önce hastalık geçirmiş olan üniversite öğrencileri, halktan bir kesim ve araştırmanın verilerinin toplandığı anda Devlet Hastahanesi'nde hasta olarak yatan ve araştırmamıza katkı sağlamayı kabul eden hastalardan oluşmaktadır. Bu evren içerisinde örneklemimiz 30 üniversite öğrencisi, 47 halk ve 11 hastadan oluşmaktadır.

4. Anketin Uygulanması

Anketler kimi zaman deneklerle yüz yüze görüşerek bizzat araştırmacılar tarafından, kimi zaman deneklere anket formları bırakılıp daha sonra belirlenen tarihte gidip alınarak, kimi zaman da arkadaş ve öğrencilerin desteğiyle uygulanmıştır. Anketlerin bir kısmı gerektiği şekilde cevaplandırılmadığı için değerlendirme dışı tutulmuştur. Toplam 88 anket değerlendirmeye alınmıştır.

5. Araştırmanın Temel Kavramlarına Teorik Yaklaşımlar

5.1. Araştırmada Kullanılan Temel Kavramlar

5.1.1. Hastalık

Hastalık insan vücudunda iki şekilde bulunmaktadır. Birincisi, organizmanın herhangi bir şekilde bir bütünlük içinde çalışmasını etkileyecek yapıda bir uzvunun ya da bir bölümünün görevini yerine getiremeyecek şekilde bozulması veya zarar görmesi halinde normal dışı çalışması ile rahatsızlığın ortaya çıkmasıdır. İkincisi, bireyin ruhi olarak

bir şeyden; içeriden gelen ya da dışarıdan kaynaklanan ruh halini bozacak bir etki nedeniyle, rahatsızlık duyması sonucu oluşan hastalıktır. Organizmanın ruh üzerinde, ruhun organizma üzerinde etkide bulunacağı göz ardı edilmemelidir. İşte, hangi yolla veya hangi sebeple olursa olsun bireyin ruh halinde, organizmasında ya da her ikisinde rahatsızlık duyması, hastalık olarak tanımlanmaktadır (Sağlık ve hastalık kavramları ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Somunoğlu, 1999:51-62)

Fiziksel rahatsızlıkların tespiti ve tedavisi daha kolay iken ruhsal rahatsızlıkların tespit edilmesi bir yana bizatihi bu kavramın kendisi ile ilgili oluşmuş genel geçer bir kavramlaştırma bile söz konusu değildir (Daha geniş bilgi için bkz.: Yapıcı, 2007:44; Schowalter-Murken, 2003:145). Hal böyle olunca ruhsal rahatsızlık alanıyla ilgili söz söylerken çok dikkatli olmak gerekmektedir.

5.1.2. Dini Eğilim

Bireyin sahip olduğu dini inancının bir durum ya da bir etki karşısında bilgi, davranış, duygu, düşünce vb. bir şekilde dışa yansımadır. Bireyin dini anlayışı ya da sahip olduğu dini bilgisi dini eğiliminin şeklini ve sınırını da belirleyecektir. Dini eğilimler, din psikolojisi biliminde farklı şekillerde adlandırılabilir. Bu adlandırmalar bazen kişilik tanımlamaları ve sınıflamalarında bazen de dindarlık boyutları denilen alanlarda olabilmektedir. Bu da kavramın anlam alanının ne kadar geniş olduğunu göstermektedir (Bilgi için bkz.: Schowalter-Murken, 2003:143-144).

5.1.3. Dini Telkin

Literatürde ruh sağlığı bozuk insanlara yapılan dini nasihat gibi anlamlara gelen telkin kavramı daha çok, kişilerin çeşitli yönlerden birbirleri üzerine yaptığı karşılıklı etki anlamına gelmektedir (Armaner, 1973:15). Hıristiyanlıkta, Yahudilikte, İslamiyette ve bazı mistik temelli dinlerde yapılan dinî yönü ve geleneksel bir yanı bulanık dini telkin ise, daha çok pratik uygulamaya dönük alanlarda, bir dine mensup bireyin ölümünün beklendiği durumda ya da bireyin isteği ile hastane ortamında bir din görevlisi tarafından yapılan dini rehberlik ve destek anlamına gelmektedir. Hastanelerde yapılan bu türden dini rehberlik ve telkin, ülkemizde de yasal bir dayanağa oturtulmuştur ki, Sağlık Bakanlığının 1998 yılında çıkardığı "Hasta Hakları Yönetmeliği"nin "Dini Vecibeleri Yerine Getirebilme ve Dini Hizmetlerden Faydalanma" başlıklı 38. Maddesi bununla ilgilidir.

5.2. Hastalarda Dini Eğilimlerin Oluşması

Birey sahip olduğu inancının desteği ile sonsuz güç ve merhamet sahibi Tanrı karşısında kendinin sınırlı bir varlık olduğu düşüncesini kabul edecek ve bu düşünce ile ondan yardım isteyecektir. Dini eğilimler saf olarak inancın orijinal yapısına uygun düşmeyebilir. Çünkü dinin özü ile bireyin bu özden kendi benliğine aktardığı yön birbirinden farklılık göstermektedir. Bu farklılığın oluşmasında içsel ve dışsal faktörler belirleyici bir fonksiyona sahiptir (Konu ile ilgili bkz.: Peker, 2008:75-91; Hökelekli, 1998:80-120).

Birey hastalığı sırasında bedenen ve ruhen daha duyarlı bir hale bürüneceği için inandığı varlıktan hastalığının iyileşmesi ve yeniden sağlıklı haline dönebilmesi için yardım isteyecektir. Bunu isterken inandığı varlığın hoşuna gideceğini düşündüğü hal ve hareketleri yapacaktır. Bütün dinlerde olduğu gibi diğerlerine yardım etme emri, bireyin bu durumda iken adaklarda bulunmasına sebep olacaktır. Ayrıca Tanrı'nın emri olan namaz, oruç ve dua etme gibi davranış ve ritüellerde bir artış ve düzen oluşmaya başlayacaktır. Dini eğilimler bununla sınırlı değildir: Bireyin, hasta olan başka bireyleri ziyaret etmesi ve ona yardım etmesi, dini açıdan bilgili olan bir din adamının (isteğe göre) hasta olan bireye yardım etmesi, onun için dua etmesi, dinî metinlere ait belli bir parçanın okunması, yazılması ve taşınması ya da sadece okunması gibi davranışlarda dini eğilimlere eklenebilir.

Bireyler arasındaki dinî eğilimlerin farklı olması konusuna gelince; bunun birinci sebebi olarak, bireyin sahip olduğu dinî bilgi düzeyi ve dinî yaşayışın şeklindeki bireysel farklılıkları gösterebiliriz. İkinci sebep olarak; bireyin dini eğilimler hakkında yaşadığı tecrübeler ve çevresinde gördüğü uygulamaları gösterebiliriz. Bunlar bireysel farklılıklar ve nedenlerdir. Eğer dini eğilimler toplumdan topluma değişiyorsa hele de bu topluluklar aynı dinin üyesi iseler, bunun nedeni ne olabilir? Bu soruyu toplumların sahip olduğu kültür ve yaşam tarzlarının din üzerindeki etkisi şeklinde cevaplandırabiliriz. Bireysel ve toplumsal farklılıkları, dini eğilimler konusunda, birey ve toplumların sahip olduğu dini inancın yoğunluğu, dini bilgi düzeyi ve dini değerlerin yaşantıya dönüştürülme şekli vb. değerlerle ya da etkenlerle ilişkili olarak açıklayabiliriz.

6. Bulgular ve Değerlendirmeler

Bu bölümde, 88 denek üzerinde uygulanan ve açık uçlu sorulardan

oluşan anket formunda yer alan dini eğilimlere ilişkin verilerin sınıflaması ve bulguların değerlendirmesi yapılacaktır.

6.1. Deneklerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

Araştırmamıza katılan deneklerin cinsiyete göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencileri 15 kişi (% 17,05), halk 40 kişi (% 45,45), hasta 7 kişi (% 7,95) olmak üzere 62 denek (% 70,45) baylardan, 26 denek (% 29,55) bayanlardan oluşmaktadır.

Deneklerin yaşlarına göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden 16 kişi (% 18,18), halk deneklerden 5 kişi (% 5,68) toplam 21 denek (% 23,86) 15-20 yaş arası; üniversite öğrencisi deneklerinden 14 kişi (% 15,90), halk deneklerden 28 kişi (% 31,85), hasta deneklerden 3 kişi (% 3,41) toplamda 45 denek (% 51,13) 21-35 yaş arası; halk deneklerden 14 kişi (% 15,90), hasta deneklerden 8 kişi (% 9,10) toplamda 23 denek (% 25,01) 36 ve yukarısı yaş grubu cevabını vererek kendi yaş durumlarını belirtmişlerdir.

Araştırmamıza katılan deneklerin medeni durumlarına göre dağılımları şöyledir: Üniversite öğrencisi deneklerden 30 kişi (% 34,09), halk deneklerden 29 kişi (% 32,96) toplamda 59 denek (% 67,05) bekar; halk deneklerden 18 kişi (% 20,46), hasta deneklerden 10 kişi (% 11,36) toplam 28 denek (% 31,81) evli; hasta deneklerden 1 kişi (% 1,14) duldur.

Araştırmamıza katılan deneklerin öğrenim durumuna göre dağılımları şu şekildedir: hasta deneklerden 1 kişi (% 1,14) okur-yazar değil; hasta deneklerden 2 kişi (% 2,27) sadece okur-yazar; halk deneklerden 6 kişi (% 6,81), hasta deneklerden 5 kişi (% 5,68) toplam 11 denek (% 12,50) ilköğretim mezunu; halk deneklerden 16 kişi (% 18,18), hasta deneklerden 1 kişi (% 1,14) toplam 17 denek (% 19,31) lise öğrencisi ya da mezunu; üniversite öğrencisi deneklerden 30 kişi (% 34,09), halk deneklerden 25 kişi (% 28,40), hasta deneklerden 2 kişi (% 2,27) toplam 57 denek (% 64,77) üniversite öğrencisi ya da üniversite mezunudur.

Araştırmamıza katılan deneklerin sosyo-ekonomik durumlarına göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden 1 kişi (% 1,14), halk deneklerden 9 kişi (% 10,22), hasta deneklerden 3 kişi (% 3,41) toplam 13 denek (% 14,77) *alt*; üniversite öğrencisi deneklerden 1 kişi (% 1,14), halk deneklerden 12 kişi (% 13,63), hasta deneklerden 6 kişi (% 6,81) toplam 19 denek (% 21,22) *ortanın altı*; üniversite öğrencisi deneklerden 23 kişi (% 26,13), halk deneklerden 21 kişi (% 23,86), hasta deneklerden 2 kişi (% 2,27) toplam 56 denek (% 63,63) *orta*; üniversite

öğrencisi deneklerden 3 kişi (% 3,41), halk deneklerden 5 kişi (% 5,68) toplam 8 denek (% 9,10) *ortanın üstü*; sadece üniversite öğrencisi deneklerden 2 kişi (% 2,27) sosyo-ekonomik seviyesini *üst* olarak cevaplamıştır.

Araştırmamıza katılan deneklerin en uzun süre kaldıkları yerleşim yerine göre dağılımları şu şekildedir: Halk deneklerden 5 kişi (% 5,68), hasta deneklerden 2 kişi (% 2,27) toplam 7 denek (% 7,95) *köy*; üniversite öğrencisi deneklerden 1 kişi (% 1,14), halk deneklerden 1 kişi (% 1,14), hasta deneklerden 2 kişi (% 2,27) toplam 4 denek (% 4,55) *kasaba*; üniversite öğrencisi deneklerden 3 kişi (% 3,41), halk deneklerden 7 kişi (% 7,95), hasta deneklerden 2 kişi (% 2,27) toplam 12 denek (% 13,63) *ilçe*; üniversite öğrencisi deneklerden 16 kişi (% 18,18), halk deneklerden 32 kişi (% 36,36), hasta deneklerden 4 kişi (% 4,55) toplam 52 denek (% 59,09) *il*; üniversite öğrencisi deneklerden 10 kişi (% 11,36) halk deneklerden 2 kişi (% 2,27), hasta deneklerden 1 kişi (% 1,14) toplam 13 denek (% 14,77) *büyük şehir* cevabını vermiştir.

Araştırmamıza katılan deneklerin dinî bilgi düzeyine göre dağılımları şu şekildedir: Sadece hasta deneklerden 1 kişi (% 1,14) *dinî bilgi seviyem çok az* seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden 15 kişi (% 17,04), halk deneklerden 19 kişi (% 21,22), hasta deneklerden 5 kişi (% 5,68) toplam 39 denek (% 44,39) *biraz dinî bilgiye sahibim* seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden 15 kişi (% 17,04), halk deneklerden 24 kişi (% 27,27), hasta deneklerden 4 kişi (% 4,55) toplam 43 denek (% 48,88) *dinî bilgi seviyem yeterlidir* seçeneğini; halk deneklerden 4 kişi (% 4,55), hasta deneklerden 1 kişi (% 1,14) toplam 5 kişi (% 5,68) *dini bilgi seviyem oldukça yüksek* seçeneğini işaretleyerek kendi dini bilgi düzeylerini belirtmişlerdir.

6.2. Deneklerin Dini Eğilimleri İle İlgili Bulgular:

Bu bölümde deneklerin, bir kısmının kapalı uçlu bir kısmının da açık uçlu sorulara vermiş oldukları cevaplardan elde edilen bilgilerin tablolar halinde yüzdeler halinde verilecek ve tablo altlarında bilgi ve bulguların değerlendirilmesi ve yorumlanması yapılacaktır.

Ayrıca bu bölümde, deneklere sorulmuş olan açık uçlu soruları, belli özelliklerini göz önünde tutarak sınıflandırdık, tabloları ve yüzdeler halinde verdiğimiz bilgileri bu şekilde verdik. Bunun yanında sınıflandırdığımız görüşlerin ana temalarını tablo altında verdik.

Tablo 1: Deneklerin Allah'a inanma durumlarına göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Kesinlikle İnanıyorum	28	31,81	44	51,11	11	12,50	83	95,42
İnanıyorum	2	2,27	2	2,27	0	0,0	4	4,54
Şüpheliyim	0	0,0	1	1,14	0	0,0	1	1,14
İnanmıyorum	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0
Kesinlikle İnanmıyorum	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

Tablo 1'de görüldüğü gibi araştırmamıza katılan deneklerin Allah'a inanıyor musunuz? sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 31,81, halk deneklerden % 51,11, hasta deneklerden % 12,50, toplamda ise % 95,42'i *kesinlikle inanıyorum*; üniversite öğrencisi deneklerden % 2,27, halk deneklerden % 2,27 toplamda ise % 4,54'ü *inanıyorum*, halk deneklerinden % 1,14'ü *şüpheliyim* cevabını vererek Allah'a inanma durumlarını belirtmişlerdir.

Araştırmamızda özellikle inanç açısından pozitif bir tutuma sahip olanların seçilmesi söz konusu olmuştur. Bunun nedeni, araştırmamanın ana konusu olan dini eğilimlerin hastalık hallerindeki etkisinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Din psikolojisi alanında yapılan benzer çalışmalarda zaten Allah inancı konusunda elde edilen bulgular genellikle birbirine çok yakın ve benzer sonuçlara sahiptir. Örneğin, üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada deneklerin % 96,5'i dine karşı ilgili bulunmuştur (Kirman, 2005:127). Başka iki araştırmadan birinde kendini az dindar, dindar ve çok dindar olarak niteleyen deneklerin oranı % 91,74 (Apaydın, 2001:74) diğeri de % 91,86 (Mehmedoğlu, 2004:132) olarak tespit edilmiştir. Ülkemizde yapılan araştırmalarda bu sonuçlar üç aşağı beş yukarı benzer sonuçlar göstermektedir. Denek grubunun demografik niteliklerine göre farklılıklar oluşmakla birlikte genel kitlenin sonuçları benzer oranlara

sahiptir.

Tablo 2: Deneklerin “Allah kullarını imtihan etmek için onlara hastalık verir” görüşüne katılıyor musunuz? sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Kesinlikle Katılıyorum	18	20,45	28	31,81	11	12,50	57	64,76
Katılıyorum	9	10,22	13	14,77	0	0,0	22	24,99
Fikrim yok	3	3,40	0	0,0	0	0,0	3	3,40
Katılmıyorum	0	0,0	4	4,54	0	0,0	4	4,54
Kesinlikle Katılmıyorum	0	0,0	2	2,27	0	0,0	2	2,27
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

Tablo 2’de görüldüğü gibi araştırmamıza katılan deneklerin “Allah’ın kullarını imtihan etmek için onlara hastalık verir” görüşüne katılıyor musunuz sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden 18 kişi (% 20,45), halk deneklerden 28 kişi (% 31,81), hasta deneklerden 11 kişi (% 12,50) toplam 57 denek (% 64,76) *kesinlikle katılıyorum*; üniversite öğrencisi deneklerden 9 kişi (% 10,22), halk deneklerden 13 kişi (% 14,77) toplam 22 denek (% 24,99) *katılıyorum*; üniversite öğrencisi deneklerden 3 kişi (% 3,41) *fikrim yok*; halk deneklerden 4 kişi (% 4,54) *katılmıyorum*; halk deneklerden 2 kişi (% 2,27) *kesinlikle katılmıyorum* cevabını vererek görüşlerini belirtmişlerdir.

Araştırmamıza katılan deneklerin dini tutumlarının olumlu olduğu göz önünde bulundurulursa bu sonuçlar anlamlı bulunabilir. Ancak farklı araştırmalarda inanç skalalarında farklı tespitlerle yerleri belirlenen deneklerden ortaya çıkacak sonuçlar daha farklı olabilir. Örneğin, dünya işlerine ve her bireyin kaderine müdahale eden ve her şeye gücü yeten mutlak egemenlik sahibi bir Tanrı’ya inanç, bireyin kendisini güçsüz ve normalden farklı algılamasına neden olabilir. Bu algılamalar kişisel sorumluluğun gelişmesine engel olabildiği gibi

bireysel seçimi de engelleyebilmektedir. Bu nedenle bu algı haliyle (Schowalter-Murken, 2003:154) kişide Tanrı'ya karşı negatif bir duygu da (Bkz.: Moser, 1980) oluşturabilir.

Tablo 3: Deneklerden “Hasta olduğunuzda bunu Allah’ın verdiği kabul eder misiniz?” sorusuna evet cevabını verenlerin nedenlerine göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	21	23,86	10	11,36	5	5,68	36	40,90
B	2	2,27	4	4,55	2	2,27	8	9,12
C	1	1,14	2	2,27	0	0,0	3	3,41
D	5	5,68	10	11,36	4	4,55	19	21,57
E	0	0,0	6	6,84	0	0,0	6	6,84
Hayır	1	1,14	5	5,70	0	0,0	6	6,84
TOPLAM	30	34,09	37	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Allah kullarını imtihan etmek için onlara hastalık verir.

B) Allah yalnızca sevdiği kuluna hastalık verir. Onun dua etmesini ve duaları sonucunda günahlarını affetmek ister.

C) Allah hastalık vermez, hastalık insanın tabii doğasında var olan bir gerçektir.

D) Allah kendine inanan kullarına hastalık verir. Çünkü onların işlediği günahların bu dünyada hastalık nedeni ile çektiği çile sonucu azalmasını ister.

E) Başka

Tablo 3’te görüldüğü gibi araştırmamıza katılan deneklerin “Hasta olduğunuzda bunu Allah’ın verdiği kabul eder misiniz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 23.86’sı, halk deneklerden % 11.36’sı, hasta deneklerden % 5.68’i toplamda % 40.90’ı “Allah kullarını imtihan etmek için onlara hastalık verir” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 2.27’si, halk deneklerden % 4.55’i, hasta deneklerden % 2.27’si toplamda % 9.02’si “Allah yalnızca sevdiği kuluna hastalık verir” seçeneğini; üniversite

öğrencisi deneklerden % 1.14'ü, halk deneklerden % 2.27'si toplamda % 3.41'i "Allah hastalık vermez, hastalık insanın tabii doğasında var olan bir gerçektir" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 5.68'i, halk deneklerden % 11.36'sı, hasta deneklerden % 4.55'i toplamda % 21.57'si "Allah kendine inanan kullarına hastalık verir. Çünkü onların işlediği günahların bu dünyada hastalık nedeni ile çektiği çile sonucu azalmasını ister" seçeneğini işaretleyerek görüşlerini belirtmişlerdir. "Başka" seçeneğini halk deneklerden % 6.84'ü işaretlemiştir. "Başka" seçeneğini işaretleyen denekler ana tema olarak şunları belirtmiştir:

- Hayır ve şerrin Allah'tan geldiği gibi hastalık da ondan gelir.
- İnsan kendisinin dikkatsizliği sonucu da hasta olabilir, her zaman o vermez.
- Allah her kuluna hastalık verir.

Bulgulara göre deneklerin inançları ile buna bağlı davranışları arasında bir paralellik olduğu gözlenmektedir. Farklı araştırmalarda da dindarlık eğilimi ile buna bağlı düşünce, duygu ve davranışın paralellik göstereceği düşüncesi doğrulanmaktadır (Bkz.: Karacoşkun, 2004:32-35; Coştu, 2011:158-160).

Tablo 4: Deneklerin "Hasta olduğunuzda ne yaparsınız?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	5	5,68	2	2,27	0	0,0	7	7,95
B	4	4,55	5	5,68	1	1,14	10	11,37
C	4	4,55	8	9,10	0	0,0	12	13,65
D	17	19,31	31	35,22	10	11,36	58	65,89
E	0	0,0	1	1,14	0	0,0	1	1,14
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Hastalandığımı anladığımda doktorumu arar ve hastalığının ne olduğunu öğrenirim. Eğer hastalığının ciddi olduğunu düşünüyorsam tıbbi yoldan tedavisine başlarım.

B) Hastalandığımı anladığımda Allah'a acil şifa vermesi için dua ederim. Buna rağmen iyileşmezsem doktora giderim.

C) Hastalandığım esnada ilk önce normal ilaçları içerim, eğer durumumun ağır olduğunu düşünüyorsam hastaneye giderim.

D) Hastalandığımı anladığımda tıbbi tedavimi yaptırırım ama aynı zamanda Allah'a şifa vermesi için dua ederim.

E) Başka.

Tablo 4'te görüldüğü gibi araştırmamıza katılan deneklerin "Hasta olduğunuzda ne yaparsınız?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 5.68'i, halk deneklerden % 2.27'si toplamda % 7.95'i "Hastalandığımı anladığımda doktorumu arar ve hastalığının ne olduğunu öğrenirim. Eğer hastalığının ciddi olduğunu düşünüyorsam tıbbi yoldan tedavisine başlarım" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 4.5'i, halk deneklerden % 5.68'i, hasta deneklerden % 1.14'ü toplamda % 11.37'si "Hastalandığımı anladığımda Allah'a acil şifa vermesi için dua ederim. Buna rağmen iyileşmezsem doktora giderim" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 4.55'i, halk deneklerden % 9.10'u toplamda % 13.65'i "Hastalandığım esnada ilk önce normal ilaçları içerim eğer durumumun ağır olduğunu düşünüyorsam hastaneye giderim" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 19.31'i, halk deneklerden % 35.22'si, hasta deneklerden % 11.36'sı "Hastalandığımı anladığımda tıbbi tedavimi yaptırırım ama aynı zamanda Allah'a şifa vermesi için dua ederim" seçeneğini, sadece halk deneklerden % 1.14'ü "Başka" seçeneğini işaretlemiştir. Bu denek ana tema olarak şunları belirtmiştir:

- "Hastalandığımda ne kuluna ne de onları yaratana eyvallahım olur. Kendi başımın çaresine bakarım."

Tablo 5: Deneklerin “Hastalığınız sırasında Allah’a dua eder misiniz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	1	1,14	3	3,41	0	0,0	4	4,55
B	24	27,27	33	37,50	11	12,50	68	77,27
C	3	3,41	1	1,14	0	0,0	4	4,55
D	2	2,27	4	4,55	0	0,0	6	6,81
E	0	0,0	4	4,55	0	0,0	4	4,55
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Eğer hastalığım esnasında çok acı çekiyorsam tabi ki Allah’a dua ederim.

B) Hastalığım esnasında durumum ne olursa olsun Allah’a dua ederim. Çünkü bütün hastalıklara şifa veren O’dur.

C) Hastalığımın derecesine ve durumuna göre Allah’a dua edişimin şekli de değişir.

D) Her zaman dua etmem.

E) Başka

Tablo 5’te görüldüğü gibi araştırmamıza katılan deneklerin “Hastalığınız sırasında Allah’a dua eder misiniz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 1.14’ü, halk deneklerden % 3.41’i toplamda % 4.55’i “Eğer hastalığım esnasında çok acı çekiyorsam tabi ki Allah’a dua ederim” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 27.27’si, halk deneklerden % 37.50’si, hasta deneklerden % 12.50’si toplamda % 77.27’si “Hastalığım esnasında durumum ne olursa olsun Allah’a dua ederim. Çünkü bütün hastalıklara şifa veren O’dur” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 3.41’i, halk deneklerden % 1.14’ü toplamda % 4.55’i “Hastalığımın derecesine ve durumuna göre Allah’a dua edişimin şeklide değişir” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 2.27’si, halk deneklerden % 4.55’i toplamda % 6.81’i “Her zaman dua etmem” seçeneğini, sadece halk deneklerinden % 4.55’i “Başka” seçeneğini işaretleyerek kendi görüşlerini belirtmişlerdir.

“Başka” seçeneğini işaretleyen dört denek ana tema olarak şunları belirtmişlerdir:

- Her zaman dua ederim.
- Duaya inanmam.

Dua, inananın Tanrı ile konuşması ve O'nunla ilişki kurması (Fırat, 1976:56) olarak karşımıza çıktığından dolayı farklı araştırmalarda ilgili araştırmanın amacı, kapsamı ve araştırma örnekleminin durumuna göre farklı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, bir araştırmada dua etme eylemi iç ferahlatıcı bir durum (% 84) olarak algılanırken (Kimter, 2006:246), başka bir araştırmada duanın faydasına inananların oranı % 55.4'te kalmaktadır (Fırat, 1976:56). Her iki araştırma da üniversite öğrencileri üzerinde yapıldığı için aradaki farkın ya sorulan sorunun içeriğinden kaynaklandığını düşüneneceğiz ya da araştırmalar arasında yer alan zamanın bir değişim oluşturduğu kanaatine ulaşacağız. Her iki yorumun da imkan dahilinde olduğu düşünülebilir.

Tablo 6: Deneklerin “Hastalığınız sırasında Kur’an-ı Kerim ya da ondan bazı sureleri okur musunuz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	5	5,68	7	7,95	3	3,41	15	17,04
B	15	17,04	15	17,04	6	6,81	36	40,90
C	2	2,27	5	5,68	0	0,0	7	7,95
D	7	7,95	15	17,04	2	2,27	24	27,27
E	0	0,0	4	4,55	0	0,0	4	4,55
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Hasta olduğumda genelde okurum ya da okuyamayacak kadar hasta isem diğer insanların başımda okumasını isterim.

B) Hasta olduğumda bazı sureleri okurum.

C) Hastalığım çeşidine göre okunan dualar vardır, ben onları okumayı tercih ederim.

D) Hastalığım esnasında sadece hissettiğim duayla dua ederim özel olarak Kur’an-ı Kerim okumam.

E) Başka.

Tablo 6'da görüldüğü gibi araştırmamıza katılan deneklerin "Hastalığınız sırasında Kur'an-ı Kerim ya da ondan bazı sureleri okur musunuz?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 5.68'i, halk deneklerden % 7.95'i, hasta deneklerden % 3.41'i toplamda % 17.04'ü "Hasta olduğumda genelde okurum ya da okuyamayacak kadar hasta isem diğer insanların başımda okumasını isterim" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 17.04'ü, halk deneklerden % 17,4'ü, hasta deneklerden % 6.81'i toplamda % 40.90'ı "Hasta olduğumda bazı sureleri okurum" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 2.27'si, halk deneklerden % 5.68'i toplamda % 7.95'i "Hastalığın çeşidine göre okunan dualar vardır, ben onları okumayı tercih ederim" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 7.95'i, halk deneklerden % 17.94'ü, hasta deneklerden % 2.27'si toplamda % 27.27'si "Hastalığım esnasında sadece hissettiğim duygularla dua ederim özel olarak Kur'an-ı Kerim okumam" seçeneğini; sadece halk deneklerinden % 4.55'i "Başka" seçeneğini işaretleyerek kendi görüşlerini belirtmişlerdir.

"Başka" seçeneğini işaretleyen % 4.55 ana tema olarak şunları belirtmişlerdir:

- Sadece nazar için okunan duayı okurum.
- Hiç okumam.
- Okumam, okuyana da gülerim.
- Hastalığımda bildiğim birçok sureyi okurum.

Tablo 7: Deneklerin "Müslüman bir kişinin hastalığında çektiği sıkıntılardan dolayı günahının azalacağı anlayışı hakkında ne düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	10	11,30	12	13,63	3	3,41	25	28,40
B	12	13,63	21	23,86	4	4,55	37	42,04
C	2	2,27	0	0,0	2	2,27	4	4,55
D	1	1,14	5	5,68	1	1,14	7	7,95
E	0	0,0	8	9,10	1	1,14	9	10,22
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği: Allah'ın verdiği sıkıntı veya hastalık sonucunda sabredersin ve dua edersin ve bunun sonucunda ettiğin sabır ve dualar kadar sevap kazanırsın böylece günahların azalır.

B) Seçeneğinin cevap içeriği: Hasta iken tevbe ederse o aciz durumundan dolayı Allah ona acır ve günahları azalır, ama isyan ederse günahları artar.

C) Seçeneğinin cevap içeriği: Dünya imtihan yeridir. Sevabı artar ama günahı azalmaz. Günah ve hastalık ayrı şeydir.

D) Seçeneğinin cevap içeriği: Bu düşünceye tamamıyla katılmıyorum. Ama inanan varsa saygı duyarım.

E) Seçeneğinin cevap içeriği: Bu görüşe kesinlikle katılmıyorum.

Tablo 7'de görüldüğü gibi araştırmamıza katılan deneklerin "Müslüman bir kişinin hastalığında çektiği sıkıntılardan dolayı günahının azalacağı anlayışı hakkında ne düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 11.30'u, halk deneklerden % 13.63'ü, hasta deneklerden % 3.41'i toplamda % 28.40'ı "Allah'ın verdiği sıkıntı veya hastalık sonucunda sabredersin ve dua edersin ve bunun sonucunda ettiğin sabır ve dualar kadar sevap kazanırsın böylece günahların azalır" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 13.63'ü, halk deneklerden % 23.86'sı, hasta deneklerden % 4.55'i, toplamda % 42.04'ü "Hasta iken tevbe ederse o aciz durumundan dolayı Allah ona acır ve günahları azalır ama isyan ederse günahları artar" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 2.27'si, hasta deneklerden % 2.27'si toplamda % 4.55'i "Dünya imtihan yeridir. Sevabı artar ama günahı azalmaz. Günah ve hastalık ayrı şeydir" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 1.14'ü, halk deneklerden % 5.68'i, hasta deneklerden % 1.14'ü toplamda % 7.95'i "Bu düşünceye tamamıyla katılmıyorum ama inanan varsa saygı duyarım" seçeneğini; halk deneklerden % 9.10'u, hasta deneklerden % 1.14'ü toplamda % 10.22'si "Müslüman bir kişinin hastalığında çektiği sıkıntılardan dolayı günahının azalacağı anlayışına kesinlikle katılmıyorum" seçeneğini işaretlemişlerdir.

Tablo 8: Deneklerin “Tedavisi mümkün olmayan hastalığı Allah bazı kullarına onları ıslah etmek için verir’ anlayışı hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	2	2,27	8	9,10	1	1,14	11	12,50
B	7	7,95	15	17,04	3	3,41	25	28,40
C	15	17,04	6	6,81	2	2,27	23	26,13
D	3	3,41	6	6,81	1	1,14	10	11,36
E	3	4,41	1	1,14	4	4,55	8	9,10
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği: Allah, zalim ve başkalarına eziyet eden kullarına bu hastalığı vererek onları engeller. Dini anlatılar içerisinde geçen, tarih içerisinde yaşamış zalim insanları Allah bir musibet vererek helak etmiştir.

B) Seçeneğinin cevap içeriği: Bu görüşe katılıyorum. Allah verebilir.

C) Seçeneğinin cevap içeriği: Bu görüş hakkında bilgi sahibi değilim.

D) Seçeneğinin cevap içeriği: Bu görüşe katılmıyorum.

E) Seçeneğinin cevap içeriği: Kesinlikle katılmıyorum:

- O kişinin kendine verdiği cezadır.

- Allah istediğine hastalık verir; peygambere dahi hastalık vermiştir.

- Allah'ın adalet sıfatına sığmaz, o kullarını şu veya bu diye ayırt etmeden nimet de verebilir ceza da verebilir.

Tablo 8’de deneklerin “Tedavisi mümkün olmayan hastalığı Allah bazı kullarına onları ıslah etmek için verir’ anlayışı hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 2.27’si, halk deneklerden % 9.10’u, hasta deneklerden % 1.14’ü toplamda % 12.50’si “Allah, zalim ve başkalarına eziyet eden kullarına bu hastalığı vererek onları engeller. Dini anlatılar içerisinde geçen, tarih içerisinde yaşamış zalim insanları Allah onlara bir

musibet vererek onları helak etmiştir” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 7.95’i, halk deneklerden % 17.04’ü, hasta deneklerden % 3.41’i toplamda % 28.40’ı “Bu görüşe katılıyorum” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 17.04’ü, halk deneklerden % 6.81’i, hasta deneklerden % 2.27’si toplamda % 26.13’ü “Bu görüş hakkında bilgi sahibi değilim” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 3.41’i, halk deneklerden % 6.81’i, hasta deneklerden % 1.14’ü toplamda % 11.36’sı “Bu görüşe katılmıyorum” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerinden % 3.41’i, halk deneklerden % 1.14’ü, hasta deneklerden % 4.55’i “Kesinlikle katılmıyorum” seçeneğini işaretleyerek görüşlerini belirtmişlerdir.

Tablo 9: Deneklerin “Hastalığımız esnasında Allah’a dua etmenin ve Ondan günahlarının affedilmesini istemenin iyileşmede faydalı olacağına inanıyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	12	13,63	16	18,18	6	6,81	34	38,63
B	16	18,18	24	27,27	5	5,68	45	51,14
C	1	1,14	0	0,0	0	0,0	1	1,14
D	0	0,0	1	1,14	0	0,0	1	1,14
E	1	1,14	7	7,96	0	0,0	8	9,10
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği: Dünya dua üzerinedir. Hastalıktan kurtulmada ve iyileşmede psikolojik inanç önemlidir. İyimser kişiler kötümser (karamsar) kişilere göre daha çabuk iyileşmektedir.

B) Seçeneğinin cevap içeriği: Hastanın iyileşmesini beklemesi bir ümittir. Dua, ümidin gerçekleşmesini istemektir. Psikolojik olarak faydalı olacağına inanıyorum.

C) Seçeneğinin cevap içeriği: Bu konuda belli bir fikrim yok.

D) Seçeneğinin cevap içeriği: Katılmıyorum, hastalık ancak tedavi ile iyileşir.

E) Seçeneğinin cevap içeriği: Dua etkili olabilir ama istiğfar (günahlarının affını istemek) ayrı bir konudur.

Tablo 9’da deneklerin “Hastalığınız esnasında Allah’a dua etmenin ve Ondan günahlarının affedilmesini istemenin iyileşmede faydalı olacağına inanıyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 13.63’ü, halk deneklerden % 18.18’i, hasta deneklerden % 6.81’i toplamda % 38.63’ü “Dünya dua üzerinedir. Hastalıktan kurtulmada ve iyileşmede psikolojik inanç önemlidir. İyimser kişiler kötümser (karamsar) kişilere göre daha çabuk iyileşmektedir” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 18.18’i, halk deneklerden % 27.27’si, hasta deneklerden % 5.68’i toplamda % 51.14’ü “Hastanın iyileşmesini beklemesi bir ümittir. Dua, ümidin gerçekleşmesini istemektir. Psikolojik olarak faydalı olacağına inanıyorum” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 1.14’ü “Bu konuda belli bir fikrim yok” seçeneğini, hasta deneklerden % 1.14’ü, üniversite öğrencisi deneklerinden % 1.14’ü, halk deneklerden % 7.96’sı “Dua etkili olabilir ama istiğfar (günahlarının affını istemek) ayrı bir konudur” seçeneğini işaretleyerek görüşlerini belirtmişlerdir.

Ayten ve diğerlerinin yaptığı araştırmada da hastalıkla mücadele gücü bulma ve sürdürebilmede dini inancın destekleyici bir fonksiyona sahip olduğu tespit edilmiştir (Bkz.: 2012:64-65). Dini inanç insanlara hastalıkla mücadelede olumlu olarak katkı sunmaktadır.

Tablo 10: Deneklerin “Hastalandığınızda bu hastalıktan kurtulursam ya da iyileşirsem şunu veririm veya şunu yaparım gibi adaklarda bulunur musunuz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	17	19,31	24	27,27	6	6,81	47	53,40
B	5	5,68	17	19,31	0	0,0	22	25,00
C	3	3,41	7	7,95	5	5,68	15	17,04
D	5	5,68	0	0,0	0	0,0	5	5,68
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği: *Evet, bulunurum.*

- *Kurban keserim. Ayrıca kurban bayramında kestiğim hayvanın belli bir payını adarım. Halktan 1 kişi bu açıklamayı yapmıştır.*

- *Durumu iyi olmayana para yardımı yaparım.*

- *Oruç tutarım.*

- *Namaz kılarım*

B) Seçeneğinin cevap içeriği: *Bazen bulunurum. Ben ya da ailemden biri ciddi bir hastalık geçirdiğinde bulunurum.*

C) Seçeneğinin cevap içeriği: *Hiç bulunmadım.*

D) Seçeneğinin cevap içeriği: *Sadece üniversite öğrencileri deneklerinden 5 birey (% 5,68 fikrim yok diyerek düşüncelerini bu şekilde belirtmişlerdir.*

Tablo 10'da deneklerin "Hastalandığımızda bu hastalıktan kurtulursam ya da iyileşirsem şunu veririm veya şunu yaparım gibi adaklarda bulunur musunuz?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 19.31'i, halk deneklerden % 27.27'si, hasta deneklerden % 6.81'i toplamda % 53.40'ı "evet bulunurum" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 5.68'i, halk deneklerden % 19.31'i toplamda % 25.00'i "bazen bulunurum" seçeneğini; sadece üniversite öğrencisi deneklerden % 5.68'i "fikrim yok" seçeneğini işaretleyerek görüşlerini belirtmişlerdir.

Tablo:11: Deneklerin "Hastalığınızın size, işlediğiniz bir günah ya da uymadığınız bir yasaktan dolayı Allah'ın verdiğini hiç düşündünüz mü?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	19	21,22	23	26,13	4	4,55	46	52,27
B	2	2,27	17	19,31	4	4,55	23	26,13
C	4	4,55	7	7,95	3	3,41	14	15,90
D	5	5,68	0	0,0	0	0,0	5	5,68
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği: *Evet, düşündüm.*

- *Günahların bir kefareti olduğunu düşündüm.*

- *Babam memurdu belki rüşvet yemiştir derim, hasta olduğumda.*

- *Ben silah taşıyım. Çok insana zarar verdim onun için hasta olduğumda o insanlar gözümün önüne gelir.*

B) Seçeneğinin cevap içeriği: *Bazen, düşündüm.*

- *Kılmadığım namaz ya da tutmadığım oruçların bu şekilde benden haklarını aldığımı düşündüm.*

- *Eskiden düşünürdüm ama şimdi eskisi kadar çok düşünmüyorum.*

C) Seçeneğinin cevap içeriği: *Hiç düşünmedim.*

- *Böyle olabileceğini hiç düşünmedim.*

D) Seçeneğinin cevap içeriği: *Bu konuda belli bir düşüncem yok.*

Tablo 11’de deneklerin “Hastalığımızın size, işlediğiniz bir günah ya da uymadığınız bir yasaktan dolayı Allah’ın verdiğini hiç düşündünüz mü?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 21.22’si, halk deneklerden % 26.13’ü, hasta deneklerden % 4.55’i, toplamda % 52.27’si “*evet düşündüm*” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 2.27’si, halk deneklerden % 19.31’i, hasta deneklerden % 4.55’i, toplamda % 26.13’ü “*bazen düşündüm*” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 4.55’i, halk deneklerden % 7.95’i, hasta deneklerden % 3.41’i, toplamda % 15.90’ı “*hiç düşünmedim*” seçeneğini; sadece üniversite öğrencisi deneklerden % 5.68’i “*fikrim yok*” seçeneğini işaretleyerek görüşlerini belirtmişlerdir.

Tablo 12: Deneklerin “Hastalandığımızda dost ve arkadaşlarınızın size geçmiş olsuna gelmesini ve gelirken hediye getirmesini bekler misiniz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	10	11,36	34	38,63	2	2,27	46	52,27
B	15	17,04	7	7,95	9	10,22	31	35,22
C	5	5,68	6	6,81	0	0,0	11	12,50
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Hasta olduğumda gelmeleri veya bir telefonla nasılsın deyip durumumu-halimi sormaları benim için yeterlidir. Hediye olsa da olur olmazsa da olur.

B) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Ben arkadaş ve yakınlarıma geçmiş olsuna giderken hediye alırım.

- Onların da bana gelirken de hediye getirmelerini isterim. Hediye insanların birbirlerine verdiği değeri gösterir.

C) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Hasta ziyaretine gitmeyi de bana gelmelerini de istemem. Bu hastaya zulüm olur.

- Bu tip konulara pek önem vermem.

Tablo 12'de deneklerin "Hastalandığınızda dost ve arkadaşlarınızın size geçmiş olsuna gelmesini ve gelirken hediye getirmesini bekler misiniz?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 11.36'sı, halk deneklerden % 38.63'ü, hasta deneklerden % 2.27'si toplamda % 52.27'si "gelmeleri yeterli hediye beklemem" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 17.04'ü, halk deneklerden % 7.95'i, hasta deneklerden % 10.22'si toplamda % 35.22'si "gelmelerini ve hediye getirmelerini isterim" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 5.68'i, halk deneklerden % 6.81'i toplamda % 12.50'si "pek önem vermem" seçeneğini işaretleyerek görüşlerini belirtmişlerdir.

Tablo 13: Deneklerin "Eğer hastalığınızın tedavisi olmayan bir hastalık olduğunu öğrenirseniz Allah'a karşı ne hissedersiniz?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	2	2,27	3	3,41	3	3,41	8	9,09
B	21	23,86	38	43,18	8	9,09	67	76,13
C	7	7,95	6	6,81	0	0,0	13	14,78
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği:

- *Bunu neden verdin derim, onu sorgularım belki de isyan ederim.*

- *O durumda iken belki ötenazi (devletin gözetiminde belli bir nedenden dolayı bireyin kendisinin öldürülmesini istemesi) dahi isteyebilirim.*

B) Seçeneğinin cevap içeriği:

- *Bu hastalığı sen verdin şifası sendedir diyerek ona yalvarırım; yaşatır ya da öldürür o bilir.*

- *Allah'a kalpten bağlanır son günlerimi ibadet ederek geçiririm.*

- *Allah'a değil de belki bu duruma gelmemde etkili olan insanlara karşı isyan edebilirim.*

C) Seçeneğinin cevap içeriği:

- *Bu konuyu hiç düşünmedim. Fikrim yok.*

Tablo 13'de deneklerin "Eğer hastalığınızın tedavisi olmayan bir hastalık olduğunu öğrenirseniz Allah'a karşı ne hissedersiniz?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 2.27'si, halk deneklerden % 3.41'i, hasta deneklerden % 3.41'i toplamda % 9.09'u "isyan ve sitem ederim" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 23.86'sı, halk deneklerden % 43.18'i, hasta deneklerden % 9.10'u toplamda % 76.13'ü "kabullenir ve dua ederim" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 7.95'i, halk deneklerden % 6.81'i toplamda % 14.77'si "fikrim yok" seçeneğini işaretleyerek görüşlerini belirtmişlerdir.

Tablo 14: Deneklerin “Hasta olduğunuzda namaz ve oruç gibi ibadetleri nasıl yaparsınız?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	16	18,18	30	34,10	3	3,41	49	55,68
B	14	15,90	15	17,04	8	9,10	37	42,04
C	0	0,0	1	1,14	0	0,0	1	1,14
D	0	0,0	2	2,27	0	0,0	2	2,27
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Namaz ve orucumu hastalığım esnasında gücüm ve takatim nispetimde yaparım.
- Hasta olduğumda namazlarımı genelde düzenli kılarım. Biraz da artış olur.

B) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Genelde namaz ve oruçları kazaya bırakırım.
- Çoğu zaman yapmam, terk ederim.

C) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Namaz kılmam, oruç tutmam hatta hiç ibadet etmem.
- Çünkü Allah’a inanma konusunda problem yaşıyorum.

D) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Bu konuda görüş bildirmek istemiyorum.
- Fikrim yok.

Tablo 14’te deneklerin “Hasta olduğunuzda namaz ve oruç gibi ibadetleri nasıl yaparsınız?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 18.18’i, halk deneklerden % 34.10’u, hasta deneklerden % 3.41’i toplamda % 55.68’i “gücüm nispetinde yaparım” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 15.90’ı, halk deneklerden % 17.04’ü, hasta deneklerden % 9.10’u toplamda % 42.04’ü “genelde aksatırım” seçeneğini; sadece halk deneklerinden % 1.14’ü “ibadet yapmam” seçeneğini; yine sadece halk deneklerinden % 2.27’si “fikrim yok” seçeneğini işaretleyerek görüşlerini

belirtmişlerdir.

Tablo 15: Deneklerin “Verdiği hastalıktan dolayı Allah’a şükreder misiniz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	16	18,18	31	35,22	7	7,95	54	61,36
B	14	15,90	11	12,50	4	4,55	29	32,95
C	0	0,0	3	3,41	0	0,0	3	3,41
D	0	0,0	3	3,41	0	0,0	3	3,41
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Daha kötüsünü vermediği için şükrederim.
- Her şey Allah’tan gelir, onun için şükrederim.
- Sağlığa da hastalığa da şükrederim.

B) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Basit hastalıklar anında şükretmem. Ama bazen ciddi olarak rahatsızlaştığımda daha kötü durumda olmadığım için şükrederim.
- Daha ağır hastaları düşünerek bazen halime şükrederim.

C) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Ben ağır bir kalp ameliyatı geçirdim ve 47 yaşuma kadar bu yüzden evlenemedim. Hak etmediğim bir şey bana verildi, onun için şükretmem.

- Hastalığa şükredilmeyeceğini düşünüyorum. Şükür, verilen iyi şeylere yapılır.

D) Seçeneğinin cevap içeriği: Bunu hiç düşünmedim.

Tablo 15’de deneklerin “Verdiği hastalıktan dolayı Allah’a şükreder misiniz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 18.18’i, halk deneklerden % 35.22’si, hasta deneklerden % 7.91’i toplamda % 61.36’sı “evet şükrederim” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 15.90’ı, halk deneklerden % 12.50’si, hasta deneklerden % 4.55’i toplamda % 32.95’i “bazen

düşünürüm” seçeneğini; sadece halk deneklerden % 3.41’i *“hayır şükretmem”* seçeneğini ve yine sadece halk deneklerden % 3.41’i *“hiç düşünmedim”* seçeneğini görüş olarak belirtmişlerdir.

Tablo 16: Deneklerin “Hasta olduğunuzda genelde psikolojik durumunuz nasıldır?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	7	7,95	19	21,58	3	3,41	29	32,96
B	11	12,50	12	13,64	3	3,41	26	29,55
C	12	13,63	16	18,19	5	5,68	33	37,49
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Hastalık anında çok istekçi olurum. Benimle ilgilenmelerini isterim. Böyle olmazsa, çevremdekilere kızarım.
- Hastalık anında karamsar olurum ve genelde olumsuz tepki veririm. Onun için çekilmez olurum.
- Hastalık anında genelde gergin olurum.
- Hastalık anında biraz sinirli olurum.

B) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Hasta olduğumda daha duygusallaşırım, onun için sıkılgan ve içine kapanık olurum.
- Hasta olduğumda fazla istekçi olmam, yapabiliyorsam kendim yaparım; eğer durumum çok ağırsa başkasından isterim.

C) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Hastalık halinde umutlu olurum, kimseye yük olmayı ve onlara eziyet vermeyi sevmediğim için genelde moralimi yüksek tutarım.

Tablo 16’da deneklerin “Hasta olduğunuzda genelde psikolojik durumunuz nasıldır?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 7.95’i, halk deneklerden % 21.58’i, hasta deneklerden % 3.41’i toplamda % 32.96’sı *“gergin ve sinirli olurum”* seçeneğini;

üniversite öğrencisi deneklerden % 12.50'si, halk deneklerden % 13.64'ü, hasta deneklerden % 3.41'i toplamda % 29.55'i "sıkılğan ve içine kapanık olurum" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 13.63'ü, halk deneklerden % 18.19'u, hasta deneklerden % 5.68'i toplamda % 37.49'u "sakin ve doğal olurum" seçeneğini işaretleyerek görüşlerini belirtmişlerdir.

Tablo 17: Deneklerin "Hastalandığınız esnada ölümü düşünür müsünü?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	12	13,63	34	38,63	7	7,95	53	60,22
B	2	2,27	4	4,55	2	2,27	8	9,10
C	12	13,63	6	6,81	2	2,27	20	22,72
D	4	4,55	3	3,41	0	0,0	7	7,95
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği: Evet düşünürüm.

- Hastalık ölümün sebeplerinden biridir. Hasta olduğumda kendimi ölüme yakın hissedirim.

- Ameliyat masasında narkoz verildiğinde bütün hayatım gözümün önünden geçti. Ölüm bana o kadar yakındı ki, onu hissettim.

- Toprakdan gelen bir canız, yine ona döneceğiz. Hastalık anında bunu hep düşünürüm.

- Hastalığın verdiği sıkıntıdan dolayı düşündüm.

B) Seçeneğinin cevap içeriği: Bazen düşünürüm. Ciddi olarak hastalandığımda ölümü ve onun zorluğu konusunu düşünürüm.

C) Seçeneğinin cevap içeriği: Hayır, düşünmem.

- Hayatımda bir defa hastanede yatarken çaresizliğe düştüm ve ölümü kendime yakın hissettim.

- Ölümü düşündürecek kadar hastalanmadım ama başkalarının ağır hastalığını gördüğümde bazen düşünürüm.

D) Seçeneğinin cevap içeriği: Ölümü düşünecek şekilde ağır bir hastalık geçirmedi; onun için hiç düşünmedim.

Tablo 17’de deneklerin “*Hastalandığınız esnada ölümü düşünür müsünüz?*” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 13.13’ü, halk deneklerinden % 38.63’ü, hasta deneklerden % 7.95’i toplamda % 60.22’si “*evet düşünürüm*” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 2.27’si, halk deneklerden % 4.55’i, hasta deneklerden % 2.27’si toplamda % 9.10’u “*bazen düşünürüm*” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 13.63’ü, halk deneklerden % 6.81’i, hasta deneklerden % 2.27’si toplamda % 22.72’si “*hayır düşünmem*” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 4.55’i, halk deneklerden % 3.41’i toplamda % 7.95’i “*hiç düşünmedim*” seçeneğini işaretleyerek kendi görüşlerini belirtmişlerdir.

Tablo 18: Deneklerin “*Hastalandığınızı anladığınızda diğer aile bireylerinden nasıl bir ilgi beklersiniz?*” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	7	7,95	12	13,63	3	3,41	22	25,00
B	16	18,18	16	18,18	5	5,68	37	42,04
C	7	7,95	16	18,18	3	3,41	26	29,54
D	0	0,0	3	3,41	0	0,0	3	3,41
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Hasta olduğumda normal halimde nasıl ilgi gösteriyorlarsa o şekilde ilgi göstereyim, aşırısını sevmem.

- Hasta olduğumda çayımı getirsinler, sobayı yaksinlar bir de fazla ses etmezlerse bu bana yeter.

- Normal ilgilerini göstereyim yeter.

B) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Hasta olduğumda insan hem ruhen hem de bedenen biraz daha duyarlı oluyor. Gereken ilgiyi göstersinler yeterlidir.

- Hasta olduğumda gereken neyse onu yapsınlar. İlacımı ve yemeğimi önüme getirirlerse birde bana nasilsin derlerse kafi.

C) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Hasta olduğumda herkesi yanımda isterim. Benimle konuşmalarını ve ilgilenmelerini isterim.

- Hasta olduğumda beni nazlamalarını ve her isteğimi yerine getirmelerini isterim.

- Eşimin ve çocuklarımın başımı beklemelerini; hanımın ara sıra bir isteğin var mı herif demesini isterim.

D) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Hasta olduğumda kimseden ilgi beklemem kendi işimi kendim yaparım. Ciddi bir hastalık geçirip de başkasına muhtaç olmadım.

- Hiç ilgi beklemem.

Tablo 18’de deneklerin “Hastalandığınızı anladığınızda diğer aile bireylerinden nasıl bir ilgi beklersiniz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 7.95’i, halk deneklerden % 13.63’ü, hasta deneklerden % 3.41’i toplamda % 25,00’i “doğal ilgi beklerim” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 18.18’i, halk deneklerden % 18.18’i, hasta deneklerden % 5.68’i toplamda % 42.04’ü “görevlerini yapmalarını beklerim” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 7.95’i, halk deneklerden % 18.18’i, hasta deneklerden % 3.41’i toplamda % 29.54’ü “yakın ilgi beklerim” seçeneğini; sadece halk deneklerinden % 3.41’i “ilgi beklemem” seçeneğini işaretleyerek kendi görüşlerini belirtmişlerdir.

Tablo 19: Deneklerin “ ‘Hastaların duası kabul olur’ anlayışı hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	9	10,23	14	15,91	2	2,27	25	28,41
B	7	7,95	19	21,58	3	3,41	29	32,94
C	9	10,22	4	4,55	1	1,14	14	15,91
D	2	2,27	2	2,27	3	3,41	7	7,95
E	3	3,41	8	9,11	2	2,27	13	14,79
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği: *Bu görüşe kesinlikle katılıyorum.*

- *Bu konuda hadis var diyenlerin söyledikleri hadisler: (Burada deneklerin verdiği bilgiler yazmaktadır. Hadislerin doğruluğu ya da yanlışlığı üzerinde durmamaktayız.) Birinci hadis: Şu üç kişinin duası kabul olur; hastanın, yolcunun ve Kabe'yi ilk görenin. İkinci hadis: Şu üç kişinin duası kabul olur; hastanın, mazlumun ve babanın çocuğuna yaptığı dua kabul olur. Üçüncü hadis; Hastanın, yolda kalmışın ve mazlumun duası kabul olur.*

- *Eklem romatizması hastasıydım, dua ettim ve iyileştim.*

- *Hasta mazlumdur ve mazlumun duası kabul olur.*

B) Seçeneğinin cevap içeriği:

- *Katılmıyorum ama yine de bunu Allah bilir.*

- *Hasta kendisi için dua edebilir ama başkası için dua edemez.*

C) Seçeneğinin cevap içeriği:

- *Bu konuda herhangi bir bilgiye sahip değilim bu sözü ilk defa duydum.*

- *Bu konuda fikrim yok.*

D) Seçeneğinin cevap içeriği:

- *Katılmıyorum. Duanın kabulü insanın kalbinin temizliğine ve ediş şekline bağlıdır. İnsanlar Allah'ın yanında durumlarına göre değil dualarına göre değerlendirilir.*

E) Seçeneğinin cevap içeriği:

- *Kesinlikle katılmıyorum. Hastaların duasının Kabul edilmesi konusunda bir ayrıcalıklarının olmadığına inanıyorum.*

Tablo 19'da deneklerin "Hastaların duası kabul olur" anlayışı hakkında ne düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 10.23'ü, halk deneklerden % 15.91'i, hasta deneklerden % 2.27'si toplamda % 28.41'i "kesinlikle katılıyorum" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 7.95'i, halk deneklerden % 21.58'i, hasta deneklerden % 3.41'i toplamda % 32.94'ü "katılıyorum" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 10.22'si, halk deneklerden % 4.55'i, hasta deneklerden % 1.14'ü toplamda % 15.91'i "fikrim yok" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 2.27'si, halk deneklerden % 2.27'si, hasta deneklerden % 3.41'i toplamda % 7.95'i "katılmıyorum" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 3.41'i, halk deneklerden % 9.11'i, hasta deneklerden % 2.27'si toplamda % 14.79'u

"kesinlikle katılmıyorum" seçeneğini işaretleyerek tutumlarını belirtmişlerdir.

Tablo 20: Deneklerin "Hastalandığınızda ilaçlar mı yoksa dua mı daha etkili olmaktadır?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	12	13,63	17	19,32	6	6,82	35	39,78
B	8	9,10	21	23,87	3	3,41	32	36,36
C	10	11,36	9	10,22	2	2,27	21	23,86
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği: İlaçlar daha etkilidir:

- İnsan öyle hastalıklar geçiriyor ki bunun tedavisi ancak ilaçlarla olur.

- Böbrek ameliyatı geçiren biri 150 gram irili ufaklı taş parçalarını göstererek bu dua ile düşer mi dedi, bunun tedavisi ameliyattı çok şükür olduk.

- İlacı da yaratan Allah dualara da cevap veren Allah. Yerine göre; her ikisinin de yapılması gerekir.

B) Seçeneğinin cevap içeriği: Dualar daha etkilidir. Konu ile ilgili görüşler Tablo-20'nin yorumlarından sonra verilecektir.

C) Seçeneğinin cevap içeriği: Fikrim yok: Akıl hastalığı geçiren biri; duanın da ilacın da hastalığa kar etmediğini söyledi ve "Fikrim yok", dedi.

Tablo 20'de deneklerin "Hastalandığınızda ilaçlar mı yoksa dua mı daha etkili olmaktadır?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 13.63'ü, halk deneklerden % 19.32'si, hasta deneklerden % 6.82'si toplamda % 39.78'i "ilaçlar daha etkilidir" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 9.10'u, halk

deneklerden % 23.87'si, hasta deneklerden % 3.41'i toplamda % 36.36'sı "dualar daha etkilidir" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 11.36'sı, halk deneklerden % 10.22'si, hasta deneklerden % 2.27'si toplamda % 23.86'sı "fikrim yok" seçeneğini işaretleyerek görüşlerini belirtmişlerdir.

Deneklerden "Hastalandığımızda ilaçlar mı yoksa dua mı daha etkili olmaktadır?" sorusuna "dua" cevabını verenlerin bir kısmının açıklamaları şöyledir:

- İlaç ya da yöntemlerini araçtır ve sebeptir. Allah ister ise olur, istemez ise olmaz. Onun için dua daha etkilidir.
- Hastalığı Allah verdiği için şifasını da o verecektir. İlaç vesiledir ama dua daha evladır (üstündür).
- Fazla ilaç kullanmayı sevmem ve de kullanmam onun için duadır diyorum.
- Şifa verecek ve yardım edecek sadece Allah'tır. Dünya dua üzerine kurulmuştur onun için dua daha etkilidir.
- Hastanın iyileşmeyi istemesi ve dua etmesi gerekir. Her hastalığın psikolojik bir temeli vardır. İlk önce hasta psikolojik olarak düzelmelidir.
- Duanın yan etkisi yoktur ama ilacın yan etkisi vardır.

Tablo 21: Deneklerin "Hastalığınız ağırlaştığında bir din görevlisinin (İmam/Hoca/Rahip) başınızda size dinî telkin vermesini ister misiniz?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	19	21,22	30	34,10	8	9,10	57	64,77
B	9	10,22	16	18,18	3	3,41	28	31,82
C	2	2,27	1	1,14	0	0,0	3	3,41
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği: Dinî telkin isterim diyenlerin bir kısmının neden bunu istedikleri ile ilgili görüşleri şöyledir:

- *Hastalığımanın ağırlaştığında bilen bir hocanın başımda Kur'an okumasını ve dua etmesini isterim. Ama bana şahadet getirttirmesi gibi şeyleri yapmasını istemem.*

- *Ruhumu teslim etmek üzere iken bilen birinin yanımda olduğunu bilmek bana güven verir.*

- *Sadece Kur'an okunmasını ve dua edilmesini isterim.*

- *Beni rahatlatıcı sözler söylemesini ayet ve hadisleri söylemesini isterim. Belki ben o durumda gerekli sözleri söyleyemeyebilirim.*

- *Dünya ve ahrette imanımın tam ve bütün olmasını isterim; şeytan imanıma müdahale etmesin diye imamın dinî telkin vermesini isterim.*

- *Kur'an okunmasını isterim eğer durumum müsait ise sohbet etmesini isterim.*

- *Yaşamdan umudumu kestiğim an bana yapılmasını isterim.*

- *Yapılması yapılmamasından daha iyidir.*

- *Hastalığımanın ağırlığında dolayı isyankar olmamak için o durumda dinî telkin isterim.*

- *İnsanın son nefesini vereceği anda telkin gereklidir. Çünkü öbür tarafa imanlı gitmek için.*

B) Seçeneğinin cevap içeriği: Dinî telkin istemem.

- *Dinî telkini istemem insan hayatı boyunca doğru dürüst yaşamamış son nefesinde söylenen birkaç sözün ya da okunan Kur'an'ın fayda vereceğini düşünmüyorum.*

- *İnsan hayatı boyunca nasıl yaşarsa o şekilde ölür. Bunu hiç kimse değiştiremez. Bu hoca da olsa başka biri de olsa yine değişmez.*

C) Seçeneğinin cevap içeriği:

- *Bu konu hakkında bilgi sahibi değilim.*

- *Fikrim yok.*

Tablo 21'de deneklerin "Hastalığımız ağırlaştığında bir din görevlisinin (İmam/Hoca/Rahip) başınızda size dinî telkin vermesini ister misiniz?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 21.22'si, halk deneklerden % 34.10'u, hasta deneklerden % 9.10'u toplamda % 64.77'si "dini telkin isterim" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerinden % 10.22'si, halk deneklerden % 18.18'i, hasta deneklerden % 3.41'i toplamda % 31.82'si "dinî telkin istemem" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 2.27'si, halk

deneklerden % 1.14'ü "fikrim yok" seçeneğini işaretleyerek görüşlerini belirtmişlerdir.

Tablo 22: Deneklerin "Çocuğunuz, kardeşiniz ya da küçük yaşta birinin hastalığından dolayı acı çektiğini gördüğünüz zaman Allah'a karşı ne hissediyorsunuz?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	3	3,41	39	44,31	2	2,27	44	50,00
B	24	27,27	5	5,68	8	9,10	37	42,09
C	3	3,41	2	2,27	1	1,14	8	9,09
D	0	0,0	1	1,14	0	0,0	1	1,14
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Onlar için üzülrüm ve onlara acırım. Allah'a onları iyileştirmesi için dua ederim. Eğer hastalıktan dolayı çok acı çekiyorsa hastalıktan bir an önce kurtulması için ölmelerini isterim.

- Allah'a dua ederim yaşaması gerekiyorsa yaşat ölmesi gerekiyorsa al derim (öldür).

- Ondan almasını bana vermesi isterim. Özellikle çocuğum küçük olduğu için.

- Kesinlikle isyan ya da sitem etmem.

B) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Allah'ım neden bu sabiye (küçük çocuk) acı çektiriyorsun diye sitem ederim.

- Küçük yaşta ölümcül hasta olan çocukları gördükçe de Allah'a neden diye bazen soruyorum. İsyan mıdır bu bilmiyorum.

- Allah'a isyan etmem ama insanlara isyan ederim.

C) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Öyle bir durum yaşamadım ama o an ki psikolojimi bilmiyorum. Belki tamamıyla bağlanırım belki de isyan ederim, dediğim gibi tam olarak o an ne yaparım bilmiyorum.

- O durumda isyan da edebilirim Allah'a tam olarak da bağlanabilirim. Bilmiyorum.

D) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Fikrim yok.

- Bu konuyu hiç düşünmedim.

- Hasta deneklerden ölümcül hastalığa yakalanmış biri bu soruya cevap vermiyorum dedi. Kalp hastası bir bireydi.

Tablo 22'de deneklerin "Çocuğunuz, kardeşiniz ya da küçük yaşta birinin hastalığından dolayı acı çektiğini gördüğünüz zaman Allah'a karşı ne hissediyorsunuz?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 3,41'i, halk deneklerden % 44,31'i, hasta deneklerden % 2,27'si toplamda % 50,00'si "kabullenirim ve dua ederim" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 27,27'si, halk deneklerden % 5,68'i, hasta deneklerden % 9,10'u toplamda % 42,09'u "isyan ve sitem ederim" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 3,41'i, halk deneklerden % 2,27'si, hasta deneklerden % 1,14'ü toplamda % 9,09'u "isyan ve sitem edebilirim"; sadece halk deneklerden % 1,14'ü "fikrim yok" seçeneğini işaretleyerek görüşlerini belirtmişlerdir.

Tablo 23: Deneklerin "Anne ve babanız yaşlandığında ve yatalak hasta olduğunda çok acı çekmesi durumunda Allah'a karşı ne hissedersiniz?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	3	3,41	40	45,45	1	1,14	44	50,00
B	23	26,13	2	2,27	8	9,10	33	37,50
C	4	4,55	2	2,27	2	2,27	8	9,10
D	0	0,0	3	3,41	0	0,0	3	3,40
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Kabullenirim ve dua ederim.

- *Annemi ve babamı çok seviyorum. Onlar dinî bütün insanlardır. Eğer öyle bir durum yaşarsam Allah'a onlar için dua ederim. Yaşamaları hayırlı ise yaşat, ölmeleri hayırlı ise öldür, derim.*

- *Allah'a isyan etmem ona daha da yaklaşıyorum. Onlar senindir ve tasarrufları sana aittir, derim*

B) Seçeneğinin cevap içeriği:

- *İsyan ve sitem ederim. Onları her şeyden çok seviyorum yaşayacakları çok şey var diye düşünüyorum. 'Ölmesi gereken o kadar çok insan var ki, bula bula bu insanları mı buldun' derim. İsyan ve iman Allah'adır.*

- *İsyan ettim. Babam iki yıl yatalak hasta yattı ve bütün temizliğini ben yaptım. Çoğu zaman altından aldım. Diğer kardeşlerim durumları müsait olmadığı için ilgilenmediler. Bazen bu durumdan dolayı acı çektim ve isyan ettim.*

C) Seçeneğinin cevap içeriği:

- *Annemin çok sık ettiği bir dua var; Allah'ım beni çocuklarımın eline bırakıp da onları usandırma der. Onun kahrını çekmek çok zor. Heybetli bir kadındır, o Osmanlı kadınıdır. Bizim avratlar onun kahrını çekemez. O an gelirden evde curcuna çıkar ise belki neden böyle oluyor diye yukarıdakine bir sitem gönderebiliriz.*

- *Onları severim o an gelirden kendimizi tutamayıp isyan edebiliriz.*

D) Seçeneğinin cevap içeriği: Fikrim yok.

Tablo 23'te deneklerin "Anne ve babanız yaşlandığında, yatalak hasta olduğunda ve çok acı çekmesi durumunda Allah'a karşı ne hissedersiniz?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 3.41'i, halk deneklerden % 45.45'i, hasta deneklerden % 1.14'ü toplamda % 50,00'si "kabullenirim ve dua ederim" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 26.13'ü, halk deneklerden % 2.27'si, hasta deneklerden % 9.10'u toplamda % 37.50'si "isyan ve sitem ederim" seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 4.55'i, halk deneklerden % 2.27'si, hasta deneklerden % 2.27'si toplamda % 9.10'u "isyan ve sitem edebilirim" seçeneğini; sadece halk deneklerden % 3.41'i "fikrim yok" seçeneğini işaretleyerek görüşlerini belirtmişlerdir.

Tablo 24: Deneklerin “Hastalığınızın iyileşmesi için size şifa ayeti ya da muska yazılması veya takılması hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	4	4,55	22	25,00	3	3,41	29	32,95
B	17	19,31	9	10,22	4	4,55	30	34,09
C	3	3,41	15	17,04	4	4,55	22	25,00
D	6	6,81	1	1,14	0	0,0	7	7,95
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Okunmasını ve yazılmasını isterim.
- Şifa ayetinin okunması faydalıdır ama okunup takılması daha faydalıdır.
- Şifa ayetini takabilirim ama içine ne yazıldığını bilmek isterim.

B) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Okunmasını isterim, yazılmasını istemem.
- Okunmasının faydalı olacağını düşünürüm ama takılmasının bir fayda vereceğine inanmıyorum.
- Birçok hastalık için okunan dualar vardır. Bu konuda hadislerin olduğunu da duydum.

C) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Buna inanmıyorum.
 - Şifa ayetlerinin okunmasına da yazılmasına da inanmam.
- Çünkü batıl bir inançtır.

D) Seçeneğinin cevap içeriği: bu konuda bir fikrim yok.

Tablo 24’de deneklerin “Hastalığınızın iyileşmesi için size şifa ayeti ya da muska yazılması veya takılması hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 4.55’i, halk deneklerden % 25,00’i, hasta deneklerden %

3.41'i toplamda % 32.95'i "okunmasını ve yazılmasını isterim" düşüncesindedir; üniversite öğrencisi deneklerden % 19.31'i, halk deneklerden % 10.22'si, hasta deneklerden % 4.55'i toplamda % 34.09'u "sadece okunmasını isterim" düşüncesindedir; üniversite öğrencisi deneklerden % 3.41'i, halk deneklerden % 17.04'ü, hasta deneklerden % 4.55'i toplamda % 25.00'i "inanmam" düşüncesindedir; üniversite öğrencisi deneklerden % 6.81'i, halk deneklerden % 1.14'ü "fikrim yok" düşüncesinde olduklarını söyleyerek görüşlerini belirtmişlerdir.

Tablo 25: Deneklerin "Nazar ve büyüün bir kişiyi hasta etmesi hakkında ne düşünüyorsunuz? sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	15	17,04	17	19,31	0	0,0	42	47,72
B	9	10,22	13	14,77	5	5,68	26	29,54
C	4	4,55	6	6,81	5	5,68	15	17,04
D	2	2,27	1	1,14	1	1,14	4	4,54
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Nazar ve büyü insanı hasta eder.
- Nazar ve büyü insanın hem ruhiyatını hem de bedenini hasta edebilir. Onun için bunların bir kişiyi hasta edeceğine inanıyorum.
- Peygamber efendimize dahi büyü yapılmıştır. Felak ve Nas sureleri de ona şifa niyetine inmiştir.
- Büyü vardır ama bunu her insan yapamaz ve yaptırılmaz. Nazar ona göre daha kolaydır. Herkes tecrübe etmiştir.
- İlgili hadis: Mezardakilerin % 99'u nazardan % 1'i ecelden ölmüştür. Diğer bir hadis: Mezardakilerin çoğu neden öldü biliyor musunuz? Nazardan, onun için nazar etmek haramdır.
- İlgili atasözü: Nazar deveyi kazana, insanı mezara götürür.

B) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Nazar insana etki edebilir ama büyüye inanmam.

- *Nazarı tecrübe ettim ve çevremde bazı insanlarda da gördüğüm için nazara inanırım. Büyü ilkel toplumlarda bir zamanlar vardı. Ama şimdi mümkün olduğuna ya da olacağına pek ihtimal vermiyorum. Onun için büyüün yapılacağına inanmam.*

C) Seçeneğinin cevap içeriği:

- *Nazara da büyüye de inanmam.*

- *Eğer bir insana sende nazar var dersiniz ve nazar insanı hasta eder de dersiniz, o kişi kendini hasta hisseder. Nazar ve büyü bu açıdan inanç ve kabul meselesidir. Ben her ikisine de inanmam.*

D) Seçeneğinin cevap içeriği: *Bu konuda fikrim yok.*

Tablo 25’de deneklerin “Nazar ve büyüün bir kişiyi hasta etmesi hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 17.04’ü, halk deneklerden % 19.31’i, toplamda % 47.72’si “nazar ve büyü hasta edebilir” düşüncesini; üniversite öğrencisi deneklerden % 10.22’si, halk deneklerden % 14.77’si, hasta deneklerden % 5.68’i toplamda % 29.54’ü “sadece nazar eder” düşüncesini; üniversite öğrencisi deneklerden % 4.55’i, halk deneklerden % 6.81’i, hasta deneklerden % 5.68’i toplamda % 17.04’ü “her ikisine de inanmıyorum” düşüncesini; üniversite öğrencisi deneklerden % 2.27’si, halk deneklerden % 1.14’ü, hasta deneklerden % 1.14’ü toplam % 4.54’ü “fikrim yok” seçeneğini işaretleyerek kendi görüşlerini belirtmişlerdir.

Tablo 26: Deneklerin “Hasta ziyaretinin dinî bir görev olduğu konusunda ne düşünüyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	20	22,72	22	25,00	6	6,81	48	54,54
B	1	1,14	12	13,63	2	2,27	15	17,04
C	6	6,81	1	1,14	2	2,27	11	12,50
D	3	3,41	12	13,63	1	1,14	16	18,18
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

- A) Seçeneğinin cevap içeriği: -Dinî bir görevdir.**
- Hastayı ziyaret etmenin sevap olduğuna inanıyorum. Onun için dinî bir görevdir.
- İlgili hadis: Hasta ve yakınlarınızı ziyaret ediniz, onların hallerini sorunuz ve onlardan haberdar olunuz.
- B) Seçeneğinin cevap içeriği: Sosyal bir görevdir.**
- Dinî bir yanı bulunmamaktadır.
- Hasta ziyareti sadece yakınlığı artırır. Onun için sadece sosyal bir görevdir.
- C) Seçeneğinin cevap içeriği: Bu konuda fikrim yok.**
- D) Seçeneğinin cevap içeriği: Hasta ziyareti hem dinî hem de insanî bir görevdir.**

Tablo 26'da deneklerin "Hasta ziyaretinin dinî bir görev olduğu konusunda ne düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 22.72'si, halk deneklerden % 25,00'i, hasta deneklerden % 6.81'i toplam % 54.54'ü "dinî bir görevdir" düşüncesini; üniversite öğrencisi deneklerden % 1.14'ü, halk deneklerden % 13.63'ü, hasta deneklerden % 2.27'si toplamda % 17.04'ü "sosyal bir görevdir" düşüncesini; üniversite öğrencisi deneklerden % 6.81'i, halk deneklerden % 1.14'ü, hasta deneklerden % 2.27'si toplamda % 12.50'si "fikrim yok" düşüncesini; üniversite öğrencisi deneklerden % 3.41'i, halk deneklerden % 13.63'ü, hasta deneklerden % 1.14'ü toplamda % 18.18'i "hem dinî hem sosyal bir görevdir" düşüncesini söyleyerek görüşlerini belirtmişlerdir.

Tablo 27: Deneklerin “Türbe ve yatır ziyaretlerinin hastalıktan kurtulma veya iyileşmede etkili olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	7	7,95	8	9,10	2	2,27	16	18,18
B	3	3,41	11	12,50	3	3,41	17	19,31
C	8	9,10	3	3,41	3	3,41	14	15,90
D	3	3,41	5	5,68	0	0,0	8	9,09
E	9	10,22	20	22,72	3	3,41	32	36,36
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği:- Kesinlikle katılıyorum.

- Türbe ve yatırlarda bulunan insanlar Allah'ın sevdiği kullardır. Onların yüzü suyu hürmetine hastalıktan kurtulmayı isteme insanların hastalıktan kurtulmasında etkili olacaktır.

B) Seçeneğinin cevap içeriği: - Katılıyorum.

- Orada yatan insanları aracı ederek Allah'tan şifa istemek iyileşmede belli bir ölçüde etkili olacaktır. Ama yine de şifayı verecek olan Allah'tır, onlar değil.

C) Seçeneğinin cevap içeriği: Bu konuda fikrim yok.

D) Seçeneğinin cevap içeriği:- Katılmıyorum.

- Orada yatan insanlar büyük insanlar olabilir ama hastalıktan iyileşmede onların aracılığına ihtiyacımız yok.

E) Seçeneğinin cevap içeriği:- Kesinlikle katılmıyorum.

- O insan bir ölüdür. Ölü'nün kendine faydası yoktur ki, bir başkasına faydası olsun. Kesinlikle bu bir saçmalaktır ve dinî bir sömürüdür.

- Kesinlikle katılmıyorum. Onların kendilerine faydası olsa ayağa kalkarlar birkaç gün daha yaşarlar. Kendisine faydası olmayan çürümüş bir cesetten bir yardım ummak ve beklemek aptallıktır.

Tablo 27’de deneklerin “Türbe ve yatır ziyaretlerinin hastalıktan kurtulma veya iyileşmede etkili olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 7.95’i, halk deneklerinden % 9.10’u, hasta deneklerden % 2.27’si toplamda % 18.18’i “kesinlikle katılıyorum” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 3.41’i, halk deneklerden % 12.50’si, hasta deneklerinden % 3.41’i toplamda % 19.31’i “katılıyorum” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 9.10’u, halk deneklerden % 3.41’i, hasta deneklerden % 3.41’i toplamda % 15.90’ı “fikrim yok” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 3.41’i, halk deneklerden % 5.68’i, toplamda % 9.09’u “katılmıyorum” seçeneğini; üniversite öğrencisi deneklerden % 10.22’si, halk deneklerden % 22.72’si, hasta deneklerden % 3.41’i “kesinlikle katılmıyorum” seçeneğini tercih ederek düşüncelerini ortaya koymuşlardır. Köse ve Ayten’in yaptığı araştırmada da hastalık ve sıkıntılara çare bulmak amacıyla türbe ziyaretinde bulunanların azımsanmayacak bir oranı (% 28.6) teşkil ettiği tespit edilmiştir (Köse-Ayten, 2010:93).

Tablo 28: Deneklerin “Ölümden başka her derdin ve hastalığın şifasının olduğu hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları:

	Üniversite Öğrencisi		Halk		Hasta		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
A	21	23,86	36	40,90	6	6,81	63	71,59
B	1	1,14	5	5,68	0	0,0	6	6,81
C	5	5,68	5	5,68	3	3,41	13	14,77
D	3	3,41	0	0,0	2	2,27	5	5,68
TOPLAM	30	34,09	47	53,41	11	12,50	88	100,0

A) Seçeneğinin cevap içeriği: - Evet, vardır.

- Eczacılık mezunu biri; insan beden olarak topraktan yani dünyadan bir parçadır. Ve insanın bedenî rahatsızlıklarının yani hastalıklarının da şifası yine bu dünyada vardır. Önceki topluluklarda bir çok hastalığın tedavisi mümkün değil iken şimdi mümkün. Şimdi

tedavisi mümkün olmayan hastalıklar var, onların tedavisi de gelecekte bulunacaktır. Buna inanıyorum her hastalığın ve derdin şifası bu dünyada mümkündür.

- Derdi ve hastalığı veren Allah'tır. Allah kullarını hiçbir zaman çaresiz bırakmaz.

B) Seçeneğinin cevap içeriği: - Kısmen vardır.

- Her hastalık tedavi edilerek iyileştirilemez. Bazı hastalıklar vardır tedavisi ve çaresi ya da ilacı vardır, bazı hastalıklar vardır tedavisi ve ilacı yoktur. Bunun için kısmen katılıyorum.

C) Seçeneğinin cevap içeriği:

- Dünyada her hastalığın ve derdin tedavisi vardır demek biraz mantık dışılıktır.

- Ölüm insan için vardır. Bir hastalık çıkar iyi edilir diğeri çıkar iyi edilemez; insanlar ölmek zorundadır ve ölümün en büyük sebebidir. Belki de ölüm yaşam denilen hastalığın şifasıdır; kim bilir.

D) Seçeneğinin cevap içeriği: Bu konuda fikrim yok.

Tablo 28'de deneklerin "Ölümden başka her derdin ve hastalığın şifasının olduğu hakkında ne düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları şu şekildedir: Üniversite öğrencisi deneklerden % 23.86'sı, halk deneklerden % 40.90'ı, hasta deneklerden % 6.81'i toplamda % 71.59'u "evet vardır" düşüncesini; üniversite öğrencisi deneklerden % 1.14'ü, halk deneklerden % 5.68'i, toplamda % 6.81'i "kısmen vardır" düşüncesini; üniversite öğrencisi deneklerden % 5.68'i, halk deneklerden % 5.68'i, hasta deneklerden % 3.41'i toplamda % 14.77'si "hayır yoktur" düşüncesini; üniversite öğrencisi deneklerden % 3.41'i, hasta deneklerden % 2.27'si toplamda % 5.68'i "fikrim yok" düşüncesini söyleyerek görüşlerini belirtmişlerdir.

7. Sonuç:

Tespit çalışması olarak araştırdığımız konu çerçevesinde insanlar, genelde inanç düzeyleri doğrultusunda, hastalıklarının Allah tarafından verilen bir imtihan olduğunu kabul etmekte ve hasta olduklarında ilk önce Allah'a dua ederek şifa aramakta sonra tıbbi tedaviye yönelmektedirler. Ancak, bireylerin hastalık durumlarında duaya yönelme sıklıkları diğer zamanlara göre artış göstermektedir. Bu sonuç; insanın fiziksel ve ruhsal açıdan sıkıntıda olduğu zamanlarda daha çok

Allah'a yöneleceğine dair yaklaşımlarla paralellik arz etmektedir (İlgili yaklaşımlarla ilgili bkz.: Vergote, 1999:241; Certel, 2003:127; Hökelekli, 1998:218-220; Peker, 2008:125,129; Yaran, 2009:100-103; Cirhinlioğlu, 2010:171 vd.; Kayıklık, 2011:132-148; Albayrak, 2013:79-86). Bireyler hastalık esnasında, ezberden ya da Kur'an-ı Kerim'den bazı sureleri okuma/kendilerine bir başkasının okuması eğilimi taşımaktadırlar (% 57.94). Hastalıktan kurtulmada dua etmek ve devamında tevbe ile insanın hastalıklarından kurtulacağı kanaatine sahip olanlar çok fazladır (% 89.77).

Katılımcıların hastalıkları bir kefarete olarak algıladıklarını görüyoruz: Anlayışlardan birine göre, ne kadar çok hastalık çekerlerse o kadar çok günahlarının affedileceğini düşünmektedirler (% 70.44). Diğer bir anlayışa göre ise, şifası olmayan hastalıkların Allah tarafından kullarını ıslah etmek için verildiği kanaati hakimdir (% 40.90). Bu bağlamda, işledikleri günah ya da uymadıkları bir yasak nedeniyle hastalandığını düşünenler azımsanmayacak kadar fazladır (% 52.27). Hastalıklardan kurtulup iyileşebilmek için adak adama ve benzeri davranışlarda bulunanlar da çok fazladır (% 53.40).

Bireyler hasta olduklarında dost ve yakınlarının kendilerini ziyarete gelmeleri (% 87.49) ve hediye getirmeleri (% 35.22) beklentisindedirler.

Bireylerin hasta olduklarında ibadetlerinde bir artış olduğu (% 55,68), hastalıklarını kabullendikleri ve Allah'a isyan etmedikleri (% 76.13), çoğunlukla Allah'a karşı şükürlerinin arttığı (% 61.36) tespit edilmiştir.

İnsanların hastalık anında hastalığın verdiği sıkıntıdan dolayı genel bir gerginlik psikolojisi içinde olmaları beklenir. Elde ettiğimiz verilere göre de katılımcıların % 32,95'inin gergin ve sınırlı olduğu, % 29,54'ünün sıklıgan ve içine kapanık olduğu ve % 26,13'ünün ise sakin ve doğal olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların hastalık anında ölümü daha sık düşündükleri (% 60.22), aile bireylerinden yakın ilgi beledikleri (% 71.58), hastalık anında hastaların yapacağı duanın diğer insanların yapacağı dualara göre daha çok kabul edileceği anlayışı içerisinde oldukları (% 72.71), hastalık anında iyileşmek için ilaca göre (% 36.36) duanın daha etkili olduğunu düşündükleri (% 39.77) tespit edilmiştir. Yine, katılımcılardan bir kısmının (% 18.18) yoğun iş ve uğraştan kurtulmak için hastalanmayı

istediği, ağır hastalık durumunda (kendini ölüme yakın hissetme) bir din görevlisinin kendisine dini telkinde bulunmasını isteyeceği (% 64.77), küçük çocukların ya da kardeşlerinin ağır hastalıktan dolayı acı çektiklerini gördüklerinde durumu kabullenip Allah'a karşı dua edeceğini belirtenlerle (% 50.00) isyan edeceğini belirtenlerin (% 42.09) oranının birbirine yakın olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde ağır hasta olan anne-baba olduğunda da oranların pek farklılaşmadığı görülmüştür.

Araştırmada ilgi çekici sonuçlardan birisi de şudur: Hastalıktan kurtulmak için şifa ayeti ya da muska yazılırsa taşıyacağını belirtenler (% 32.95) ile sadece okunmasını isterim diyenlerin (% 34.09) çoğunlukta olduğu, bu türden şeylere inanmam diyenlerin ise daha az olduğu (% 25.00) tespit edilmiştir. Katılımcılar arasında, nazar ve büyüün insanı hasta edebileceği (% 47.72)düşüncesinde olanlar ile sadece nazarın insanı hasta edebileceği düşüncesinde olanlar (% 29.54) çoğunlukta. Nazar ve büyü ile insanın hastalanmasının mümkün olmadığını düşünenlerin ise (% 17.04) daha az olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada hasta ziyaretinin dini ve sosyal yönü de araştırılmış ve katılımcıların % 54.54'ünün bunu dini bir görev olarak, % 18.18'inin hem dini hem de sosyal bir görev olarak, % 17.04'ünün ise sosyal görev olarak değerlendirdikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların % 45.45'inin türbe ve yatır ziyareti ile hastalıktan kurtulmanın mümkün olamayacağı kanaatinde oldukları, % 37.49'unun ise bu ziyaretlerle hastalıklardan kurtulmanın mümkün olabileceği kanaatinde oldukları tespit edilmiştir. Araştırmada son bulgu ise hastalıktan kurtulma ümidine sahip olma tutumu ile ilgilidir. Katılımcıların çoğunluğunun (% 71.59) her hastalığın mutlaka bir çaresinin olduğu ve bunun aranması gerektiği tutumuna sahip olduğu tespit edilmiştir.

Hastalarda dini eğilimlerin yanında sosyal, psikolojik ve kültürel bazı eğilimlerin neler olduğunu tespit etmeye çalıştığımız bu araştırma; konu ile ilgili araştırma yapacak olan bilim insanlarına soru geliştirme açısından yardımcı olacak bulgulara sahiptir. Ayrıca, dinî danışmanlık hizmetlerinin yürütülmesinde nelere dikkat edilmesi gerektiğine işaret eden bulgular da mevcuttur. Bu araştırmada farklı değişkenlerle ilişki araştırmasından ziyade bir tespit ve alan saptaması amaçlanmıştır. Dolayısıyla, konu ile ilgili araştırma yapacak olan araştırmacılar farklı değişkenlerle bu eğilimlerin ilişkisini araştırabilirler. Farklı eğilimlerin

araştırmalara dahil edilmesi de söz konusu olabilir.

Kaynakça

- ALBAYRAK, A. (2013). *Gençlerde Dua Psikolojisi*, Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları.
- APAYDIN, H. (2001). "Kişilik Özelliklerinin Dini Tutum ve Davranışlara Etkisi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ARMANER, N. (1973). *Psikopatolojide Dini Belirtiler*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- ARSEVEN, A. D. (1993). *Alan Araştırma Yöntemi*, Ankara: Gül Yay.
- AYTEN, A.-GÖCEN, G.-SEVİNÇ, K.-ÖZTÜRK, E.E. (2012). "Dini Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 12, Sayı: 2, 45-79.
- CERTEL, H. (2003). *Din Psikolojisi*, Ankara: Andaç Yayınları.
- CİRHİNLİOĞLU, F. G. (2010). *Din Psikolojisi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- COŞTU, Y. (2011). *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- FIRAT, E. (1976). "Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusunun Din Psikolojisi Açısından Araştırılması", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- HÖKELEKLİ, H. (1998). *Din Psikolojisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KARACOŞKUN, M. D. (1998). "Psiko-sosyal Açısından İman (Dini İnanç)-Amel (Dini Davranış) İlişkisi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARACOŞKUN, M. D. (2004). "Dini İnanç-Dini Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. IV, Sayı: 2, 23-36.
- KAYIKLIK, H. (2011). *Din Psikolojisi*, Adana: Karahan Kitabevi.
- KIMTER, N. (2006). "Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", Hayati Hökelekli (Ed.), *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, İstanbul: Değerler Eğitimi Mermezi Yay., 217-249.

- KIRMAN, M. A. (2005). *Din ve Sekülerleşme*, Adana: Karahan Kitabevi.
- KÖSE, A.-AYTEN, A. (2010). *Türbeler Popüler Dindarlığın Durakları*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- MEHMEDOĞLU, A. U. (2004). *Kişilik ve Din*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- MOSER, T. (1980). *Gottesvergiftung*, Frankfurt: Suhrkamp.
- PEKER, H. (2008). *Din Psikolojisi*, 4. Baskı, İstanbul: Çamlıca Yayınları
- SCHOWALTER, M.-MURKEN, S. (2003). "Religionundpsychische Gesundheit-empirische Zusammenhänge komplexer Konstrukte", *Einführung in die Religionspsychologie*, Christian Henning, Sebastian Murken, Erich Nestler (Hg.), Schöningh UTB, Paderborn.
- SOMUNOĞLU, S. (1999). "Kavramsal Açından Sağlık", c. 4, Sayı: 1, Ankara: Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 51-62.
- VERGOTE, A. (1999). *Din İnanç ve İnançsızlık*, Çev.: Veysel Uysal, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- YAPICI, A. (2007). *Ruh Sağlığı ve Din Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, Adana: Karahan Kitabevi.
- YARAN, C. S. (2009). *Dini Tecrübe ve Meûnet*, İstanbul: Rağbet Yayınları.

SAFEVİ DEVLETİ'NİN KURULUŞU MESELESİ: KIZILBAŞLARIN ORTAYA ÇIKIŞI

Yılmaz KARADENİZ*

Öz

İran'da Moğol ve Timur istilasının getirmiş olduğu siyasi, iktisadi ve sosyal bunalımın içerisinde Erdebil'de ortaya çıkarak kısa sürede mürit sayısı artan Erdebil tarikatı, kurucusu Safiyüddin İshak Erdebili'den sonra siyasi bir çehreye bürünmüş, Azerbaycan civarındaki Akkoyunlu Türkmenlerinin desteğiyle müritlerini silahlı kuvvetler haline getirerek iktidarı ele geçirmiştir. Siyasi iktidarın ele geçirilmesinde en önemli unsurlardan olan Şamlu, Rumlu, Ustaclu, Tekelu, Zülkadirli, Afşar, Kaçar, Varsak ve Karadağlı Türk boy ve aşiretlerinin kuvvetleri, tarikatın birer müridi olarak başlarına kırmızı başlık taktıkları için tarihte Kızılbaş olarak anılmışlardır. Şah I. İsmail, hanedanlığın kuruluşunu bunlara dayandırdığından kurulan devlete Safevi Kızılbaş Devleti denilmiştir. Devletin kuruluşunda önemli rolleri olan Kızılbaşların daha sonra siyasi iktidarın ayağına pranga olmuşlardır. Şah I. Tahmasb, bunların nüfuzunu kırmak için önlemler almışsa da sonuca ulaşamamış ve aynı sorun daha sonraki dönemlerde devam etmiştir. Bu yüzden çalışmamızda tarikatın dayandığı zemini ortaya koyduktan sonra bu tarikatın İran'dan Anadolu'nun doğusuna kadar olan coğrafyada hangi saiklerle yayıldığını ortaya koymaya ve tarikat müritlerinin nasıl Kızılbaş olarak siyasi hüviyete geçtiklerini açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İran, Safevi, Kızılbaş, Şeyh, Safiyüddin Erdebili

The Issue III of Founding of Safavids: Emergence of Qizilbash

Abstract

After the crisis of Political, economic and social that Mongol and Timur Invasions made, Ardabil Sect flourished in Ardabil and increased its followers. After The Founder of The Sect, Safi-ad-din Ardabili, The Sect politicized and seized power with help of Aq Qoyunlu Turks. The most important Turkish tribes in the seizure of political power were Shamlu, Rumlu, Ustadjlu, Takkalu,

* Doç. Dr., Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
yilmazkaradeniz44@hotmail.com

Zulkadir (Dulkadir), Afshar, Qajar, Warsak and Karadag. Members of the Turkish tribes were also follower of Ardabil Sect and they were called as Qizilbash (Redhead) because they wore a red cap. Safavid state also were called as Safavid Qizilbash State because Shah Ismail I depended on them to found the dynasty. In the founding of Safavids, Qizilbash Turks had important role but later, they started to be trouble for the dynasty. Shah Tahmasp I took precautions for Qizilbash Turks but He was not successful and the problems kept. Qizilbash Turks were effective in administration and were in the activities of the Sect. In this study, It is tried to be explained what reasons the Sect depended on, what reasons made The Sect spread from Iran to West of Anatolia and how the followers politicized as Qizilbash.

Key Words: Iran, Safavid, Qizilbash, Sheikh, Safi-ad-din Ardabili

Giriş

İran'da dokuzuncu asırdan itibaren yayılmaya başlayan Şia mezhebi, on üçüncü asrın ikinci yarısından itibaren Erdebil tarikatının Sünnilikten Şiiliğe kaymasıyla güçlenmiş, siyasi iktidarı ele geçiren Safevilerin resmi mezhebi olmuştur. Bu hadise, İran tarihinde ilk defa Şii esaslara göre bir devletin kurulmuş olması hasebiyle önemlidir. Batılı şarkiyatçılardan "*Tarih-i Edebiyat-ı İran*" isimli eserin yazarı Browne ve "*Teşkil-i Devlet-i Milli-i İran*" adlı eserin yazarı Walther Hintz, bu hadiseyi İran milli birliğinin oluşmasında önemli saymışlardır. Rus tarihçilerden Piguolevskaya ve Petroşefsky, Kızılbaşların durumunu, İran'daki Türk hâkimiyetinin devamı olarak görmüşlerdir. Kızılbaşların zuhuru ile aynı dönemde yaşamış olan Sünni tarihçilerden Şeyh Fazl bin Ruzbahan Hancı ile Şerafeddin Bidlisi, Kızılbaşların Safevi iktidarı içerisindeki rollerini siyasi ve askeri açıdan menfi görmüşlerdir. İran'ın yetiştirdiği önemli tarihçilerden ve aynı zamanda bu hususta önemli bir eser yazmış olan Ahmed Kesrevi, Erdebil tarikatı liderlerinin seyit ve Şii olmadıklarını beyan ettikten sonra tarikatı saltanata taşıyan Kızılbaşları ise Şia için bir lütuf olarak kabul etmiştir.¹

¹ Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tebareş*, Tehran, 1355. Geniş bilgi için bkz. Edward Browne, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, çev. Reşid Yasemi, Tehran, 1316; Walter Hintz, *Teşkil-i Devlet-i Milli der İran*, çev. Keykavus Cihandari, Tehran, 1362; N. V. Piguoleskaya, *Tarih-i İran*, çev. Kerim Kişaverz, Tehran, 1354; İlia Pavlovich Petroşefsky, *İslâm der İran*, çev. Kerim Kişaverz, Tehran, 1354; Fazl bin Ruzbahan Hancı İsfahani, *Âlem-i Ara-yı Emimi*, (tash. J. I. Wodez), bica, bita; Şeref Han Bidlisi, *Şerefname*, Tehran, 1377.

İran'da Kızılbaş hâkimiyetine dayanan Safevi Devleti'nin zuhuru ile Şah I. İsmail (1501-1524) ve Şah I. Tahmasb (1524-1576) dönemlerini anlatan eserler önemli bir yer tutmaktadır. Gıyaseddin Handemir'in "*Tarih-i Habibü's-siyer*",² İbrahim Emîni'nin "*Fütuhât-ı Şahi*",³ Emir Mahmud Handemir'in "*Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb*",⁴ Yahya Kazvini'nin "*Lebü't-tevarih*",⁵ Hasan Beg Rumlu'nun "*Ahsenü't-tevarih*",⁶ Kadı Ahmed Gaffari'nin "*Tarih-i Cihanarâ*",⁷ Abdi Beg Nevidi'nin "*Tekmeletü'l-ahbâr*",⁸ Budak Kazvini'nin "*Cevahirü'l-ahbâr*"⁹ ve yazarı belli olmayan, fakat bu sahada istifade edilen "*Âlem-i Arâ-yı Şah Tahmasb*" önemli eserlerdir.¹⁰

Safevi Hanedanı, İran'daki Türk hâkimiyeti dönemlerinden olan Gazneli (961-1187), Selçuklu (1040-1157) ve Kirman Selçuklu Devleti'nden (1092-1187) sonra egemenliğin Şii İranlıların eline geçmesini sağlamıştır.¹¹ Zira Müslüman Arapların bu coğrafyayı fethinden sonra başlayan İslâmî dönem, 820'de kurulan Tahiriler, 875'de kurulan Safari ve Samani, 932'de kurulan Büveyhi idaresi ile birlikte bölgesel hanedanlık halinde idare edilmiş, 998'de bölgeye hâkim olan Gazneliler ile birlikte Türklerin hâkimiyeti başlamıştır. Bu hâkimiyet 1194'e kadar Irak Selçukluları ile devam etmiş, 1256'da başlayan Moğol istilası Türk hâkimiyetini sona erdirmiş, 1370'de Timur'un İran'ı işgali ile Timurlular dönemi başlamıştır. On ikinci asrın sonunda başlayan işgal ve istila dönemi, on dördüncü asrın ikinci yarısına kadar devam etmiş, bu süre içerisinde büyük sıkıntılar çeken halk, idarecilerin zulmü karşısında çareyi ilahi kudrete sığınmada bulmuş, bu zikrin icra edildiği tasavvuf ve tarikatlara teveccüh etmiştir. Moğol istilasının sebep olduğu

² Gıyaseddin Handemir, *Habibü's-siyer fi Ahbarü'l-efradü'l-beşer IV*, (tash. Celaledin Samayi), Tehran, 1333.

³ İbrahim Emîni, *Fütuhât-ı Şahi*, Nüsha-yı Hattî, Kütübhan-e Merkezi Danişgâh-ı Tehran.

⁴ Emir Mahmud Handemir, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, (tash. Muhammed Ali Cerahi), Tehran, 1370.

⁵ Yahya Abdullatif Kazvini, *Lebü't-tevarih*, Tehran, 1363.

⁶ Hasan Beg Rumlu, *Ahsenü't-tevarih*, Tehran, 1357.

⁷ Kadı Ahmed Gaffari Kazvini, *Tarih-i Cihan-arâ*, Tehran, 1343.

⁸ Abdi Beg Nevidi, *Tekmeletü'l-ahbâr*, Tehran, 1369.

⁹ Budak Kazvini, *Cevahirü'l-ahbâr*, Tehran, 1378.

¹⁰ *Âlem-i Arâ-yı Şah Tahmasb*, Tehran, 1349.

¹¹ Zebiyullah Safa, *Tarih-i Edebiyat-ı İran, IV*, Tehran, 1363, s.77

büyük bunalım öncesinde İran'da bazı tasavvufi hareketler olmuşsa da siyasi idareyi etkileyecek derecede olmamıştır. Bunlardan Nimetullah Veli Kirmani (750-827) tarafından tesis edilen "*Nimetullahiyye*" tarikatı icra ettiği zikri usulleriyle "*Safeviyye*" tarikatına yakın olmuştur.¹² Tarikatın müessisi Nimetullah'ın şeceresi İsmail bin Cafer aracılığıyla Hz. Ali (r.a)'ye dayandırılmıştır.¹³ Tarikatın müritleri kalın keçeden hırka giyip başlarına yine keçeden bir külah takmışlardır. Başlığın üzerinde önceleri beş çizgi var iken, daha sonraları on iki imamı temsilen on iki çizgiye çıkartılmıştır. Hicretin sekizinci yılında Seyyid Muhammed Nurbahş Kayeni Horasani (795-869) tarafından tesis edilen "*Nurbahşiyan*" tarikatı da şeyhlerinin nesebini on yedinci kuşaktan İmam Musa Kazım'a dayandırmıştır.¹⁴ Bu tarikatın müritlerinin elbiseleri, Kerbelâ Faciası'ndan dolayı siyah renkli seçilmiştir. Tarikatın şeyhi olan Horasani, Hoca İshak Hotelani ve Şeyh Ahmed bin Fahdali'nin öğrencisi olup Horasan'da Şahruh'a karşı bir Şii devleti kurmak istemiştir. Ancak tarikatın devlet kurma teşebbüsü akim kalmış ve bundan sonra Nimetullahiye ile mücadeleye girmiştir. Safevilerin Erdebil Tarikatı ortaya çıkınca buraya tabi olmuştur.¹⁵ Necmeddin Kerhi tarafından kurulan "*Zehebiyye*" tarikatı ise Safevi döneminde sadece irşat ile meşgul olmuştur.¹⁶

İran'da Safevi öncesinde sofi şahsiyetler tarafından kurulan tarikatlar, halk üzerinde etkili olmuş ve daha sonra kurulan tarikatlara zemin hazırlamışlardır. Şia'nın önemli simalarından Misem Buhrani, Haydar Ameli, Fahdahali ve Cumhur Ahsai gibi sofiler irfan ve Şiilik arasındaki rabitada önemli olmuşlardır. On iki imam düşüncesini halka anlatan tarikatlar, aynı zamanda Mevaraünnehir ve Horasan'daki Sünnileri etkilemek için yoğun bir faaliyet içerisine girmişlerdir. O dönemdeki Sünni sultanlar da on iki imam düşüncesine kayıtsız kalmamışlardır. Halk arasında itibar gören İbn-i Mahdumu'un eserlerinde Hz. Ali (r.a)'nin tarikatların manevi şeyhi olarak kabul edilmesi ve on iki imam düşüncesi sürekli işlenerek Sünni halkın teveccühü sağlanmaya çalışılmıştır. Sünni sofilere Mevlana Celaleddin

¹² Ahmed Temimdari, *İrfan ve Edeb der Asr-ı Safevi*, Tehran, 1372, s. 11

¹³ Masum Ali Şah, *Nayibü's-sudûr-u Sâlis*, (tash. Muhammed Cafer Mahbub), Tehran, 1392, s. 2

¹⁴ Temimdari, *İrfan ve Edeb*, s. 67

¹⁵ Haydar Rıza Zabit, "*Zuhur-u Silsile-i Safeviye Nokta-i Atîf der Tarih-i İran*", *Mishakat*, Şumare: 58-59, Bahar ve Tabistan, 1377, s. 26

¹⁶ Temimdari, *İrfan ve Edeb*, s. 79-81

Muhammed Belhi tarafından kurulan Mevlevilik ve Ahmed bin Ali el-Mekki bin Yahya tarafından kurulan Rufailik tarikatlarında bu düşüncenin izleri olmuştur.¹⁷ Kemaleddin Hüseyin bin Ali Beyhaki'nin "*Ravzatü's-şüheda fi Mekâtil-i Ehl-i beyt*" isimli eseri bu alanda önemli olmuş ve halk, bu eserin okunması sırasında duygulanmıştır. Mustafa Kamil Şibi, bu eserin halk nezdinde itibar görmesinden sonra bölgedeki Nakşibendî etkisinin azaldığını kaydetmiştir.¹⁸

Safevi Devleti'nin kuruluşu öncesinde Şii fukahadan Hoca Nasırüddin Tusi, Allame İbn-i Mutehhar Hali, İbn-i Mekki, Seyyid Haydar Ameli, Allame İbn-i Fehadahli gibi şahsiyetler Erdebil tarikatının siyasallaşmasında önemli rol oynamışlardır. Moğolların İran'ı istilası döneminde Olcaytu Han'ın huzuruna çıkan Allame İbn-i Mutehhar Hali, Sünni ulema ile münazaraya girmiş, yazmış olduğu "*Menhacü'l-kirâme*" ve "*Keşfü'l-hak*" isimli eserler ile Şiiliğin yayılmasına çalışmıştır. Olcaytu'nun bu münazaradan sonra Şiiliğe geçtiği ve resmi mezhep ilan ettiği kaydedilmiştir.¹⁹ Aynı şekilde Celayirli ve Karakoyunlu devletlerinin kuruluşunda da Şii fukahanın etkisi olmuştur.²⁰

İran'da Moğol istilasının sebep olduğu iktisadi, siyasi ve sosyal karışıklıklar aynı dönemde istilaya uğrayan Anadolu'da da görülmüştür. Halk, içerisine düşmüş olduğu çaresizliği gidermek için tarikatlara sığınmış, böylece tarikat ve tasavvufi hareketlere karşı müspet bir eğilim başlamıştır. Selçuklu Devleti'nin iç karışıklığa düştüğü bu dönemde İran'daki tarikatların bir kısmı Anadolu'ya yönelmiş, bu yönelişte Moğol tazyiki ile İran'ın kuzeydoğusundan Anadolu'ya gelen sofilerin rolü büyük olmuştur. Böylece Anadolu'da sofi tarikatların çoğalmasını sağlamışlardır. Zira bu dönemde tasavvuf ile ilgili verilen eserlerin çoğu Farsça yazılmıştır.²¹ Bunların içerisinde Bektaşilik ve Mevlevilik önemli bir seviyeye yükselmiş, Hacı Bektaş-ı Veli veya esas ismi ile Seyyid Muhammed Razvi Horasani'nin Bektaşiliği, Türkmen boyları arasında yayılma zemini bulmuştur. II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde (634-

¹⁷ Kamil Mustafa Şibi, *Teşyi ve Tasavvuf ta Ağağz-ı Südde-i Devazdehum Hicri*, çev. Ali Rıza Zükaveti Karagözlü, Tehran, 1359, s. 96

¹⁸ Şibi, *Teşyi ve Tasavvuf*, s. 327-330

¹⁹ Muhammed Tenkabenî, *Kassasü'l-ulemâ*, (tash. Şerifü'l-ulemâ İsfahani Külbasî), Tehran, 1390, s. 253-255

²⁰ Muhsin el-Emin, *Ayan-ı Şiâ*, (tash. Hasan Emin), Beyrut, 1983, s. 271

²¹ Ira M. Lapidus, *Tarih-i Cevami-i İslâm*, çev. Mahmud Ramazanzade, Meşhed, 1376, s. 434

642) Baba İshak önderliğinde isyan eden Bektaşiler, isyan sonunda güç kaybedip yorgun düşmüşlerdir.²² Bektaşilik daha sonra Osmanlı ordusunda yayılma alanı bulmuştur.²³

Moğol istilasından sonra 1370'de İran'ı işgal eden Timurlular döneminde artan iç kargaşa ve ekonomik sıkıntılara paralel olarak tasavvufi hareketler de tekrar artmıştır. Timur'un sofi tarikatlarını desteklemesi ve idareye çok sayıda Nimetullahiye tarikatı müritlerini tayin etmesi halkın teveccühüne sebep olmuş, bu şekilde işgale karşı muhtemel tazyik azaltılmıştır. İran'a gelişini Hz. Hüseyin (r.a)'in intikamını almaya bağlayan Timur, Yezid'in neslinden saydığı Şam'daki Müslümanların arasında çok kan dökmüştür.²⁴ Timur, Anadolu'dan esir aldığı Alevi Türkmenler ile birlikte Erdebil'e giderek hem Hoca Ali'ye mensubiyetini bildirmiş, hem de yanındaki getirdiği binlerce esiri teslim etmiştir. Faruk Sümer, böyle bir kaydın olmadığını söyleyerek karşı çıkmışsa da İran kaynakları bu meselede hemfikir olmuş²⁵ ve Rum (Anadolu)'dan getirildiklerini kaydetmişlerdir. Hoca Ali, kendisine teslim edilen Tekelu, Şamlu, Ustaclu, Kaçar, Afşar, Rumlu ve Zülkadir'den oluşan Türk boylarından Kızılbaş birlikleri oluşturmaya başlamıştır. Bunlar aynı zamanda birer Şii fedaisi olarak yetiştirilmişlerdir.²⁶ Timur'un Erdebil tarikatına teveccühü, Meşhed, Nefes ve Kerbelâ gibi kutsal yerleri ziyaret etmesi, Şii mezhebini seçtiğine dair söylentilerin çıkmasına ve Şiilerce sevilmesine sebep olmuştur. Hoca Ali, bu fırsattan istifade ile kendi müritleri ve Kızılbaşlardan oluşturduğu kuvvetleri iyice tahkim etmiştir.²⁷

²² Kamil Mustafa Şibi, *Teşyi ve Tasavvuf*, çev. Ali Rıza Zükaveti Karagözlü, Tehran, 1359, s. 350

²³ Şibi, *Teşyi ve Tasavvuf*, s. 357

²⁴ Ahmed bin Muhammed ed-Dımaşki (İbn-i Arabşah), *Acaibü'l-makdur fi Nevaibü't-Timur I*, (tash. Sehil Zükâr), Tehran, 1378, s. 7; G. Handemir, *Tarih-i Şah İsmail IV*, s. 497

²⁵ Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1999, s. 7

²⁶ İskender Beg Münşi Türkmen, *Tarih-i Âlem-i Ara-yı Abbasi I*, (tash. İrec Afşar), Tehran, 1350, s. 16

²⁷ Zabit, *Zuhur-u Silsile-i Safeviye*, s. 28

Kızılbaşların Ortaya Çıkışı

Safevi Devleti'nin müessisi olan Şeyh Safiyüddin İshak Erdebili'nin on birinci asrın ilk yarısında Azerbaycan taraflarında yaşamış olan Firuz Şah Zerinkülâh'ın sekizinci kuşaktan neslinden olduğu İbn-i Bezzaz tarafından kaydedilmiştir. İbn-i Bezzaz, Safiyüddin'in babası Şeyh Eminüddin Cebrail'in²⁸ Gürcülerin Erdebil'e saldırısı sonucu Şiraz'a göç ederek yirmi yıl burada kaldığını, Şiraz'da Kemaleddin Arabşah'ın ders halkalarına katıldıktan sonra Azeri olan Devlet Hatun ile evlendiğini ve bu evlilikten oğlu Safiyüddin İshak'ın Erdebil'e bağlı Kelhoran'da 1252'de doğduğunu söylemiştir.²⁹ Kazımzade ise İbn-i Bezzaz'a dayanarak Safiyüddin'in nesebini Seyyid Ebul Kasım Hamza bin İmam Musa Kazım'a dayandırmıştır.³⁰

Şeyh Safiyüddin İshak, babasının züht hayatından etkilenmiş, genç yaştan itibaren Kur'an ve hafızlık ilmi ile meşgul olmuştur.³¹ Bu sırada Moğol idarecisi Olcaytu Han'ın Sultaniye'de yaptırdığı sarayın açılışına Safiyüddin İshak da davet edilmiş, Alaüddeve Semnani ile davete icabet eden genç Safiyüddin, verilen yemeği yememiş, Olcaytu'nun, yemeklerinin haram olmadığını söylemesinden sonra yiyerek dikkatleri üzerine toplamıştır. Olcaytu Han'ın kendisine bir sorusu üzerine, yanında bulunan Alaüddeve Semnani'nin derya olduğunu söylemiş, Semnani de Safiyüddin İshak'ın şahbaz olduğunu söylemiştir. Safiyüddin İshak daha sonra Erdebil'den muhaceret ile Gilan'a gitmiş ve burada Şeyh Zahid Gilani'ye intisab etmiştir. Gilani'nin kızı Fatma Hatun ile evlenen Safiyüddin, bu esnada Şeyh Gilani'nin merkezde bulunan 2.000 halifesine iyi davranarak ve ihsanlarda bulunarak onlara kendisini sevdirmiş, şeyhin ölümünden sonra yerine geçtikten sonra bu mürit ve halifeler kendisine katılmıştır. Gilan'da fazla kalmayan Safiyüddin İshak, Erdebil'e dönerek burada tarikatını kurmuş ve Gilani'nin müritlerinin de katılmasıyla üç ay içerisinde 13.000 müride

²⁸ *Alam-i Ara-yı Şah İsmail*, (tash. Asgar Muntazır Sahib), Tehran, 1384, s. 6

²⁹ İbn-i Bezzaz Erdebili, *Safvetü's-safâ*, (tash. Gulam Rıza Tabatabai), Tehran, 1373, s. 79

³⁰ Hüseyin Kazımzade, *İranşehr, Silsile-i Neseb-i Safeviye*, Tehran, 2536, s. 10. Ayrıca bkz. E. A. Grantosky-M. A. Dandamayo, *Tarih-i İran ez Zaman-ı Bastan ta İmruz*, çev. Keyhüsrev Kişaverzi, Tehran, 1385

³¹ Bkz. Abdülhüseyin Zerinkoob, *Denbale-i Costçu der Tasavvuf-u İran*, Tehran, 1362

sahip olmuştur.³² Halifelerinin sayısı da 2.000 olarak kaydedilmiştir. Kerametleri ve rüyaları müritleri vasıtasıyla etrafa anlatılan şeyhin, Moğol ve Osmanlılar nezdinde itibar gördüğü ve her ikisinden maddi destek aldığı kaydedilmiştir.³³

Moğol istilası döneminde müritleri vasıtasıyla halka kerametleri abartılarak söylenen ve dikkatleri celbeden Safiyüddin İshak, bunu iyi değerlendirerek Moğolların desteğini sağlamıştır.³⁴ Moğol idarecisi Gazan Han, Ebu Said ve karısı Bağdat Hatun, Emir Hüseyin ve oğlu Hasan Celayiri, vezir Reşidüddin Fazlulullah ve daha birçok Moğol idarecisi Erdebil tarikatına intisap etmiştir.³⁵ Gazan Han ve vezir Reşidüddin'in şeyhin duasına mazhar oldukları, Gazan Han'ın şeyhe hitaben yazdığı mektupta; "*Şekeristan'ın olgun bülbülü, fesahet bostanının bülbülü...*" şeklinde hitap ettiği kaydedilmiştir.³⁶ Kendisinin seyit olduğunu söylemediği halde İbn-i Bezzaz'ın düzenlediği şecerede seyit olduğunun kaydedilmesi ve müritlerin bunu etrafa telkin etmeleri, İran'da hâkimiyetlerinin devamını halkın itaatinde gören Moğolların desteğini arttırmıştır.³⁷ Kesrevi, Moğolların kasıtlı olarak şeyhin seyitliğini desteklediklerini, karşılığında tarikatın da halka istilaya karşı gelmemeleri için telkinlerde bulunduğunu söylemiştir.³⁸ Şeyh Safiyüddin, bunun için Gilan başta olmak üzere Urumiye, Ermenistan, Şiraz, Tebriz, Zencan ve hac için Hicaz'a seyahat etmiştir. Tebriz'de Reşidüddin Fazlullah'ın yaptırdığı "*Reşidiye Tekkesi*"nde ulema ve halka sık sık vaaz etmiştir.³⁹ Çoğu işsiz ve boş gezen insanlardan oluşan binlerce mürit, Cennet lezzetlerinden tatma tutkusuyla etrafa dağılarak halka Moğol istilasına karşı çıkmayı dinen haram sayıp telkinlerde bulunmuşlardır. Bu dönemde İran'da Moğol İlhanlı idarecisi olan Emir

³² Şeyh Zahid Gilani'nin mürit sayısı yaklaşık 100.000 olarak kaydedilmiştir. Bkz. Zabit, "*Zuhur-u Silsile-i Safeviye Nokta-i Atfî der Tarih-i İran*", s. 60

³³ İbn-i Bezzaz, *Safvetü's-safâ*, s. 318-340

³⁴ İbn-i Bezzaz, *Safvetü's-safâ*, s. 294

³⁵ Hamdullah Müstevfi Kazvini, *Tarih-i Güzide*, (tash. Abdülhüseyin Nevai), Tehran, 1362, s. 675

³⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Mekâtibât-ı Reşidi*, (tash. Muhammed Şefi), Name: 45, Lahor, 1945, s. 265-270

³⁷ İbn-i Bezzaz, *Safvetü's-safâ*, s. 318-340

³⁸ Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tebareş*, Tehran, 1355, s. 31-33

³⁹ *Cambridge Tarih-i İran Devre-i Safeviye*, çev. Yakub Ajend, Tehran, 1380, s. 10

Çoban, Şeyh Safiyüddin'e bağlı müritlerin sayısının kendi ordusundan daha kalabalık olduğunu söylemiştir.⁴⁰

Şeyh Safiyüddin İshak, dönemin mutasavvıflarından Mevlana Celaleddin-i Rumi, Sadi Şirazi, Emir Abdullah Şirazi, Şeyh Necibüddin Bezhuş, Alaüddeve Semnani, Şeyh Mahmud Şebisteri ve Şeyh Muhammed Keçehçi ile hem asır olup seyit unvanını kullanmamış, adı geçen sofiler gibi sadece şeyh lakabını kullanmıştır.⁴¹ Seyit olduğuna dair bilgi, şeyhin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Sadreddin döneminde müritlerinden İbn-i Bezzaz Erdebili tarafından ortaya atılmıştır.⁴² Aynı iddia Kadı Nurullah Şuşteri tarafından da desteklenerek şeyhin şeceresi İmam Musa Kazım'a kadar götürülmüş, kaynaklarda Sünni olduğu bildirilen şeyh, Şii sayılmış ve bunun takiyye yapılarak gizlendiği söylenmiştir.⁴³ İbn-i Anbeve yahut esas ismiyle Ahmed bin Ali bin Hüseyin Hüseyini ise İmam Kazım'ın altmış çocuğundan bahisle, otuz yedi tanesinin kız, yirmi üç tanesinin erkek olduğunu, erkeklerden beş tanesinin (Abdurrahman, Akil, Kasım, Yahya, Davut) erkek çocuğunun olmadığını, üç tanesinin (Süleyman, Fazıl, Ahmed) sadece kız çocuğuna sahip olduğunu, on tanesinin (Rıza, İbrahim Asgar, Abbas, İsmail, Muhammed, İshak, Hamza, Abdullah, Cafer, Abidullah) erkek çocuğunun olduğunu kaydetmiştir. Şeyh Safiyüddin'in İmam Musa Kazım'ın oğlu Hamza'ya yirmi göbek ile ulaştığını yazmıştır.⁴⁴ Kesrevi, buna karşı çıkararak Safiyüddin'in isminin İbn-i Anbe'de olmadığını, adı geçen eserde sadece Musa Kazım'ın oğlu Hamza'nın aile fertlerinin sayıldığı kaydetmiştir.⁴⁵

Ahmed Kesrevi, Şeyh Safiyüddin'in seyitliği ile ilgili şüphesinin gerekçesini İbn-i Anbe'nin eserinde zikredilen Musa Kazım'ın oğlu Hamza'da yoğunlaştırmış, şecerenin Hamza'ya kadar ulaşmadığını söylemiştir. Ayrıca İbn-i Anbe'nin verdiği malumatın kısa olması, İmam

⁴⁰ Zabit, "Zuhur-u Silsile-i Safeviye Nokta-i Atıfı der Tarih-i İran", s. 37

⁴¹ Zabit, "Zuhur-u Silsile-i Safeviye Nokta-i Atıfı der Tarih-i İran", s. 36

⁴² İbn-i Bezzaz, *Safvetü's-safâ*, s. 16

⁴³ Kadı Nurullah Şuşteri, *Mecalis-i Müminin II*, (tash. İbrahim Arabpor, Muhammed Rıza Muhammediyân, Muhammed Ali Alidost), Meşhed, 1382, s. 42

⁴⁴ Ahmed bin Ali bin Hüseyin Hüseyini (İbn-i Anbe), *Umdetü't-talib fi Ensabu'l-âl-i Ebi Talib*, Nefes, 1380, s. 196-197; Asgar Haydari-Nasır Bakırî, "Nigahi-i be Mevzu-yu Siyadet-i Şeyh Safiyüddin Erdebili," *Tarih-i der Ayine-yi Pejohes*, Şumare: VIII/2, Tabistan, 1390, s. 61; Kazımzade, *İranşehr*, s. 11

⁴⁵ Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tebareş*, s. 64

Musa Kazım'ın soyundan Ahmed bin Kasım bin Hamza hakkında bir şey söylememesi ve başka kaynaklarda bunun teyit edilmeyişi şüphelerini arttırmıştır.⁴⁶ Ancak İran'ın Moğol istilasına uğradığı ve seyitlerin takip edildiği bir dönemde böyle bir meseleyi sarahate kavuşturmak da kolay olmamıştır.⁴⁷

Safiyüddin İshak Erdebili, bir müddet Şeyh Ferec Tekkesi'nde dinî ilimleri tedris ettikten sonra Sebelan Dağı'nda itikâfa çekilerek vesvese ve kuruntulardan nefsini temizlemek istemiş, ancak burada istediği ilgiyi göremeyince Şiraz'a gelmiştir. Burada Şeyh Abdullah Tekkesi'nde kaldığı süre içerisinde Şiraz'ın önemli sofilerinden Mir Abdullah Farsi'den mürit severliğin ilmini öğrenmiştir. Erdebil'e döndükten sonra tekke açacak kadar kendisini ehliyetli görmediği için bir zaviye açmış, mürit temini için Gilan'a gitmiştir. Gilan'da yukarıda bahsettiğimiz gibi Şeyh Zahid Gilani'ye intisap etmiş, Moğolların himayesindeki Gilani'den ders almaya başlamıştır. Şeyh Zahid Gilani, Moğolların maddi yardım ve himayelerine karşılık Türkler ve İranlılar arasında Moğol hâkimiyetinin zaruretini telkin etmiştir. Safiyüddin İshak, kısa sürede şeyhin gözüne girmeyi başarmış ve müritler arasında birinci sıraya yükselmiştir. Şeyh de buna karşılık kızını Safiyüddin'e vermiş ve kendisinden sonra namzet göstermiştir. Şeyh Zahid Gilani'nin vefatından sonra Erdebil'e dönen Safiyüddin İshak Erdebili, Gilani'den öğrendiklerini kendi müritlerine telkin etmiş, yaptığı zikirlerde Cennet lezzetlerini hatırlattığını söylediği Sema'yı da kullanarak gençleri tarikata çekmiştir.⁴⁸

Şeyh Safiyüddin İshak, Erdebil'de kurduğu tekkenin gelirinin karşılanması için Moğol idarecilere her zaman yakın davranmış, halkın istilaya karşı gelmemesi için telkinlerde bulunmuş, buna karşılık olarak dönemin veziri Reşidüddin Fazlullah'dan yüklü miktarda aynı yardım almıştır. Mekatibat-ı Reşidi'deki bir senette, 1.500 kg buğday, 30.000 kg pirinç, 1.600 kg yağ, 3.200 kg bal, 400 kg mısır, 30 tane erkek dana, 130 tane koyun, 190 adet kaz, 600 adet tavuk, 30 kın gülsuyu ve 10.000 dinar yardımın tekkeye verildiği kayıtlıdır.⁴⁹ Aynı ve nakdi ihtiyaçları Moğollar tarafından karşılanan Şeyh Safiyüddin, binlerce işsiz genci, cennet lezzetlerini tatma tutkusuyla etrafında toplamıştır.⁵⁰

⁴⁶ Haydari-Bakırî, *Nigahi-i be Mevzu-yu Siyadet-i Şeyh*, s. 62

⁴⁷ Haydari-Bakırî, *Nigahi-i be Mevzu-yu Siyadet-i Şeyh*, s. 63

⁴⁸ Kesrevî, *Şeyh Safî ve Tebareş*, s. 65-70

⁴⁹ Fazlullah, *Mekatibât-ı Reşidi*, s. 270 vd.

⁵⁰ İbn-i Bezzaz, *Safvetü's-safâ*, s. 1126

Şeyh Safiyüddin, yetmiş beş yaşında hac için Mekke yolculuğuna çıkmadan önce büyük oğlu ve aynı zamanda Zahid Gilani'nin kızı Fatma Hatun'dan doğan Sadreddin'i kendi yerine halife tayin etmiş, 1335 tarihinde Erdebil'e dönerken yolda vefat etmiştir. Bu dönemden itibaren siyasi bir çehreye bürünen tarikat, sayısını arttırdığı müritlerini aynı zamanda birer asker olarak yetiştirmeye başlamış, bunların üzerindeki nüfuzunu tahkim etmek için seyitliği sürekli gündemde tutmuş ve böylece itaat etmede sıkıntı yaşanmamasını sağlamıştır. Kendi müritlerine bolca dağıttığı bahşişler ile "*Halil-i Acem*" olarak bilinen Şeyh Sadreddin, doksan yaşlarında iken 1392'de vefat etmiştir.⁵¹ Timur, İran'ı istila ettiği sırada Şeyh Sadreddin'e intisap edip etrafta söylenen kerametler ve seyitlik meselesinden istifade etmiş, babası için yapılan kümbet ve imarete katkıda bulunduktan sonra burayı ziyaret ederek yerli halkın tepkisini azaltmaya çalışmıştır.⁵²

Şeyh Sadreddin'in vefatından sonra "*Hoca Ali*" lakabıyla bilinen Alaaddin Ali tarikatın başına geçmiştir.⁵³ Kendi soyunu dayandırdığı Hz. Hüseyin (r.a)'in şahadetine istinaden üzerinde sürekli siyah bir hurka taşımış ve bu yüzden "*siyahpuş*" olarak anılmıştır. Şiiliği taassup ile savunan Hoca Ali, Timur'un kendisini üç defa ziyaret etmesinden sonra Irak ve Suriye'deki Yezidilerin katledilmesini istemiştir.⁵⁴ Şeyh Sadreddin ile başlayan siyasallaşma süreci bu dönemde hızlanmış, sayıları gittikçe artan müritlerden "*Şii Fedailer*" grubu oluşturulmuştur. Başlangıçta fütüvvet şeklinde ortaya çıktığı görülse de daha sonra askeri teşkilat şeklinde vazife yaptıkları görülmüştür. Timur, Ankara Savaşı'ndan sonra Anadolu'da aldığı binlerce esiri Erdebil'de Hoca Ali'ye teslim etmiştir. Hoca Ali de bunların içerisinde yer alan Tekelu, Şamlu, Ustaclu, Kaçar, Afşar, Rumlu, Zengine ve Zülkadir gibi Türkmen boylarından Kızılbaş askerler oluşturarak fedailer içerisine almıştır.⁵⁵ Hoca Ali, bunların bir kısmını Anadolu'ya göndererek propaganda yapmalarını istemiştir.⁵⁶ Erdebil tarikatı, Timur'un ölümünden sonra da aynı itibara mazhar olmuş, bu savaşta alınan yenilgiyle Anadolu'da

⁵¹ Şuşteri, *Mecalis-i Müminin*, s. 44

⁵² Zabit, "Zuhur-u Silsile-i Safeviye Nokta-i Atıfı der Tarih-i İran", s. 38

⁵³ *Alam-i Ara-yı Şah İsmail*, s. 14

⁵⁴ *Tarih-i Yezidiye*, Bağdat, 1353, s. 194

⁵⁵ Türkmen, *Tarih-i Âlem-i Ara-yı Abbasi I*, s. 16

⁵⁶ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu*, s. 6

Osmanlı hâkimiyetinin zayıflamasına karşı kendisini iyice tahkim ettirmiştir.⁵⁷

Hoca Ali'nin ölümünden sonra yerine tarikatın başına geçen oğlu İbrahim döneminde Anadolu'daki Şii propaganda iyice yayılmış, onun oğlu Cüneyd zamanında tarikatın lideri sultan olarak söylenmeye başlanmış ve Şii olmayanlara karşı cihad ilan edilmiştir.⁵⁸ O sırada Diyarbakır'da bulunan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kız kardeşi ile evlenen Şeyh Cüneyd, Kızılbaşlar vasıtasıyla Şiiliğin Anadolu ve Azerbaycan taraflarında yayılmasını sağlamıştır.⁵⁹ 1456'da 10.000 kişilik Kızılbaş ve diğer fedailerin başında Şirvan'da Çerkezlere saldırmış, ancak Şirvanşah Halil bin İbrahim'e yenilerek hayatını kaybetmiştir.

Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Haydar döneminde tarikatın daha önce ilan ettiği cihad, genellikle Gürcistan ve Trabzon'daki Hristyanlar üzerine olmuş, Şeyh Haydar'ın Kuzey Kafkasya'daki Çerkezler üzerine ilan ettiği cihad, yaklaşık 6.000 Çerkez'in esir alınıp Erdebil'e getirilmesiyle neticelenmiştir.⁶⁰ Şeyh Haydar, Uzun Hasan'ın kızı Marta ile evlenmiş ve bu evlilikten oğlu İsmail dünyaya gelmiştir.⁶¹ 1489'da Şirvanşahlar ile Akkoyunluların ortak saldırısında Şeyh Haydar ölmüş, yerine büyük oğlu Ali geçmiştir. Bu sırada Akkoyunlu hükümdarı olan Yakub, aynı zamanda kız kardeşi olan Marta ile İsmail'in içerisinde olduğu Haydar'ın aile fertlerini esir alıp İstahr'a getirmiş ve zindana attırmıştır. Altı yıl süren zindan hayatı, Akkoyunluların iç karışıklık içerisine düşmeleriyle sona ermiş, bu esnada Ali öldürülünce yerine kardeşi İsmail geçmiştir. İsmail henüz yedi yaşında olduğu için tarikatın şeyhleri tarafından Gilan'a kaçırılmış, buradan da Lahican'a görülmüştür. Lahican'da Mevlana Şemseddin Lahici'den ders almıştır.⁶²

Safevi Devleti'nin müessisi olan I. İsmail'den önceki tarikat büyüklerinden Hoca Ali, Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın katledilmeleri, Kızılbaşların canları pahasına İsmail'i korumalarına ve bağlı

⁵⁷ Zabit, "Zuhur-u Silsile-i Safeviye Nokta-i Atıfı der Tarih-i İran", s. 39

⁵⁸ *Alam-i Ara-yı Şah İsmail*, s. 33

⁵⁹ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu*, s. 10-11

⁶⁰ Michelle M. Mzavy, *Peydayeş-i Devlet-i Safevi*, çev. Yakub Ajend, Tehran, 1392, s. 153

⁶¹ Ruzbahan Hancı, *Âlem-i Ara-yı Emimi*, s. 70

⁶² Zabit, "Zuhur-u Silsile-i Safeviye Nokta-i Atıfı der Tarih-i İran", s. 40-41

Safevi Devleti'nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı | 65
bulunmalarına sebep olmuştur. 1499'da Erdebil'e dönen İsmail, bir yıl sonra yanında bulunan Ustaclu, Tekelu, Şamlu, Rumlu, Afşar, Kaçar ve Zülkadir boylarının Kızılbaşları ile Erzincan'a kadar gelmiştir.⁶³ Burada Kızılbaş askerleri toplayarak Şirvanşah Devleti üzerine Bakü'ye hareket etmiş ve burayı fethetmiştir. 1501'de Azerbaycan taraflarını Akkoyunlulardan alarak Tebriz'e gelmiş ve devletini burada resmen ilan etmiştir.⁶⁴

Sonuç

Safevi Devleti'nin kuruluşundan önce tasavvuf ve on iki imam düşüncesinin İran'da yayılmasını sağlayan sultan ve hükümdarlar, kendileriyle aynı mezhepten olup daha sonra siyasallaşarak Şiiliğe kayan Erdebil tarikatını desteklemiş, bu coğrafyada Şiiliğin yayılmasına katkı sağlamışlardır. On iki imam düşüncesi zamanla Şiiliğin esası olmuş, bu anlayış üzerine Nimetullahi, Nurbahşi ve Zehebi gibi Şii tasavvufi tarikatlar ortaya çıkmıştır. Şii esaslar üzerine Serbedaran, Mar'aşiyen ve Keyaiyan gibi bölgesel devletler de kurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Moğol istilasına uğradığı dönemde görülen tasavvufi hareketler ve tarikatlar İran ve Horasan'dan gelmiştir. Anadolu'da iyice yayılan bu sofi tarikatlar, daha sonra Doğu Anadolu'da etkili olan Erdebil sofilğine zemin hazırlamışlardır. Şeyh Sadreddin zamanında Anadolu'da etkisi iyice artan Erdebil'deki Safevi Tarikatı, Timur'un Osmanlı Devleti'ni yendiği Ankara Savaşı'ndan sonra Anadolu'daki Türk boylarından aldığı esirleri Erdebil'de Hoca Ali'ye teslim etmesiyle iyice güçlenmiş ve Kızılbaş denilen fedai kuvvetleri oluşturmuştur. İran'daki tarikat müritlerinin de katılmasıyla sayıları binleri bulan fedailer, cennete ulaşma telkinleri sonucu arzuya dönüşen bir düşünce ile canları pahasına mücadeleye girişmişlerdir. Şeyh Haydar'ın ölümünden sonra tarikatın başına getirilen Şah I. İsmail, yedi yaşında olduğu için Kızılbaşlar tarafından muhafaza edilmiş, sırası geldikçe tarikat menşeli devletlerini kurmuşlardır. Şah I. İsmail, meşruiyetini seyitlik ile birlikte Kızılbaşlara dayandırarak muhtemel itirazları için başında önlemiştir. Ancak kendisinden sonra Kızılbaşların idare üzerindeki nüfuzları menfi olmaya başlamış ve Şah I. Tahmasb önlem almak zorunda kalmıştır.

⁶³ Rumlu, *Ahsenü't-tevarih*, s. 35

⁶⁴ Rumlu, *Ahsenü't-tevarih*, s. 41

Kaynakça

- Ahmed bin Ali bin Hüseyin Hüseyini (İbn-i Anbe), *Umdetü't-talib fi Ensab-ı Al-ı Ebi Talib*, Necef, 1380.
- Âlem-i Arâ-yı Şah İsmail, (tash. Asgar Muntazır Sahib), Tehran, 1384.
- Âlem-i Arâ-yı Şah Tahmasb, Tehran, 1349.
- Browne, Edward, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, çev. Reşid Yasemi, Tehran, 1316.
- Bidlisi, Şerafeddin bin Şemseddin, *Şerefname I*, (tash. Muhammed Abbasi), Tehran, 1343.
- Cambridge Tarih-i İran Devre-i Safeviye*, çev. Yakub Ajend, Tehran, 1380.
- ed-Dimaşki, Ahmed bin Muhammed, *Acaibü'l-makdur fi Nevaibü't-Timur I*, (tash. SehilZükâr), Tehran, 1378.
- Emini, İbrahim, *Fütuhat-ı Şahi*, Nüsha-yı Hatti, Kütübhane-i Merkezi Danişgâh-ı Tehran, 1370.
- Erdebili, İbn-i Bezzaz Tevekel bin İsmail, *Safoetü's-safâ*, (tash. Gulam Rıza Tabatabai), Tehran, 1373
- Fazlullah, Reşidüddin, *Mekاتبât-ı Reşidi*, (tash. Muhammed Şefi), Name: 45, Lahor, 1945.
- Grantosky E. A. - Dandamayo M. A., *Tarih-i İran ez Zaman-ı Bastan ta İmrüz*, çev. Keyhüsrev Kişaverzi, Tehran, 1385.
- Handemir, Emir Mahmud, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, (tash. Muhammed Ali Cerahi), Tehran, 1370.
- Handemir, Gıyaseddin, *Habibü's-siyer fi Ahbarü'l-efradü'l-beşer IV*, (tash. Celaleddin Samayı), Tehran, 1333.
- Haydari, Asgar- Bakiri, Nasır, "Nigahi-yi be Mevzu-yu Siyadet-i Şeyh Safiyüddin Erdebili", *Tarih-i der Ayine-yi Pejoheş*, Şumare: VIII/2, Tabistan, 1390.
- Hintz, Walter, *Teşkil-i Deolet-i Milli der İran*, çev. Keykavus Cihandari, Tehran, 1362.
- Hüseyin Hüseyini, Ahmed bin Ali bin, *Umdetü't-talib fi Ensab-ı Al-ı Ebi Talib*, Necef, 1380.
- Hancı İsfahani, Fazl bin Ruzbahan, *Âlem-i Ara-yı Emini*, (tash. J. I. Wodez), bica, bita.
- KazıMZade, Hüseyin, *İranşehr, Silsile-i Neseb-i Safeviye*, Tehran, 2536.
- Kazvini, Budak, *Cevahirü'l-ahbâr*, Tehran, 1378.
- Kazvini, Yahya Abdullatif, *Lebü't-tevarih*, Tehran, 1363.

- Kesrevi, Ahmed, *Şeyh Safi ve Tebareş*, Tehran, 1355.
- Lapidus, Ira M., *Tarih-i Cevami-i İslâm*, çev. Mahmud Ramazanzade, Meşhed, 1376.
- Masum Ali Şah, *Nayibü's-sudûr-u Sâlis*, (tash. Muhammed Cafer Mahbub), Tehran, 1392.
- Mezavi, Michel M., *Peydayeş-i Devlet-i Safevi*, çev. Yakub Ajend, Tehran, 1363.
- Müstevfi Kazvini, Hamdullah, *Tarih-i Güzide*, (tash. Abdülhüseyn Nevai), Tehran, 1362.
- Mzavy, Michelle M., *Peydayeş-i Devlet-i Safevi*, çev. Yakub Ajend, Tehran, 1392.
- Nevidi, Abdi Beg, *Tekmeletü'l-ahbâr*, Tehran, 1369.
- Piguoleskaya, N. V., *Tarih-i İran*, çev. Kerim Kişaverz, Tehran, 1354.
- Petroşefsky, İlia Pavlovich, *İslâm der İran*, çev. Kerim Kişaverz, Tehran, 1354.
- Rumlu, Hasan Beg, *Ahsenü't-tevarih*, Tehran, 1357.
- Ruzbahan Hancı İsfahani, Fazl bin, *Âlem-i Ara-yı Emîni*, (tash. J. I. Wodez), bica, bita.
- Safa, Zebiyullah, *Tarih-i Edebiyat-ı İran IV*, Tehran, 1363.
- Sümer, Faruk, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1999.
- Şeref Han Bidlisi, *Şerefname*, Tehran, 1377.
- Şibi, Kamil Mustafa, *Teşyi ve Tasavvuf ta Ağağz-ı Südde-i Devazdehum Hicri*, çev. Ali Rıza Zükaveti Karagözlü, Tehran, 1359.
- Şuşteri, Kadı Nurullah, *Mecalis-i Müminin II*, (tash. İbrahim Arabpor, Muhammed Rıza Muhammediyan, Muhammed Ali Alidost), Meşhed, 1382.
- Temimdari, Ahmed, *İrfan ve Edeb der Asr-ı Safevi*, Tehran, 1372.
- Türkmen, İskender Beg Münş, *Tarih-i Âlem-i Ara-yı Abbasi I*, (tash. İrec Afşar), Tehran, 1350.
- Zabit, Haydar Rıza, "Zuhur-u Silsile-i Safeviye Nokta-i Atfî der Tarih-i İran" *Mishkat*, Şumare: 58-59, Bahar ve Tabistan, 1377.
- Zerinkoob, Abdülhüseyn, *Donbale-i Costçu der Tasavvuf-u İran*, Tehran, 1362.

BİR NAKŞÎ SÛFÎ: MURTAZÂ EFENDÎ VE VAKIFLARI

Nuran ÇETİN*

Öz

Medeniyet tarihimizde yüz yıllarca varlığını sürdüren vakıf müessesesinin dînî, sosyal, kültürel yönden önemli izler bıraktığı görülmektedir. Devlet yöneticileri ve halk tarafından toplumun maddî ve mânevî ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak câmî, tekke, mektep, medrese, şifahâne gibi yapılar inşâ edilmiştir. Bu kuruluşlar, bünyelerinde oluşturulan muhtelif vakıflar vâsıtasıyla toplumun sağlık, sosyal, ibâdet ve eğitim gibi hizmetlerini icrâ etmişlerdir. Bu bahsedilen kuruluşların muhâfazası, tamirâtı, düzeni ve mâlî bakımdan desteklenmesi yazılı ve uygulamalı boyutu ile oluşturulan vakıf müessesesi ile olmuştur.

Bu makale iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Murtazâ Efendî'nin hayatı ve tasavvufî yönü ele alınmıştır. İkinci bölümde ise söz konusu vakfiyenin muhtevâsı, Murtazâ Efendî'nin, eşinin ve kızının vakfettiği mülkler, vâkıfın şartları, vakfın giderleri ve vakfın idaresi konuları incelenmiştir. Son olarak ekler kısmında ise, vakfiyenin latinize edilmiş hâli verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vâkıf, vakfiye, vakıf hizmetleri, Osmanlı, tekke

A Nakhsi Sufi: Murtaza Lord and Foundations

Abstract

It is seen that the institue of waqf, which has existed about centurys in our story of civillization, has important religious, social and cultural tracks. Governments and people have made a lot of buildings like mosque, medresseh, hospital and school in order to get necessities including spritual and physical things. This institues have done serves about health, social, worship and education for society by means of different waqfs, which have been constituted from them. The protection, repair, order and supporting about money of mentioned institues have been provided by instution of waqf

The article is made up from two parts in the first part: The life of Mr. Murtaza and his style of Islamic mysticism is taken up. In the second part: The content of waqf's that is previously mentioned. Properties which his wife and daughter have dedicated, expense of waqf, condition of waqf and management of waqf are has been researched. At least in the part of attachments, the contidition of

* Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, nuran.cetin@amasya.edu.tr

waqf which is westerned has been given.

Keywords: Waqf, waqfiya, foundation services, Ottoman, lodge

Giriş

Allah'ın rızasını kazanabilmek amacıyla mâlî imkânı olan kişiler tarafından kurulan ve geliri ihtiyaç sahiplerine tahsis edilen kurumlardan biri olan vakıflar,¹ yardımlaşma ve dayanışmanın sağlanmasında toplumun önemli bir mihenk taşı olmuştur. İnsan, sosyal yönü olan bir varlık olması hasebiyle, yardımlaşma ve dayanışmanın ilk insanla birlikte başladığını söyleyebiliriz. Fakat vakfın müessese olarak gelişmesi, hukûkî yönden statü kazanması ve ileri noktalara taşınması İslâmiyet ile birlikte gerçekleşmiştir. Vakıf kurumunun teorik yönden gelişmesinde ve toplumda kabul görüp yaygınlaşmasında, Müslümanların büyük katkılarının olduğu bilinen bir gerçektir. Bundan dolayıdır ki vakıf kurumu, adetâ İslâm kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir.

Vakıf, İslâm'ı kendisine referans edinen, ulvî duygu ve düşüncelere sahip insanların pratik hayata aktardıkları bir üründür. Bu anlamda vakıf, insanın fitratında var olan yardımlaşma, dayanışma ve feragât gibi hususların sosyal hayata aktarılmış biçimidir. Tarihsel süreç içinde toplumda her kesimden insan, bu uygulamalara destek vermiş, adetâ iyilikte ve hayırda yarışma duygusu içinde pek çok vakıf kurumunun oluşmasına öncülük etmiştir.

Vakıf kurumlarında yaşanan en önemli gelişme, Selçuklular ve Osmanlılar devrinde olmuştur. Devlet yöneticileri ve halk tarafından câmi, mescid, tekke, zâviye, mektep, medrese, şifahâne, namazgâh, kütüphâne, imarethâne, dükkân, han, bedesten, çarşı, hamam, çeşme, sebil, kale, yol, köprü, kervansaray gibi muhtelif hizmet alanlarına yönelik binlerce vakıf kuruluşları tesis edilmiştir.²

İslâm kültür ve medeniyetinin daha iyi anlaşılabilmesi ve orijinal hâliyle gelecek nesillere aktarılabilmesi için, günümüze intikâl eden dînî, kültürel, sosyal, iktisâdî içeriğe hâiz olan vakfiyelerin iyi tetkik edilebilmesi gerekir. Bu anlamda Osmanlı dönemi toplumunun gündelik

¹ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yay., İstanbul, 2003, s. 34.

² Vakıf eserleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, s. 151-246.

hayatına sirâyet eden vakıf müessesesini, vakfiyeler ışığında ele almak, bu konuda atlabilecek en önemli adımdır. Bu amaca yönelik olarak tanıtımına esas aldığımız Murtazâ Efendi'ye ait vakfiye, geçmişten günümüze hayâtiyetini koruyan müstesnâ belgelerden biridir.³

XVIII. yüzyılda İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde mülkler vakfeden, Osmanlı Devleti'nde kalemiyye sınıfında görev yapan Murtazâ Efendi'nin vakfettiği eserler, vakıf bünyesinde yer alan görevliler, bunlara ödenen meblağ, vâkıf tarafından uyulması istenen şartlar, vakfın idaresi gibi konular, bu makalenin ana temasını oluşturmaktadır. Söz konusu vakfiyeye geçmeden önce vakfedeni kısaca tanımanın yararlı olacağı düşüncesindeyiz.

I. Murtazâ Efendi'nin Hayatı

Makalenin bu bölümünde vakfiyeden ve klasik kaynaklardan edindiğimiz bilgiler çerçevesinde, Murtazâ Efendi'nin Osmanlı Dönemi'nde devlet adamı olarak icrâ ettiği görevlerine ve tasavvufî yönüne öncelikle yer vermek istiyoruz. *Sicill-i Osmânî*⁴ ve *Sefîne-i Evliyâ*⁵ gibi kaynaklarda, Murtazâ Efendi'nin memuriyet hayatına yer verilmiştir. Vakfiyedeki bilgilerden öğrendiğimiz kadarıyla Murtazâ Efendi, devletteki vazifesinin yanı sıra, birçok hayır kurumunun kurulmasında katkıları olan önemli bir şahsiyettir. Bu hayır işlerine kızı ve hanımı olmak üzere yakın çevresi de iştirâk etmiş, böylece birlikte güçlü bir vakıf müessesesi oluşturmuşlardır. Âilece arkalarında güzel, kalıcı eserler bırakarak insanlığa örnek teşkil etmişlerdir.⁶

Murtazâ Efendi'nin Osmanlı Devleti'nde tersâne-i âmire emîni ve cizye muhasebecisi olarak görev yaptığını, İstanbul'da Mahmutpaşa'da Veli Câmii yakınında ikâmet ettiğini, babasının adının Mehmed olduğunu bizim için birinci elden kaynak olan vakfiyeden öğrenmiş bulunuyoruz.⁷ Bu anlamda Murtazâ Efendi ilmiyeden yetişmiş, daha çok muhasebecilik gibi hesap işleri alanında yüksek görevlere getirilmiştir. Murtazâ Efendi'nin maddî imkânlarının ne düzeyde olduğunu

³ İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, *el-Hâc Murtazâ Efendi Vakfiyesi*, nr., 1702.

⁴ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1308, c. IV, s. 361.

⁵ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2306, c. II, s. 46.

⁶ Murtazâ Efendi'nin, eşinin ve kızının vakfettiği mülkler, vakfiye metnine bağlı kalınarak ele alınacaktır.

⁷ *Vakfiye*, vr. 6a- 6b, 26b-27a.

bilmiyoruz. Fakat onun tersâne-i âmire emîni olarak görev yaptığını kaynaklardan öğreniyoruz. Osmanlı Devleti'nde böyle bir vazifede bulunan kişinin maaşı oldukça yüksek düzeyde idi. Tersâne veznesinden çıkan paranın yüzde onu tersâne emînine maaş olarak ödenmekteydi.⁸ Muhtemelen Murtazâ Efendi, bu yüksek maaş imkânlarına sahip olması ile birçok hayır kurumunun kurulmasına katkıda bulunmuştur.

Murtazâ Efendi, 1146/1733 yılında tophâne nâzırı, 1147/1734 yılında tersâne emîni⁹ olarak vazife yapmıştır. Fakat bu görevine devam ederken, kısa bir süre sonra azledilmiştir. Bu durum çok fazla uzun sürmemiş 1151/1738 yılında ikinci kere tersâne emîni olmuştur. 1153/1740 yılında Anadolu muhasebecisi, 1154/1741 yılında tekrar üçüncü kere tersâne emîni olmuş; fakat aynı yıl bu görevinden tekrar azledilmiştir. Elimizdeki bilgiler sınırlı olduğu için, onun hangi sebepten dolayı görevinden uzaklaştırıldığını tespit edemedik. Mühim bir sebepten olmasa gerek ki bu azlin akabinden kısa bir süre sonra tekrar görevinin başına dönmüştür. 1158/1745 yılında cizye muhasebecisi, 1159/1746 yılında rûznâme-i evvel olarak görevine devam etmiştir.¹⁰ Bu görevlerinin dışında Murtazâ Efendi, bir süre vekâleten kaptan¹¹ olarak da vazifede bulunmuştur.¹²

⁸ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993, c. III, s. 466.

⁹ Tersâne emîni; tersânenin ve diğer bütün harp gemilerinin gelir-gider defterleriyle inşaat, tamirât, alım-satım gibi işlerine bakan, depoları ve malzemeyi kontrol eden, tersâne hazînesinden sorumlu olan kişidir. Tersâne emîni, birinci sınıf hâcegân rütbesinde olup, dîvân müzâkerelerine iştirâk etmese de orada bulunarak, gerektiğinde sorulan sorulara cevap verirdi. Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 333; Tersâne emînliği 1246/1830 yılında kaldırılmıştır. Bundan sonra bu vazife, Kaptan paşaların sorumluluğuna verilmiş ve bu iş için kendisine bir de yardımcı tâyin olunmuştur. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, s. 466.

¹⁰ Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, c. IV, s. 361.

¹¹ Murtazâ Efendi'nin mesleği tersâne emîni idi. Bu vazifede bulunan kişi, kaptan paşa işi gereği denize çıktığında, ona vekâlet ederdi. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, s. 465.

¹² Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mürî'it-Tevarîh*, c. I, (nşr. Münir Aktepe), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1976, s. 111.

A. Murtazâ Efendi'nin Tasavvufî Yönü

Murtazâ Efendi, hesap işleri alanındaki uzmanlığının yanı sıra tasavvufla da yakından ilgilenmiştir. Murtazâ Efendi'nin hayat çizgisi, hacca gittiği esnada Nakşibendî tarikatının önde gelen isimlerinden Ahmed Yekdest Cüryânî (ö.1119/1707)'yi tanimasından sonra değişmiş ve ardından mezkûr şeyhe intisâb etmiştir.¹³ "Müceddid-i elf-i sânu" (ikinci bin yılın yenileyicisi) lakabıyla anılan İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fârûk Sirhindî (ö.1034/1624)'nin öncülük ettiği Müceddidîliğe intisâb eden Murtazâ Efendi, onun oğlu Hâce Muhammed Mâsûm (ö.1079/1668)'un müridi Ahmed Yekdest Cüryânî'nin halîfelerinden biridir.¹⁴ Bu anlamda Murtazâ Efendi'nin tasavvuftaki silsilesi Ahmed Yekdest Cüryânî (ö.1119/1707), Hâce Muhammed Mâsûm (ö.1079/1668) ve Ahmed Fârûk Sirhindî (ö.1034/1624) vâsıtasıyla Nakşibendîliğin Müceddidiyye koluna dayanmaktadır. Murtazâ Efendi, söz konusu tarîkata sadece gönül vermekle kalmamış, vakfettiği Eyüp'teki tekkeyi de Nakşibendiyye tarîkatı müntesiplerine tahsis etmiştir.

Hayatı hakkında kaynaklarda kapsamlı bilgiye ulaşamadığımız Murtazâ Efendi, 1160/1747 yılında Ramazan ayının on altıncı günü vefat etmiştir.¹⁵ Eyüp'te, İdris Köşkü civârında vakfettiği kendi adıyla anılan tekkenin hazîresine defnedilmiştir.¹⁶ Âilesinin kabirleri de aynı yerde bulunmaktadır. Mezkûr tekkenin Haliç'e bakan ana kapısından girince, sağ tarafta parmaklık içinde ortalarda yer alan, yeşil renkli mermer taştan müteşekkil, sülüs ile yazılı kitâbede şu ifadeler yer almaktadır: "*Hüve'r-Rezzâku'l-Bâkî/Sâhibu'l-hayrât/ ve'l-Hasenât sâbikân/ Ruznamçe-i evvel merhûm/el-Hâc Murtazâ Efendi/ rûhuna el-fatihâ, 1160/1747*".

II. Murtazâ Efendi'ye Ait Vakfiyenin Muhtevâsı

Vakfın genellikle vâkîfi tarafından hazırlanmış nizamnâmesine (yönetmelik) vakfiye denilmektedir.¹⁷ Bilindiği üzere vakıflar, vakfı tesis eden kişinin belirlediği şartlara göre yönetilmekteydi. Vakfın yönetiminden ise mütevelliler sorumluydu. Bu anlamda vakfın tesisi, işleyişi ile ilgili hüküm, şart ve kâideleri içeren vakfiye, hukûkî bir belge niteliği taşımaktaydı. Sadece kadı tarafından tescil edilen vakfiyeler

¹³ Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, c. IV, s. 361.

¹⁴ *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 46.

¹⁵ Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, c. IV, s. 361.

¹⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 46.

¹⁷ Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, s. 49.

kayda geçirilmekteydi.¹⁸ Vakfiyelerde genelde, Allah'a hamd-u senâ, vakfın ecir ve sevâbiyla ilgili âyet ve hadisler, vakf olunan mallar, vakfedilen malların nasıl idâre edileceği, vâridâtın yeri, sınırları, vakfın devamlılığı, vakfın ihtiyaç sahiplerine tahsisi, vakfın kimler tarafından yönetileceği, hâkimin vakfın sıhhat ve lüzûmuyla ilgili hükmü gibi hususlar yer almaktaydı.¹⁹

Tanıtımına esas aldığımız vakfiyede, Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e salât ve selâm ile başladıktan sonra, sadaka-i câriye'nin ve hayır-hasenât yapmanın önemine işaret eden ifadelerle yer verilmiştir. Vakfın kurucusu hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra, vakfın mâli yönü ile ilgili gelir getiren akârât ve hudutları belirleyen kısma değinilmiştir. Ayrıca vakfiyede, hizmet personelinin tayini, tesbiti, ücreti, görevlerinin neler olduğu ve yapılan harcamalar üzerinde durulmuştur.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde yer alan vakfiye, 1702 numarada kayıtlı olup, 105 varaktan ibarettir. Söz konusu vakfiyede Murtazâ Efendi'nin, eşi Behrî Hâtûn ile Kızı Selime Hanım'ın vakiyesi de yer almaktadır. Vakfiye metni Memmed Emin Efendi, Mehmed Sâlih el-Kâdı, Seyyid Mustafa İbn Mevlâ, Abdullah Mâhir el-Mevlâ, Yemliha Hasan el-Mevlâ adlı şahuslar tarafından kaydedilmiştir.

Türkçe, eski harflerle yazılan vakfiye dört bölümden müteşekkildir. İlk bölümü Murtazâ Efendi (ö.1160/1747)'nin vefatından bir yıl öncesine ait olup, 1159/1746 tarihlidir. İkinci bölüm 1161/1748 tarihli olup, bu bölümde Murtazâ Efendi'nin vakfettiği mülkler yer almaktadır. Üçüncü kısımda, Murtazâ Efendi'nin kızı Selime Hanım'ın 1175/1761 tarihli vakfiyesi bulunmaktadır. Son bölüm ise, Murtazâ Efendi'nin eşi Behrî Hâtûn'a ait olup, 1179/1765 tarihlidir. Vakfiyeden anlaşıldığı üzere Behrî Hâtûn ve Selime Hanım vakıflarının, Murtazâ Efendi'nin vakfına dâhil edilmesini istemişlerdir.

A. Vakfedilen Mülkler (Müessese, Emlak, Arazi)

Genel itibâriyle vakfiye metinlerinde, vakfedilen mülklerin neleri içerdiği ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Söz konusu vakfiye örneğimizde de Murtazâ Efendi'nin mescid, câmi, tekke, mekteb, birçok ev, bahçe, su kuyuları vs. vakfettiği görülmektedir. Vâkıf Murtazâ Efendi, yaptığı hayr hasenâtın karşılığında Allah'ın rızasını kazanmayı,

¹⁸ Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, s. 53.

¹⁹ Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerde Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, VGM Yay., Ankara, ty., s. 57.

vefâtından sonra da hayırla yâd edilmeyi arzu etmiştir. Vakfettiği mülkler göz önünde bulundurulduğunda, onun çok yönlü vakıf düşüncesine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

a) Murtazâ Efendi'nin Vakfettiği Mülkler

Vakfiye metninde yer alan ifadelerle göre, Murtazâ Efendi'nin gelir getiren mülklerle birlikte on bin kuruş vakfettiği görülmektedir. Mezkûr zât, belirtilen bu meblağ ile uygun yerlerde mülkler satın alınmasını, kiraya verilmesini şart koşmuştur.²⁰ Murtazâ Efendi, tekke, mescid, câmi gibi ibâdet mekânları dışında gayr-i menkûl olarak çok sayıda ev vakfetmiştir. Vakfedilen evlerde genelde altlı üstlü odalar, sofa, kiler, mutfak, hamâm, helâ, su kuyusu, ahır, avlu, ambar, ocak, mahzen, bahçe, köşk, odunluk, hol, geniş salon, mağsel, meyveli meyvesiz ağaçlar, su kuyuları gibi unsurlar bulunmaktadır.

Vakfiyede yer alan bilgiler ışığında, Murtazâ Efendi'nin vakfettiği mülkleri tablo hâlinde topluca ele almanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Murtazâ Efendi'nin Vakfettiği Mülkler

Mülkler	aded	Mülkler	aded
Mescid	1	Ticarethâne	1
Câmi	1	Hallaç dükkânı	1
Tekke	1	Manav dükkânı	1
Mekteb	1	Yalı	1
Ev	237 odalı 55 ev	Bahçe	23
Nakit	10.000 kuruş	Bi'r-imâ	49
Hamam	2	Kayık limanı	1
Büyük oda	6	Mâilezîz (tatlısugelirleri)	2
Odunluk	1	Balıkçı mahzenleri	4
Gümrükhâne	1	Kanevât (su kanalları)	
Bakkaldükkânı	1	Meyveli meyvesiz ağaçlar	
Dükkân	1	Külhan (Hamam Ocağı)	
Berber dükkânı	1	480 akçe mukataası olan bahçe	

b) Murtazâ Efendi'nin Kızı Selime Hanım'ın Vakfettiği Mülkler

İncelediğimiz vakfiye metninde sadece Murtazâ Efendi'nin değil; eşinin ve kızının İstanbul ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde vakıfları

²⁰ Vakfiye, vr. 11b, 12a.

yer almaktadır. Vakfiyeden anlaşıldığı üzere Murtaza Efendi'nin kızı Selime Hanım, vakfettiği 2.150 kuruş ile uygun yerlerde akâr satın alınmasını istemiştir. Vakfiye kaydında yer alan bu konudaki ifadeler şöyledir: "... Selime Hanım hayâtında ben bi-emrillâhi te'âlâ vefât eylediğimde vakf olmak üzere sülüs mâlımdan iki bin yüz elli kuruş ifrâz ve meblağ-ı merkûme ile münâsib mahallerde akâr iştirâ..."²¹

Vakfiyedeki bilgiler doğrultusunda Murtaza Efendi'nin kızı Selime Hanım'ın vakfettiği mülklerin şu unsurlardan oluştuğu görülmektedir.

Murtaza Efendi'nin Kızı Selime Hanım'ın Vakfettiği Mülkler

Mülkler	aded	Mülkler	aded
Ev	17 odalı 7 ev	Bi'r-imâ-sarnıç	2
Nakit	2.150 kuruş	Dükkân	4

c) Murtaza Efendi'nin Eşi Behrî Hâtûn'un Vakfettiği Mülkler

Murtaza Efendi'nin kızı Selime Hanım gibi eşi Behrî Hâtûn da 6.000 kuruş vakfetmiştir. Bu belirtilen mablağ ile uygun görülen yerlerde akâr satın alınmasını talep etmiştir. Ayrıca kendisine ait vakfın eşi Murtaza Efendi'nin vakfına dâhil edilmesini istemiştir. Buna dâir vakfiye kaydında yer alan ifadeler ise şöyledir: "*Nakşibendiyye Hânkâhu kurbunda arsa-i memlûkem üzerine mukaddemâ li-vechillâhi te'âlâ etfâl-i müslimîn için binâ ve ihyâ eylediğim mekteb-i şerif ile atyeb mâl ve ahsen meâlimden ifrâz eylediğim altı bin kuruşumu hasbeten lillâhi te'âlâ vakf-ı sahîh-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs ve zevcim merhûm-ı mûmâ-ileyh Murtaza Efendi'nin hânkâh-ı merkûme vakfına zam ve ilhâk ve şöyle şart eyledim ki meblağ-ı mezkûr ile münâsib mahallerde akâr iştirâ ve icâreteyn-i misliyyeteyn ile icâr...*"²²

Vakfiyede yer alan bilgilere göre, Murtaza Efendi'nin eşi Behrî Hâtûn'un vakfettiği mülkler özetle şu şekildedir:

Murtaza Efendi'nin Eşi Behrî Hâtûn'un Vakfettiği Mülkler

Mülkler	aded	Mülkler	aded
Ev	69 odalı 20 ev	Bi'r-imâ	14
Nakit	6.000 kuruş	Bahçe	14
Oduluk-Kömürlük	7	Mâilezîz	1
Mektep	1	Sukuyusu	1

²¹ Vakfiye, vr. 73a.

²² Vakfiye, vr. 73a.

B. Vakfiyede Belirtilen Giderler

a) Murtazâ Efendi Vakfı'ndan Yapılacak Harcamalar

İbâdet ve eğitim gibi toplumsal hizmetlerin yerine getirilebilmesi amacıyla vakıf gelirlerinin câmi, mektep, tekke gibi kuruluşlara tahsis edilmesine yönelik ifadelerle vakfiye metninde yer verilmiştir. Bunun dışında söz konusu bu mekânların o günkü koşullarda aydınlatılabilmesi için mum ve zeytinyağı, temizliği için gerekli personel, tamirâtı için yapılan harcamalar, misafirlere ikrâm için helvâ yapılıp dağıtılması gibi muhtelif masraflar, vakfiye örneğimizde detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Anlaşıldığı üzere Murtazâ Efendi sadece câmi, mescid ve mekteb gibi mülkleri vakfetmekle kalmamış, bu mekânların işlevselliğini arttırmaya ve devamını sağlamaya yönelik olarak yapılması gerekenleri vakfiyede tek tek belirlemiştir. Vakfiyede yer alan bilgiler ışığında Murtazâ Efendi'nin vakfından yapılan harcama listesi, şu kalemlerden oluşmaktadır.

Murtazâ Efendi Vakfı'ndan Yapılacak Harcamalar

Harcama kalemi	Yevmî akçe	Harcama kalemi	Yevmî akçe
(Silistre'de) câminin imâm-hatibi	7	Hademe (saka-hatab)	5
Müezzin-kayyım	4	Revgan-ı zeyt (zeytinyağı) (câmi)	6
(Eyüp'te) câminin imâm-hatibi	4	Mum	
Müezzin-kayyım	4	Kandil	
(Eyüp'te) tekkenin şeyhi	10	Aşçı	3
(Silistre'de) mekteb-i halîfe	1	Mütevellî	4
Kitâbet	2	Revagan-ı zeyt, mum (Tekke)	3
Cibâyet	3	Mum-ı asel (mescid)	6
Ferrâş-ı zâviye	2	Yemek masrafı	30
(Silistre'de) Muallim-i sıbyân	4	Mâi lezîzin râhu âbisi	2
	Senevî akçe		Senevî akçe
Câminin mefrûşâtı	1.600	Câminin mum-ı asel (balmumu)	600

b) Murtazâ Efendi'nin Kızı Selime Hanım'ın Vakfından Yapılacak Harcamalar

Murtazâ Efendi'nin kızı Selime Hanım'a ait vakfiye metninin bulunduğu bölümde, fazla bir harcama kalemi zikredilmemiştir. Metinde yer alan ifadelerle göre Selime Hanım, İstanbul Mahmud

Paşa'da Veli Câmii'nde vâiz olarak tayin edilen kimseye yevmî 10 akçe verilmesini talep etmiştir. Bu konuda vakfiyede yer alan ifadeler şöyledir: *"İstanbul'da Mahmudpaşa-yı Velî Câmî-i şerîfînde cemâ'at-i müslimîne va'z u nasîhat için ulemâdan bir kimesne vâ'iz ta'yîn olunup yevmî on akçe vazîfe verile"*²³

c) MurtazâEfendi'nin Eşi Behrî Hâtûn'un Vakfından Yapılacak Harcamalar

Daha önce de zikredildiği üzere, Selime Hanım ve Behrî Hâtûn kendilerine ait vakıfların, Murtazâ Efendi'nin vakfına dâhil edilmesini istemişlerdir.²⁴ Bu anlamda Behrî Hâtûn, eşi Murtazâ Efendi'nin vakfına kâtib ve câbî olarak görevlendirilen kimselerin kendi vakfına da kâtib ve câbî olmalarını talep etmiştir. Vakfiye kaydında buna dair yer alan ifadeler şöyledir: *"zevcim mûmâ-ileyh Murtazâ Efendi'nin evkâfına kâtib ve câbî olan kimesneler benim vakfıma dahî kâtib ve câbî olup her birine yevmî bir akçe kitâbet ve cibâyet vazîfesi verile."*²⁵

Osmanlı toplumunda hayırda öncülük eden hanımlardan biri olan Behrî Hâtûn, eşi Murtazâ Efendi'nin vakfettiği dergâhta ayda bir kere pazartesi geceleri Nakşibendiyye usûlü hatm-i hacegân zikri yapılmasını istemiştir. Zikir merâsimi sonrasında, gelen misafirlere ve tekkenin dervişlerine helvâ dağıtılmasını talep etmiştir. Helvâ dağıtımıyla ilgili malzemeler için de günlük 16 akçe ayrılmasını uygun görmüştür. Helvâ yenildikten sonra kendisine, eşi Murtazâ Efendi'ye, oğlu Halil Reşid Efendi'ye üç ihlâs bir fâtiha okunmasını, kendisi ve âilesi için dua edilmesini talep etmiştir. Vakfiye kaydında belirtilen bu husûsa dâir ifadeler şöyledir: *"...ve sâlifü'z-zikr hânkâhda ayda bir kere leyle-i isneynde hatm-i hâcegân olup, akabinde tabh-ı helvâ için yevmî on altı akçe verilip tenâvel olunduktan sonra kemâl-i keremlerinden bu fakîre ve zevcim mûmâ-ileyhin ve sadrî oğlum müteveffâ Halil Reşîd Efendi için üçer ihlâs-ı şerîfe ve birer fâtiha-i şerîfe okunup sevâbını rûhumuza ihdâ ve hayr duâ buyuralar..."*²⁶

Bilindiği üzere vakfedilen tekkeler özelde belli bir tarîkatın dervişlerine tahsis edilmiş olsa da genel itibâriyle bu mekânlar tüm mü'minlerin ibadet alanıdır. Bu anlamda Behrî Hâtûn, eşinin vakfettiği tekke ve câmide Kur'ân okunması için, Kur'ân-ı Kerîm ve bunun

²³ Vakfiye, vr. 64a.

²⁴ Vakfiye, vr. 72a.

²⁵ Vakfiye, vr. 74a.

²⁶ Vakfiye, vr. 73a-b

yanında otuz adet Kur'ân cüzlerinin olduğu bir sandık vakfetmiştir. Kur'ân tilâveti noktasında ehil olan iki kişinin Kur'ân-ı Kerîm okumasını, ardından yapılan duâda sevâbını kendi rûhuna, eşi Murtazâ Efendi ve oğlu Halil Reşîd Efendi'nin rûhlarına ve ayrıca Hz. Peygamber'in, sahâbenin diğer tüm mü'minîn ve mü'minâtın rûhlarına hediye edilmesini talep etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'i okuyana günlük iki akçe ve cüzleri okuyan kişiye iki akçe olmak üzere toplam dört akçe verilmesini şart koşturmuştur. İlgili vakfiye kaydında buna dâir yer alan ifadeler şunlardır: *"..tekye-i merkûmede câmi şerîfde ve vakfı sahîh ile ve vakf ve sandık ile vaz' eylediğim bir kıt'a-i Kelâm-ı kadîm-i şerîf ve otuz aded iczâ-i kelâm-ı kadîm-i şerîfi iki kimse tilâvet ve sevâbını benim ve zevcim mûmâ ileyhin ve oğlum mûmâ ileyh Halil Reşîd Efendi'nin ve sâir cemî' mü'minîn ve mü'minâtın rûhlarına ihdâ ve mukâbelesinede mushaf-ı şerîfi tilâvet eden kimseye yevmî iki akçe ve eczâ-i şerîfeyi tilâvet eden kimseye dahî yevmî iki akçe vazîfe verile..."*²⁷

Vakfiyede yer alan bilgiler doğrultusunda özetle ifade edecek olursak, Murtazâ Efendi'nin eşi Behrî Hâtûn'un vakfından yapılacak harcama listesi şu kalemlerden oluşmaktadır.

MurtazâEfendi'nin Eşi Behrî Hâtûn'un Vakfından Yapılacak Harcamalar

Harcama kalemi	Yevmî akçe	Harcama kalemi	Yevmî akçe
Muallim-isıbyân	5	Câbî	1
Mekteb-ihalife	2	Kur'ân-ı Kerîm'i okuyan kişi	2
Kâtib	1	Kur'ân cüzü okuyan kişi	2
Mütevellî	1	Tabh-ı helvâ	16

C. Vâkfin Şartları

Murtazâ Efendi'nin hayatını ele aldığımız kısımda onun, Nakşibendiyye tarîkatına intisâb ettiğini ifade etmiştik. Bu anlamda Murtazâ Efendi, Eyüp'te vakfettiği tekkeyi, müntesibi olduğu tarîkatın dervişlerine tahsis etmiştir. Vakfiye kaydında, söz konusu tekkede bulunan odaların kimler tarafından kullanılacağı ayrıntılı olarak zikredilmiştir. Buna göre tekkede, toplam beş oda yer almaktadır. Murtazâ Efendi, bir odanın şeyh efendiye diğer dört odanın ise ise tekkenin dervişlerine tahsisini uygun görmüştür. Bu konuda vakfiyede

²⁷ Vakfiye, vr. 73b, 74a.

belirtilen ifadeler şöyledir: “*Nakşibendiyye’den bir kimesne şeyh olup yevmî on akçe meşihat vazîfesine mutasarrıf olup, binâ olunan beş bâb odanın birinde sâkin ola...ve mâ-adâ dört bab odada Nakşibendiyye fukarâsı sâkin ola...*”²⁸

Allah’ın rızasını kazanmak amacıyla kurulan vakıflarda ilmî, ahlâkî ve edebî her yönden üstün vasıflara sahip olan kişilerin görev alması gerektiği vakfiyelerde özellikle zikredilen husûslardan biridir. Murtazâ Efendi de tekkenin şeyhi vefât ettiğinde, yerine gelecek kişinin kâmil mânâda tarîkat ehli, okur-yazar, Hanefî mezhebine mensup, takvâsı tam bir kişi olmasını istemiştir. Ayrıca Nakşibendiyye tarîkatının ileri gelenlerinin uygun görmesi ve mütevellinin arz etmesi ile bu tayin işleminin gerçekleşmesini şart koşturmuştur. Vakfiye kaydında bu husûsa dâir yer alan ifadeler şöyledir: “*...şeyh olan kimesne fevt oldukta meşâyih-i Nakşibendiyye’nin münâsib gördükleri bir kâmil tarîk ve okur-yazar mezhebi Hanefiyye’den bir ehli takvâ kimesne mütevellî arzı ile şeyh ta’yîn oluna...*”²⁹ Aynı şekilde, imâm ve hatip olarak görevini îfâ eden kişilerin vefâtı akabinde bunların yerine gelecek kimselerin Kur’ân tilâvetine vâkıf, ilim ve amel bütünlüğüne sahip kişiler arasından seçilmesi istenmiştir. Bu konuda ilgili vakfiye kaydında yer alan ifadeler şöyledir: “*...İmâmet ve hitâbete ve hocalığa mutasarrıflar fevt oldukta mücevoid ve tilâvete kâdir ve şerâit-i İslâmiyyeye ârif müstahik ve muhtâr cemaât evlâdları bulunur ise mütevellî arzı ile evlâdına tevcih oluna. Müstahik olmayan evlâdına verilmeyip müstehik olan kimselere verile...*”³⁰

Vakfiye metninde yer alan ifadelere göre, İstanbul ve Anadolu’nun muhtelif yerlerinde çok sayıda ev, dükkân gibi gayr-i menkuller vakfedilmiştir. Bunlardan elde edilen kira gelirleri ile Murtazâ Efendi, vakfettiği câmi, mescid, mekteb ve tekkenin ihtiyaçlarının karşılanmasını şart koşturmuştur. Vakfiyede “meşrûta” ibâresi kullanılmıştır ki bu da ilk sahibi tarafından ev, tarla, arsa gibi taşınmazların satılmamak şartıyla kendisinden sonra gelen mirasçılara bırakılması anlamına gelmektedir.³¹ Murtazâ Efendi, “*evlâd-ı ve evlâd ve evlâd-ı ve evlâd ve evlâd-ı ve evlâdına batnen ba’de batnin meşrûta ola*” diyerek vakfettiği akârâtın kendisinden sonraki nesillere intikâlini arzu etmiştir. Öncelikle ilk kuşaktaki soyundan gelen kız ve erkek evlâdlarına, ardından ikinci kuşaktaki kız

²⁸ Vakfiye, vr. 14a.

²⁹ Vakfiye, vr. 14a.

³⁰ Vakfiye, vr. 19b-20a

³¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Yay., Ankara, 2012, s. 733.

ve erkek evlâdlarına, sonrasında üçüncü kuşaktaki kız ve erkek çocuklarına, onların da nesli kalmadığında kardeşlerine intikâl etmesini istemiştir. Bunların da inkırâzında kardeşlerinin bir, iki ve üçüncü kuşaktaki kız ve erkek evlâdlarına intikâlini talep etmiştir. Kendisinin ve kardeşlerinin neslinden kimse kalmadığında ise vakıf gelirlerinin Medine-i Münevver'e de bulunan fakir Müslümanlara gönderilmesini şart koşmuştur.³² Bununla birlikte Murtazâ Efendi, vakfın gelirlerinden bir kısmının her sene Haremeyn-i Şerîfeyn'de bulunan fakirlere ulaştırılmasını da istemiştir. Bu husûsa dâir vakfiye kaydında yer alan ifadeler şöyledir: "...bâlâda tahrîr olunduğu üzere zevâyid-i merkûmeyi be-her sene Haremeyn-i Şerîfeyn fukârasına irsâl ve îsâl için Haremeyn-i Şerîfeyn mütevellisine teslim oluna...".³³

Vakfiye metninde zikredilen tüm bu şartlarda azaltma, çoğaltma ve değiştirme gibi husûsların söz konusu olmayacağı özellikle belirtilmiştir. Herhangi bir özür sebebiyle değişikliğin olması hâlinde ise vakfın, fakir Müslümanlara meşrûta olduğu ifade edilmiştir.³⁴

D. Vakfın Tevliyeti (İdaresi)

Vakıf gelirlerinin vakfedenin belirlediği şartlar doğrultusunda amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığının kontrolünü sağlamak üzere mütevellî olarak bilinen idârî bir organizasyon teşekkül ettirilmiştir. Bu anlamda vakıf mütevellisi olarak görev üstlenen kimse, kendisine emanet edilen vakfa âit malları korumak ve onları idare etmekle yükümlüydü. Vakıf mütevellileri bu hizmetleri karşılığında belli bir ücret almaktaydı. Bunun meblağı da yine vakfedenler tarafından vakfiye metninde belirtilmiştir.

Vakfiye metninden anlaşıldığı üzere, Murtazâ Efendi yaşadığı sürece vakfın tevliyetinin kendi üzerinde olmasını şart koşmuştur. Vefatından sonra ise bu görevin evlâdları tarafından icrâ edilmesini, sonrasında ise ikinci ve üçüncü kuşaktaki neslinden gelen kişilerin bu vazifeyi yürütmesini istemiştir. Murtazâ Efendi, vakfiyede yer alan "Batnen ba'de batnın" ifadesiyle böylece vakfın tevliyetinin nesilden nesile intikâlini arzu etmiştir. Bu üç kuşakta neslinden gelen kimse kalmaması durumunda ise mütevellîlik görevinin kardeşi Hacı Halil Ağa'ya,

³² Vakfiye, vr. 16a-b,17a.

³³ Vakfiye, vr. 19b.

³⁴ Vakfiye, vr. 20a-b, 21a.

sonrasında kardeşi Hacı İbrahim Ağa'ya verilmesini şart koşmuştur. Kendi evlâtlarında olduğu gibi, aynı şekilde kardeşlerinin bir, iki ve üçüncü kuşaktaki evlâtlarının yaşça büyük olanlarına bu görevin verilmesini talep etmiştir.³⁵ Murtazâ Efendi, bu belirtilenlerin dışında neslinden gelen kimse kalmaması hâlinde ise vakfın ileri gelenlerinin uygun gördüğü güvenilir kişinin mütevellî olmasını şart koşmuştur. İlgili vakfiye kaydında yer alan ifadeler şöyledir: "...ba'de inkirâzî küll vakf-ı mezbûre nâzır muşâru'n-ileyh hazretleri re'yiyle bir mu'temed kimesne mütevellî olup...".³⁶

Vakfiye örneğimizde yer alan Selime Hanım, babası Murtazâ Efendi'nin vakfına mütevellî olacak kişinin, kendi vakfına da mütevellî olmasını istemiştir. Bu konuda vakfiyede yer alan ifadeler şöyledir: "*Vakf-ı mezbûr babamız merhûm Murtazâ Efendi'nin Medîne-i Eyüb'de İdris Köşkü kurbunda binâ ve ihyâ eylediği Nakşibendiyye Zâviyesi Vakfı'na her kim mütevellî olur ise ol kimesne benim vakfıma dahî mütevellî ola ve vakf-ı merhûm babamız merhûmun vakfına zamm ve ilhâk oluna*".³⁷

Vakfiye metnimizin son bölümünde yer alan Murtazâ Efendi'nin eşi Behri Hâtûn, yaşadığı sürece vakfın tevliyetinin kendi üzerinde olmasını istemiştir. Vefatından sonra ise Giritli Hacı İbrahim Ağa'nın, onun da vefatından sonra oğlu Halil Reşid Efendi'nin kızı Hatice Hanım'ın mütevellî olmasını istemiştir. Hatice Hanım'ın vefatından sonra ise onun neslinden gelen kız ve erkek çocukların en sâlih ve en reşid olanlarının yaşça en büyük olanına bu vazifenin verilmesini istemiştir. Tamamen neslinden kimse kalmadığında ise eşi Murtazâ Efendi'nin vakfına tevliyet eden kimsenin kendi vakfına da mütevellî olmasını şart koşmuştur.³⁸

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısında var olan yardımlaşma ve dayanışma uygulamalarının yakından anlaşılabilmesi için, o döneme ışık turtan vakfiye metinlerinin iyi tahlil edilebilmesi gerekir. Bilindiği üzere, Anadolu'da kültür ve medeniyetin gelişmesinde vakıfların büyük rolü olmuştur. Bu vakıf örneklerinden biri de XVIII. Yüzyılda İstanbul ve

³⁵ Vakfiye, vr. 17b-19b

³⁶ Vakfiye, vr.19b.

³⁷ Vakfiye, vr. 64b.

³⁸ Vakfiye, 75a-b, 76a.

Anadolu'nun muhtelif yerlerinde âilesi ile birlikte câmi, mescid, mekteb gibi mülkler vakfeden Murtazâ Efendi'ye aittir. Vakfiye metninde verilen bilgiler ışığında Murtazâ Efendi ve âilesinin yaptıkları hayır hasenâtları, vakfettikleri mülkleri ele almış bulunmaktayız.

Vakfiye örneğimizde vâkının kimliği, nerede ikâmet ettiği, vakfettiği mülkler, vakıf gelirleri ve kullanım yerleri, vakıf bünyesinde görev alan personelin vasıfları, bunlara hizmetleri karşılığında ödenen meblağ, vakfın tevliyeti, (yönetimi), vakfın devamı gibi husûslar üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur. Bu anlamda tanıtımına esas aldığımız vakfiyede öne çıkan özellikler şöyledir: Murtazâ Efendi'nin Eyüp'te Nakşibendiyye müntesiplerine vakfettiği tekkede eşi Behrî Hâtûn, pazartesi akşamları, hatm-i hâcegân zikrinin icrâ edilmesini istemiştir. Zikir merâsimi bittikten sonra dervişlere ve gelen misafirlere helvâ dağıtılmasını talep etmiştir. Buna dâir masraflar için vakfın gelirlerinden belli bir miktar ayrılmasını istemiştir. Vakfiyede yer alan bu bilgiler ışığında mezkûr tekkede helvâ dağıtma uygulaması olduğunu anlıyoruz. Behrî Hâtûn ayrıca, tekkeye ve yanında bulunan câmiye Kur'ân-ı Kerîm ile Kur'ân cüzlerinin olduğu bir sandık vakfetmiştir. Kur'ân Kerîm okuyan görevliler için de belli bir meblağ verilmesini şart koşmuştur. Vakfiye örneğimizde de görüldüğü üzere câmi, mekteb ve tekke gibi kuruluşlar vakfedenler, sadece bu müesseseleri tesis etmekle yetinmemişler; buralarda icrâ edilen faaliyetlerin devamını sağlamaya yönelik olarak harcama kalemlerini tespit edip, vakıf kayıtlarında buna yer vermişlerdir. Ayrıca bu kuruluşlarda görev üstlenenlerin kâmil mânâda tarîkat ehli, Kur'ân tilâvetine vâkîf, ilim ve amel bakımından öncü şahsiyetler olması gerektiği de vakfiye örneğimizde üzerinde durulan husûslardan biridir. Vakfedilen müesseselerde, belirtilen özelliklere sahip nitelikli, vasıflı şeyh, imâm ve muallimlerin Osmanlı Dönemi sosyal yapısında dinî, ilmî, kültürel ve ahlâkî yönden büyük izlenimler bıraktığı bilinen bir gerçektir.

Bütün bunlarla beraber zikredilen şartlarda değiştirme, arttırma ve azaltma gibi husûsların olamaması gerektiği de vakfiyede öne çıkan özelliklerden biridir. Eğer geçerli bir özür sebebiyle şartlarda herhangi bir değişime gidilmesi durumunda vakfın ihtiyaç sahibi fakir Müslümanlara tahsis edilmesi gerektiği vakfiyede ifade edilmiştir.

Sonuç olarak, Osmanlı Dönemi'nde şehir merkezlerinden en ücrâ noktalara kadar câmi, mescid, mekteb ve tekke gibi çok sayıda kuruluşlar binâ edilmiştir. Tarihî süreç itibâriyle bu müesseselerin pek

çoğu yangın, deprem gibi muhtelif nedenlerle ya tamamen ortadan kalkmış, ya da yapılan onarımlarla fizikî olarak değişime uğramıştır. Hiç olmazsa günümüzde mevcûdiyetini koruyan eşsiz hazine niteliğindeki kültürel değerlerimizi vakfiye içeriklerinden tanıyarak, vâkıfların şartları doğrultusunda bunlara sahip çıkmamız toplum olarak öncelikli vazifelerimizden biri olmalıdır.

EK 1

Vakfiyenin Transkript Edilen Metni³⁹

[1a] Taalluku bimâ fîhi satrû'l-fakîr ileyhi sübhânehû ve te'âlâ ketebehû el-fakîr Mehmed Emîn -ufiye anhü-

Mâ-fî hâzihi'r-rakme mine'l-vakf ve's-sebîl câmi'un bimâ tesihhü bihi'l-evkâf bi't-teslîm ve't-tescîl haysü [...] münâsebe şurûten ve kuyûden ve uhkimet me'ânîhi rusûmen ve hudûden. Harrarahû el-fakîr el-müstemea'h min-fazl-i Rabbihi'l-kadîr azze şânuhû Mehmed Sâlih el-Kâdî bi-dâri's-saltanat-i Kostantınıyye el-mahmiyye -gufira lehû-

[...] fî hâzihi'l-evrâki'l- mebsure ve'r rusûm fî [...] es-sahâifi'l-mestûra mine'l-vakf ve's-şurût ve ta'ayyün el-masârîf ale'l-munammati'l-mepsût cerâ ledeyye ve vaka'a beyne yedey ve innî hakemtü bi's-sıhhati ve'l-lüzûmi vâkifen bi'l-ihtilâf fî emri'l-evkâf beyne'l-e'immeti'l-eşrâf. Harrarahû el-abdü'l-fakîr ileyhi sübhânehû Es-Seyyid Mustafa ibni'l-Mevlâ Abdullah Mâhir El- Mevlâ hilâfethû bi-mahkemet Mahmudpaşa bi-medînet Kostantınıyye -gufira lehümâ-

[1b] Bismillahirrahmanirrahim

Envâ'-ı hamd-ı cemîl vesnâf-ı şükr-i cezîl ol vâkıfî ahvâl ve ef'al ve mukaddirü erzâk ve âcâl olan vâcibü'l-vücûd ve mümteni'ü'l-misâl cânibine mahsûr ve ol vâhibü hâh ve celâl olan fâizü'l- [2a] cûd ve müttes'ü'n-nevâl dergâhına maksûrdur ki cümle mevcûdâtı kudret-i kâmileleriyle ibdâ' ve âmme-i masnû'âtı hikmet-i şâmileleriyle ihtirâ' edip husûsen hilkat-i Âdem'i ketm-i ademden vücûda getirip sâhibü akl-i selîm ve mekteb-i tekvînde cümle eşyâ ve esmâyî ta'lîm kılıp zümre-i insânı "velekad kerremnâ benî âdeme" ihsânıyla mükerrem ve mümtâz [2b] ve merâtib-i sâmiye-i dünyeviyye ve uhreviyyede tefâvüt-i kadr ve şân ve temâyüz-i sümüvv-i mekân ile "verafa' ba'zahüm fevka ba'din derecâtin" masdûk-ı kerîmi sûret-i zuhûrda ibrâz edip ba'zılarını servet

³⁹ İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, *el-Hâc Murtazâ Efendi Vakfiyesi*, nr., 1702.

ve yesâr i'tâsıyla tahsîl-i zâd-ı ahrete ikdâr ve mazhar-ı beşâret "men câe bi'l-haseneti felehû aşr emsâlihâ" olmakla miknet ve iktidâr ihsân etmekle tertîb-i [3a] hayrât-ı bâkiye ve techîz-i sadakât-i câriyeye tevfiik ile ser firâz eyledi. Ve salâtün salavâtün mütevâliyâtün ve tahiyyâtün behiyyâtün mütedâliyât ol makbûl-i dergâh-ı ilâhi ve mahrem-i harem lî ma'allâh. Sultân-ı serîr büleud ve püstü şehriyâr-ı memâlik vücûd ve heştî âric-i me'âric-i "vema erselnâke" râkî-i merâtib-i "levlâke levlâke" müşerrefi kerîme-i "sübhânellezî esrâ" [3b] Habîb-i Hüdâ Rasûl-i Kibriyâ imâm-ı enbiyâ muktedâ-yı asfiyâ hâce-i muallimhâne-i âlem Muhammedini'l-Mustafa sallalâhü te'âlâ aleyhi vesellem bi-adedi men samt ve tekellüm hazretlerinin Ravza-i mutahhara ve türbe-i münevverelerine ihdâ ve îsâr olunur ki ümmete uli'l-himmetlerine tarîk-i mesûbât ve müberrâtı izhâr ve sebîl-i sadakâti rağib ve ihbâr eyledi mekteb-i fazlına irse Mûsâ görecek [4a] olurdu ana asâ ve vürûd-ı şeref ve zûd-ı nâ-ma'dûd ervâh-ı pür fütûh-ı âl ve ashâb-ı bâhîretü's-su'ûdlarına ittihâf olunur ki her biri sipîhr-i hidâyetde necm tâbdâr ve evc-i vilâyetde birer kevkeb-i âlî-mikdâr rıdvânullâhi te'âlâ aleyhim ecma'în

Emmâ ba'd her sa'îd ve edîb ve her reşîd ve lebîbe lâyıık ve hakîkatdir ki bu dünyâ-yı bî-karâr-ı [4b] nâ-pâyidârın fenâsını fenâ ile meşhûn ve ğınâsını 'ğınâ ile makrûn idiğini çeşm-i ibret ile müşâhede ve ni'amî hatr ve zevâl ve mükîmi şeref-i irtihâlde olduğunu ayn-ı basîret ile mu'âyene edip kable hulûl-i'ecel "ve mâ emrunâ illâ vâhidetün kelemhin bi'l-basar" fehvâ-yı şerîfîni teemmül ile mûcib-i kelâm-ı kadîm "Men leyse ma'bûd sivâhu" "Ve mâ tukaddimû li-enfûsiküm min hayrin tecidûhu indallâh" [5a] ve muktezâ-yı hadîs-i rasûlullâh sallalâhü aleyhi ba'de'l-emtâr ve'l-miyâh "izâ mâte ibn-i âdeme inkata'a amelühü illâ an-selâsin. İlmün yüntefeu bihî ve veledün sâlihun yed'û lehû ve sadakatün câriyetün fî sebîlillâh" ile âmil ola binâen alâ zâlike fırsat-ı iktidâr-ı kâmurânî ve sermâye-i hayât-ı zindegânî elde iken iştirâ-yı ucûr ve mesûbât emrinde isti'câl etmeyenlerin [5b] tedârik-i zâd mi'âdi arza fuât ve nâm-ı nişânı kendü ile pâdâş-ı merk ve memât olduğu gibi iddihâr-ı mesûbât ve hasenât ve hayrât edenler "Yevme tuczâ küllü nefsin bimâ kesebet" mükâfât-hâsında vâsıl-ı ni'am bâkiye olduğu mahsûm-ı fuâd kaviyyü'l i'tikâdları olmakla ibkâ-yı meâsir ve mesâ'îye mecd ü sâ'î ve hadîs-i şerîf "Leyse leke min dünyâke illâ mâ ekelte fefnit ev lebiste [6a] fe-ebleyte ev tasaddak fe-ebkayt" mazmûnuna mürâ'î olup işbû kitâb-ı meşkîn nikâbın tahrîr ve imlâ ve tastîr-i inşâsına bâ'is ve bâdî oldur ki

Devlet-i aliyye-i ebediyyü'l-istimrârda sâbıkân Tersâne-i âmire emîni ve Cizye muhâsebecisi olup mahmiye-i İstanbul'da Mahmudpaşa Mahallesi'nde sâkin umdetü ashâbi't-tasattur ve'l-kalem zübdetü erbâbi't-tahrîr ve'r-rakam sâhibü'l-hayrât [6b] ve'l-hasenât râğibü'l-müberrâti'l-âliyât sa'âdetlû semâhatlû El-Hâc Murtazâ Efendi ibni'l-merhûm Muhammed meclis-i şer'-i şerîf-i Ahmedîyi ve mahfil-i münîf-i dîn-i Mustafavî'de zikri âtî vakfına li-ecli't-tescîl ve li-itmâmî't-tekmîl mütevellî nasb ve ta'yîn ettikleri Ahmed Ağa b. Mehmed mahzarında ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'î eyleyip zikri câî vakfın sudûruna değin yedimde mülk ve hakkım [7a] olan Mahmiye-i İstanbul'da Voynuk Şüca' Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Osman Yazıcı Mülkü ve bir taraftan Osman Ağa kerîmesi mülkü ve bir taraftan İsmail Efendi veresi mülkü ve bir taraftan tarîk-i hâs ile mahdûd dâhileyyede fevkânî bir oda ve dehlîz ve hammâm ve mahzen ve vustâda bir oda ve bir kârgîr matbah ve hammâm ve kenîf ve dehlîz ve tahtânî [7b] bir mahzen ve bi'r-i mâ bahçe ve havlu ve kiler ve hâriciyyede fevkânî iki oda ve bir sofa ve vustâda iki oda ve dehlîz ve süflâda bahçe ve havluyu ve müştemilât-ı sâireyi hâvî mülk menzil ve yine mahmiye-i mezbûrede Balat Kapısı dâhilinde Hammâmcı Muhyiddin Mahallesi'nde vâki' etrâf-ı erba'ası Kılıççı Hasan ve Papas menzilleri ve Kılıççı Kabrîl ve Döşemeci Duka menzilleri [8a] ve Nakkâş Yûsuf mülkü ve Kassâbbâş ve Değirmenci Todori mülkleri ve tarîk-i âm ile mahdûd yirmi dokuz bâb oda ve müştemilât-ı ma'lûme-i sâireyi hâvî mülk Yahûdihâne ve yine mahrûsa-i Galata'ya tâbî' kasaba-i Kasımpaşa'da El-Hâc Ahmed Mahallesi'nde Handeresi demekle ma'rûf mevzi'de vâki' etrâf-ı erba'ası tarîk-i âm ile mahdûd fevkânî iki oda ve dehlîz ve tahtânî [8b] bir oda ve sekiz aded bi'r-i mâ ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireyi ba'zan taş ve ba'zan kerpiç duvarlı bahçe ile lede'l-ahâlî ve'l-cîrân ma'lûmü'l-hudûd ve müştemilât-ı ma'lûmeyi hâvî ikisinin senede merhûm Sultan Bâyezîd Vakfı'na dört yüz seksen akçe mukâta'ası olan bahçelerimin eşcâr ve ebniye-i memlûkelerini ve yine mahrûsa-i mezbûreye muzâfe Ortaköy Nahiyesi'ne tâbî' Rumeli Hisarı [9a] kurbunda Kayalar nâm mevzi'de vâki' bir tarafından Çavuşzâde Efendi Yalısı ve bir tarafından ba'zan sâbıkân İstanbul Kādısı atûfetli Dürrîzâde Mustafa Efendi Hazretleri Yalısı bahçesi ve ba'zan Osman Ağa Bağı ve bir taraftan Molla Mehmed Yalısı ve bir tarafından tarîk-i âm ile mahdûd hâriciyyede fevkânî üç bâb oda ve bir sofa ve dîvânihâne ve tahtânî bir oda ve bir matbah ve kayak limânı [9b] ve bi'r-mâ ve kenîf ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireli

bahçe ve dâhiliyesinde fevkânî dört oda ve bir sofa ve dehlîz ve tahtânî bir matbah ve bir mahzen ve hammâm ve câmekân ve kenîf ve bi'r-i mâ ve bir mikdâr bahçeyi müstemil ve önünde sayd-ı mâhî için mevzû' iki dalyânı hâvî yalı ta'bîr olunur mülk menzil ve yine mahrûsa-i mezbûreye muzâfe kasaba-i Tophâne'de Firûzağa Mahallesi'nde vâki'[10a] bir tarafından ba'zan Zarîfe Hâtûn ve bir taraftan Ya'kûb Ağa ve bir tarafından Sarrâc Ahmed ve bir tarafından ba'zan Ali Ağa ve ba'zan Rastkıcı Sâliha ve ba'zan tarîk-i hâs ile mahdûd fevkânî iki bâb oda ve bir sofa ve iki tahtânî oda ve bi'r-i mâ ve bahçeyi müstemil mülk menzil ve yine Galata dâhilinde Sultan Bâyezid Mahallesi'nde vâki' bir tarafından da Âişe Hâtûn ve bir taraftan Anastâş Zimmî [10b] mülkü ve bir tarafından Horasancı dükkânı ve bir tarafından tarîk-i âm ile mahdûd fevkânî bir oda ve sofa ve dehlîz ve tahtında kenîf ve havluyu müstemil mülk menzil ve Medîne-i Üsküdar'da Hasanağa Mahallesi'nde vâki' etrâf-ı erba'ası İsmail Ağa ve Süleyman Paşa Vakfı'ndan bahçe ve Es'ad Paşa Medresesi ve Mahmûd Efendi menzilleri ve tarîk-i hâs ile mahdûd tahtânî beş bâb oda ve iki sofa ve kenîf ve bi'r-i mâ [11a] ve bahçeyi müstemil mülk menzili ve yine vilâyet-i Anadolu'da Medîne-i Manisa'da vâki' etrâf-ı erba'ası tarîk-i âm ile mahdûd ve Tahte'l-kal'a Hammâmı demekle ma'rûf ve külhan ve odunluk ve kanavâtıyla mâlik olduğum ma'lûmü'l-mikdâr mâ'-i lezîz câriyi ve sâir müstemilâtı hâvî mülk çifte kebîr hamâmımı ve Medîne-i Hazret-i Ebî Eyyüb el-Ensârî - radiyallâhü anhu Rabbihi'l-bârîde- Zeyneb Hâtûn Mahallesi'nde vâki'[11b] bir mescid-i şerîf ve beş bâb oda ve fukarâ ta'âm yemek için bir kebîr oda ve kenîfleri ve Medîne-i Eyüb civârında Kara Hasan Ağa Karlığı kurbunda Kızılyarlar nâm mahalde müceddeden hafr olunan oniki aded âbârdan hâsıl ma'lûmü'l-mikdâr mâ-i lezîzî ve bir mikdâr bahçeyi müstemil iki kıt'a mülk arsam üzerinde mebnî zâviye-i latîfeyi ve etyab mâl ve ahsen menâlimden ifrâz eylediğim on bin [12a] kuruluşumu hasbeten lillâhi's-Samed ve taleben li-merzâti Rabbihi'l-ehad vakf-ı sahîh-i mü'ebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve şöyle şart eyledim ki meblağ-ı mezbûr on bin kuruş ile münâsib mahallerde akâr iştirâ olunup iştirâ olunan akârât ile bâlâda tahrîr olunan akârât-ı icâreteyn ile âhara îcâr ve hâsıla olan icârâtdan vilâyet-i Rumelî'de Silistre kazâsı'na tâbî'[12b] Baylar nâm karyede mukaddemâ li-vechillâhi te'âlâ binâ ve ihyâ eylediğim câmi'-i şerîfde bir kimesne imâm ve hafîb olup yevmî yedi akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve bir kimesne dahî câmi'-i mezkûrda müezzin ve kayyım olup yevmî dört akçe vazîfeye mutasarrıf

ola ve yine karye-i merkûmede li-vechillâhi te'âlâ binâ eylediğim mektebde câmi'-i merkûmda her kim imâm ve hatîb olur ise ol kimesne mu'allim-i sibyan [13a] olup yevmî dört akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve câmi'-i merkûmda müezzin olan kimesne dahî mekteb-i mezbûrda halîfe olup yevmî bir akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve câmi'-i mezkûra ve mekteb-i merkûme kifâyet mikdârı su getiren sakâya ve eyyâm-ı şitâda mekteb-i mezbûra mikdâr-ı kifâyet hatab getiren bir kimesneye yevmî beş akçe vazîfe verile ve câmi'-i merkûmda ikâd olunacak revgan-ı zeyt [13b] ve şem' ve kandil bahâ yevmî altı akçe verile ve yine câmi'-i merkûm mihrâbının yemîn ve yes'ârında ikâd olunmak için mûm-ı asel bahâsı olmak üzere beher sene altı yüz akçe verile ve câmi'-i mezkûrun ve mekteb-i mezbûrun mefrûşâtı için senevî altı yüz akçe verile ve Medîne-i Eyüb el-Ensârî'de binâ ve ihyâ eylediğim zâviye-i latîfe-i Nakşibendiyye fukarâsına meşrûta ve meşâyih-i Nakşibendiyye'den [14a] bir kimesne şeyh olup yevmî on akçe meşîhat vazîfesine mutasarrıf olup binâ olunan beş bâb odanın birinde sâkin ola şeyh olan kimesne fevt oldukda meşâyih-i Nakşibendiyye'nin münâsib gördükleri bir kâmil tarîk ve okur yazar mezheb-i Hanefiyye'den bir ehl-i takvâ kimesne mütevellî arzı ile şeyh ta'yîn oluna ve mâ'adâ dört bâb odada Nakşibendiyye fukarâsı sâkin ola ve her kim [14b] zâviye-i merkûmede şeyh olur ise derûn-ı zâviyede li-vechillâhi te'âlâ binâ eylediğim mescid-i merkûmda imâm olup yevmî dört akçe imâmet vazîfesine mutasarrıf ola ve sükkân-ı zâviyeden biri dahî müezzin ve kayyım ve bevâb olup yevmî dört akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve biri dahî zâviye-i merkûmede tabbâh olup yevmî üç akçe verile biri dahî ferrâş-ı zâviye olup yevmî iki akçe [15a] vazîfeye mutasarrıf ola ve sükkân-ı zâviye için ta'âmiyye olmak üzere yevmî otuz akçe verile ve câmi'-i merkûmda ve tekye-i merkûmenin çeşmesinde ikâd olunmak için yevmî üç akçe revgan-ı zeyt ve şem' bahâ verile ve mescid-i mezbûr mihrâbının yemîn ve yes'ârında ikâd olunmak için senede altı vakiyye mum-ı asel iştirâ olunup mescid-i mezbûrun mihrâbına vaz' oluna [15b] ve câmi'-i mezbûrun mefrûşâtı için senede bin akçe verile ve karye-i mezbûrede vâki' câmi' ve mektebin ve Medîne-i Eyüb'de olan zâviye ve mescid-i şerîfin ta'mîrât ve termîmâtı iktizâ ettikde vakfın zevâyidinden ola vazîfe-i tevliyet yevmî dört akçe ve vazîfe-i kitâbet yevmî iki akçe ve vazîfe-i cibâyet yevmî üç akçe ola ve Medîne-i Eyüb'de olan zâviyeye cârî mâ-i lezîzin [16a] râh-ı âbîsine yevmî iki akçe vazîfe verile ve zevâyid-i vakf-ı mezbûrdan evvelâ sâlifü'z-zikr câmi' ve mescid-i şerîf ve mekteb ve zâviye ve su yolunun

ta'mîrât ve termîmâtı takdîm olunup mâ'adâ kalan zevâyid ibtidâ kendü nefsimе meşrûta ola dâr-ı bekâya rihletimden sonra ta'mîrâtdan bâkî kalan zevâyîd-i vakf-ı mezbûr mutlaka evlâd-ı ve evlâd ve evlâd-ı ve evlâd ve evlâd-ı ve evlâdım batnen ba'de batnin meşrûta ola [16b] hâsıl-ı kelâm ba'de't-ta'mîrât zevâyid-i vakf her derecede evlâd-ı evlâd ve evlâdımın zükûr ve inâsı beynlerinde ale's-seviyye taksîm oluna evlâdım inkırâzında karındaşlarım beyninde karındaşlarımın sonra karındaşlarımın evlâd-ı evlâd-ı evlâd zükûr ve inâsı beyninde batnen ba'de batnin ale's-seviyye taksîm oluna ba'dehüm utekâ ve utekâtımız beyninde ale's-seviyye taksîm oluna ba'dehüm evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı [17a] utekâ ve atîkâtımın zükûr ve inâsı beyninde ale's-seviyye taksîm oluna ba'de inkırâzi'l-küll zevâyid-i vakf-ı mezbûr Medîne-i Münevvere fukarâsına îsâl oluna ve vakf-ı merkûma Dârü's-sa'âdeti's-şerîfe Ağası hâfız-ı nâmûs-ı saltanat ve nâzır evkâf-ı Haremeyn-i şerîfeyn âlîmenkıbet olan devletlü sa'âdetlü ağa efendilerimiz hazerâtı hasbî nâzır olup indallâhi te'âlâ me'cûr ve mesâb[17b] olalar ve tevliyet-i merkûme evvelen ben lâbis-i libâs-ı hayât oldukça bana dâr-ı fenâdan dâr-ı bekâya rihlet eylediğimde evvelen sulbî evlâdımın zükûrunun ekberine el-iyâzü billâh te'âlâ batn-ı evvelde olan evlâd-ı zükûr inkırâzında yine batn-ı evvelde olan evlâd-ı inâsın ekberine meşrûta ola batn-ı evvelde evlâd-ı zükûr ve inâs inkırâzında batn-ı sâni ki evlâd-ı evlâdımın anın zükûrunun ekberine batn-ı mezbûrda [18a] zükûr inkırâzında yine batn-ı sâni de olan evlâd-ı inâsımın ekberine meşrûta ola. Batn-ı sanîde olan evlâd-ı zükûr ve inâs inkırâzında batn-ı sâlis ki evlâd-ı evlâd-ı evlâdımın anın zükûrunun ekberine batn-ı sâlisde olan evlâd-ı zükûr inkırâzında yine batn-ı sâlisde olan evlâd-ı inâsımın ekberine vech-i meşrûh üzre tevliyet-i mezkûre evvelâ evlâd-ı zükûra sâniyen evlâd-ı inâsa batnen ba'de batnin ilâ inkırâzi'l-küll [18b] meşrûta ola ba'dehüm tevliyet-i merkûme karındaşım El-Hâc Halil Ağ'a ba'dehu âhar karındaşım El-Hâc İbrahim Ağ'a meşrûta ola. Karındaşlarımın sonra benim evlâdım tasarrufu gibi karındaşlarım mezbûrânın evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı evlâdları ki her bir batında evvelâ zükûrun ekberine zükûr inkırâzında batn-ı mezbûrda olan inâsın ekberine batnen ba'de batnin meşrûta ola. Batn-ı evvelde zükûr ve inâs inkırâzında [19a] batn-ı sâni de olan evlâd-ı zükûrun ekberine ba'dehüm yine batn-ı sanîde inâsın ekberine batn-ı sanîde zükûr ve inâs inkırâzında batn-ı sâlisde olan evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı zükûrun ekberine zükûr inkırâzında inâsın ekberine ilâ inkırâzi'l-küll meşrûta ola. ba'dehüm evvelâ utekâma

ba'dehüm atîkâtıma ba'dehünne utekâ ve atîkâtımın her batında evvelâ evlâd-ı zükûrlarının ekberine ba'dehüm evlâd-ı inâsın ekberine bâlâda tafsîl [19b] olduğu gibi benim ve karındaşım evlâdı gibi evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı utekâ ve atîkâtıma batnen ba'de batnin meşrûta ba'de inkırâzi'l-küll vakf-ı mezbûre nâzır müşârun-ileyh hazretleri re'yiyle bir mu'temed kimesne mütevellî olup bâlâda tahrîr olduğu üzere zevâyid-i merkûmeyi beher sene Hameyn-i şerîfeyn fukarâsına irsâl ve îsâl için Hameyn-i şerîfeyn mütevellîsine teslim oluna imâmet ve hitâbete ve hâceliğe [20a] mutasarıflar fevt oldukda mücevvid ve tilâvete kâdir ve şerâyit-i İslâmiyeyi ârif müstehik ve muhtâr cemâ'at evlâdları bulunur ise mütevellî arzı ile evlâdına tevcih oluna. müstehik olmayan evlâdına verilmeyip müstehik olan kimesnelere verile ve zikr olunan şurûtumun cümlesinin vüzerâ-yı izâm ve nâzır-ı vakf hazerâtı ve hukkâm-ı şer' mer'î buyurup hilâfına cevâz göstermemeleri mercûdur [20b] ve şurût-ı muharrere-i mezkûrenin tebdîl ve tağyîr ve taklîl ve teksîri merraten ba'de uhrâ yedimde ola ve şurût-ı mezkûreye ri'âyet müte'azzire olunur ise vakf-ı mezbûr mutlakâ fukarâ-i müslimîne meşrût ola deyü tebyîn-i şurût ve ta'yîn-i kuyûd edip meblağ-ı merkûm onbin kuruş ile akârât-ı muharrere-i mezkûreyi her birini mahallerinde müteveli-i merkûme fâriğân ani's-şevâğül teslim ol dahî her birini ahz u kabz ve emsâli [21a] gibi tasarruf eyledi dedikde gibbe't-tasdîki's-şer'i vâkıf-ı mûmâ-ileyh semt-i vifâkdan cânib-i şikâka âzım ve bi'z-zât husûmet ve nizâ'a câzım olup vakf-ı nukûd ve ana müteferri' olan şurût kuyûd-ı eimme-i selâse-i nehârîr aleyhim -rahmetullâhi'l-meliki'l-kadîr- mezheb-i hatîrlerinde bâtil ve İmâm-ı Samedânî Hazret-i Muhammed b. Hasan Eş-Şeybânî re'y-i münîrlerinde vâkıf menfa'at-i vakfı nefsine [21b] şart eylese sıhhatden âtil olduğundan mâ'adâ arz-ı vakf üzerinde olan ebniye ve eşcâr hükm-i mankûlde olup ve menkûl ve muhavvel kısmının vakfiyyeti câiz ve sahîh olmadığı kütüb-i mu'tebere mastûr olmakla evkâf-ı mezbûreden benim için bâb-ı rücû' meftûh olmağın zikr olunan nukûd-ı mezkûreyi ve eşcâr ve ebniyeyi istirdâd ederim dedikde müteveli-i merkûm dahî cevâb-ı bâ-savâba mütesaddî[22a] olup eğerçi hâl minvâl-i muharrer üzeredir lakin İmâm-ı Züfer hazretlerinen İmâm Abdullah El-Ensârî rivâyeti üzere vakf-ı nukûda ve ana müteferri' olan şurût kuyûd sahîh ve câiz olup ve arz-ı vakf üzerinde olan bina ve eşcâr gerçi menkûl kabîlindedir lakin menkûl müte'ârifdir örf dahî umûm üzeredir ve İmâm-ı Rabbânî Muhammed b. Hasan Eş-Şeybânî hazretleri menkûl-i müte'ârifîn sıhhatine zâhib [22b] olduğundan gayrı bir cihet

içün mevkûf arz üzerinde olan binâ ve eşcâr cihet-i uhrâya vakf olunsa ikisinin mutlakâ hayırda ittihâdına nazar edip ba'zı eimme-i kirâm ve fukahâ-i zevî'l-ihtirâm hazerâtı sıhhat ve cevâzına zâhiblerdir ve Hazret-i İmâm Ebû Yûsuf katında vâkıf mücerred vakaftü dimekle ve İmâm Muhammed Hazretleri re'y-i münîrlerinde teslim ile'l-mütevellî olunmakla sahîh ve câizdir [23a] deyü redd ve teslimden ebâ ve imtinâ' ve husûmet-i nizâ' edip hâkim-i muvakkı'-ı sadr-ı kitâb tûbâ lehû ve hüsn meâb efendi hazretleri huzûrunda müte'ârifân ve her biri fasl ve hamse tâlibân oldukda hâkim-i mûmâ-ileyh tarafeynin kelâmına nazar ve mennâ'in li'l-hayr olmadan hazer edip eimme-i izâm ve fukahâ-i zevî'l-ihtirâm aleyhim rahmetullâhi'l-meliki'l-allâm hazerâtından [23b] alâ kavî-i men yerâhu. Evkâf-ı mestûrenin sıhhatine hükm-i sahîh-i şer'î ve kazâ-i sarîh-i mer'î eyledikten sonra vâkıf-ı mûmâ-ileyh in'ân-ı kelâmını semt-i âhara atf edip sıhhat-i müstelzim lüzûm olmamakla benim için yine bâb-ı rücû' meftûhdur deyü tekrâr istirdâd eylediklerinde mütevellî ârifü'l-mesâil dahî cevâbında fasl-ı müctehid fîhi hükm-i hâkim ve kaza-i kâdi lâhık olmakla [24a] sıhhat-i vakfında ittifâk ve cevâz-ı habsde vifâk olup ve İmâm-ı A'zam ve Hümâm-ı akdem hazretleri katında sıhhat müstelzim lüzûm değil ise İmameyn-i Hümâmeyn mezheb-i hatîrlerinde sıhhat-i vakfiyyet lüzûmunda müfâratat eylemesi anların kavî-i şerîfleri üzre dahî hükm ricâ ederim dedikte hâkim-i mûmâ-ileyh -Esbağallâhü ni'amehû aleyh- [24b] hazretleri dahî evkâf-ı mezbûrenin sâniyen İmameyn-i Hümâmeyn bedreyn-i muhteremeyn hazretlerinin kavî-i şerîfleri üzre lüzûmuna hükm ve kazâ ve hükm-i sâbıkını imzâ buyurub evkâf-ı mezbûre sahîh ve lâzım ve mütehattim olup nakz ve nakîzına mecâl adîmü'l-ihimâl oldu."Fe-men beddelehû ba'de mâ semî'ahû fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûnehû. İnnallâhe semî'un alîm." [25a] Ve ecre'l-vâkıf ale'l-hayyi'l-kerîm. Cerâ zâlike.

Ve hurrîre fî evâhir-i Cumâdeti'l-ûlâ li-sene tis'a ve hamsîn ve mî'e ve elf min-hicretin men lehü'l-izzi ve'ş-şeref

Şuhûd:

El-Hâc Mustafa Efendi Kâtib-i evvel-i Mahkeme-i Mahmudpaşa, Feyzullah Efendi b. Hüseyin İmâm-ı Câmî'-i Mahmûdpaşa, Fahrü'l-akrân Nesli zâde İsmail Ağa b. Mehmed es-sâkin bi-Mahmudpaşa, Sebzîzâde Şerîf Ağa b. Ömer es-Sâkin bi-Mahmudpaşa, El-Hâc Ömer Ağa b. Yahyâ es-Sâkin bi-Mahmudpaşa, Hâfız El-Hâc Mustafa Efendi b. Ömer Efendi es-Sâkin bi-Mahmudpaşa, El-Hâc Abdülkadir Ağa b.

Mahmûd es-sâkin bi-Mahmudpaşa, Nesli zâde es-Seyyid Ahmed Efendi Kâtib-i Dîvân, Sâlih Efendi b. Mahmûd vekîl-i İmâm-ı Mahmud Paşa, Attâr İbrahim Çelebi b. Halil es-Sâkin bi-Mahmudpaşa, Anbar Emîni Ahmed Ağa b. Mehmed, Sergi Emîni İsmail Ağa b. Mehmed, [25b] Konak Hocası Osman Efendi, Kapıçuhadârı El-Hâc Ali Ağa, Konak İmâmı Mustafa Efendi, Mühürdâr El-Hâc Yûsuf Ağa b. Abdurrahman, Mehmed Efendi b. Ali tâbi'-i Vâkîf, Hamcı Mehmed Çelebi b. Mustafa, Berber Mustafa b. Hamza, Molla Mustafa b. Mehmed, Esirci El-Hâc Ali b. Mustafa, Kaymakam Çırağı Çuhadâr Ali Bey tâbi'-i Vâkîf, Uzun Ahmed Bey tabi'-i Vâkîf, Bıyıklı Hasan Bey tâbi'-i Vâkîf, Üsküdârî Mustafa Bey tâbi'-i Vâkîf, Hanegî Çuhadâr Mustafa tâbi'-i Vâkîf, Bodur es-Seyyid Osman tâbi'-i Vâkîf, El-Hâc Ahmed Çuhadar Vâkîf, Kilârî El-Hâc Hasan tâbi'-i Vâkîf, Mühürücü Mehmed tâbi'-i Vâkîf, Mevlevî Halil Bey tâbi'-i Vâkîf, Es-seyyid Sâlih Çelebi tâbi'-i Vâkîf, Kuhel Mehmed Çelebi tâbi'-i Vâkîf, Hasan Çelebi tâbi'-i Vâkîf, Yörük Ali Bey tâbi'-i Vâkîf, Vekil-i harc Ahmed Ağa tâbi'-i Vâkîf, Çuhadar Mehmed tâbi'-i Vâkîf, Esirci Osman Paşa komşu, Aydınlı Mustafa tâbi'-i Nesli zâde, Esirci Süleyman b. Mustafa komşu, [26a] Mehmed Ağa b. Abdülbâkî, Ahmed b. Hasan, Kavukçubaşızâde Türbedâr Hâfız Mehmed Efendi, Eskici Mûsâ b. Hüseyin, Süleyman tâbi'-i başkâtib

[26b] Mâ fihi mine'z-zam ve't-tescîl kad sâre lâzimen bi'l-hulm ve't-tesbîl ve innî kazaytü bi-sıhhatihî ve lüzûmihî fî husûsîhî ve umûmîhî âlimen bi'l-hilâf beyne'l-eimmeti'l-eslâf ve'l-eşrâf fî emri'l-evkâf ve ene'l-fakîr ilâ Rabbihi'l-kadir Nimetullah el-Müfettiş bi-evkâfil-Harameyni'l-muhteremeyn -gufira lehû-

Bismillahirrahmanirrahim

El-hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn ve's-salâtü ve's-selâmü alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihî ve sahbîhi ecma'în.

Emmâ bâ'd işbû kitâb-ı sıhhat nisâbın tahrîr ve imlâ ve tastîr ve inşâsına bâ'is ve bâdi oldur ki Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'de sâbıkân Tersâne-i âmire [27a] emîni ve Ruznamçe-i evvel olan sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât merhûm ve mağfûrun leh El-Hâc Murtazâ Efendi b. Mehmed Ağa'nın hâl-i hayâtında vilâyet-i Rumeli'de Silistre Kazâsı'na tâbi' Baylar nâm karyede binâ eylediği câmi'-i şerîf ve mekteb-i münîf ve Medîne-i hazret-i Ebâ Eyyüb el-Ensârî -radiye anhü Rabbihi'l-bârîde-binâ eylediği zâviyenin levâzımı için vakf ve tescîl eylediği evkâf-ı şerîfelerinin evlâdiyyet [27b] ve meşrûtiyyet üzere mütevellîsi olan vâkîf-ı mûmâ-ileyhin sulbî sâğîr oğlu Mehmed Sa'îd Efendi tarafından umûr-ı

vakfı rü'yete kâimmakâm mütevellî olan umdetü'l-emâsil El-Hâc Ahmed Ağa b. El-Hâc Mehmed meclis-i şer'î-i şerîf-i Ahmedî ve mahfil-i dîn-i münîf-i Muhammediyyede vakf-ı âti'z-zikri li-ecli't-tescîl ve'l-itmâm emri't-tekmîl mütevellî nasb olunan Abdullah Efendi b. Mehmed mahzarında ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'î [28a] idüp vâkif-ı mûmâ-ileyhin akâra tebdîlini şart eylediği nukûd-ı mevkûfe ile iştirâ olunan sâlifü'z-zikr Silistre'de Gümrük kurbunda Tuna kenarında vâki' bir taraftan Keçecizâde Hân'ı ve bir taraftan sâhil-i Tûna ve iki taraftan tarîk-i âm ile mahdûd bir birine muttasıl duvarları kârgîr dokuz bâb balıkçı mahzenleri ve üzerlerinde ikişer bâb oda ve bir sofayı ve dört kenîf ve havlu ve bir fırını müştemil on altı bâb müte'ehhilîn [28b] odaları ve yine Medîne-i mezbûre iskelesinde vâki' bir taraftan Mustafa Ağa mülkü hân ve üç taraftan tarîk-i âm ile mahdûd ma'lûmü'l-müştemilât Gümrükhâne ve mahmiye-i İstanbul'da Dâye Hâtûn Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Ruznamçeci Süleyman Efendizâde mülkü ve bir taraftan El-Hâc İbrahim mülkü ve bir taraftan sâbıkân hâs âhır halîfesi Osman Ağa zevcesi menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd [29a] tûlen ve arzan bi-hesâb-ı terbî'î dört yüz kırk zirâ' arsa üzerinde mebnî dâhiliyyede fevkânî beş bâb oda ve bir sofa ve bir kiler ve iki tahta pûş ve tahtânî iki bâb oda ve bir kiler ve bir matbah ve bir hammâm ve kenîf ve bi'r-i mâ ve havlu ve hâriciyyede fevkânî bir bâb oda ve kenîf ve tahtânî bir anbâr ve somathâne ve ahır müştemil bir bâb mülk menzîl ve yine mahmiye-i mezbûrede Kumkapı kurbunda Muhsine Hâtûn Mahallesi'nde [29b] vâki' bir taraftan vakf-ı mezbûrdan Ahmed Çelebi menzîli ve bir taraftan Bekir Pâşâ odaları ve iki taraftan tarîk-i hâs ile mahdûd terbî'an altmış üç zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî bir oda ve bir sofa ve bir kenîf ve tahtânî bir bâb oda ve bir kenîf ve havluyu müştemil bir bâb mülk menzîl ve yine mahalle-i mezbûrede vâki' bir taraftan vakf-ı mezbûrdan menzîl ve bir taraftan Unyarıcı Halil nâm [30a] kimesne menzili ve bir taraftan Bekir Paşa odaları ve bir taraftan tarîk-i hâs ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î seksen sekiz buçuk zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî bir bâb oda ve tahtânî bir bâb oda ve birinde bir sofa ve birinde iki aded sofa ve vakf bi'r-i mâ üzerinde ocaklı bir bâb oda ve bir matbah ve bir tahtabend ve iki kenîfi ve yine bir bi'r-i mâyı müştemil birbirine muttasıl iki bâb mülk menzili [30b] ve yine mahalle-i mezbûrede vâki' bir taraftan vakf-ı mezbûrdan Mehmed Çelebi tasarrufunda olan menzîl ve bir taraftan İbrahim Çelebi menzili ve bir taraftan Ebûbekir Paşa odaları ve bir taraftan tarîk-i hâs

ile mahdûd tûlen ve arzan bi-hesâb-ı terbî'î altmış beş zirâ' üzerine mebnî fevkânî bir oda ve bir sofa ve tahtânî bir bab oda ve kenîf ve havluyu müştemil bir bâb mülk menzil ve yine mahmiye-i mezbûrede Kâtib [31a] Muslihiddin Mahallesi'nde vâki' iki taraftan Kolancı İsmail menzili ve bir taraftan İbrahim Çelebi menzili ve bir taraftan tarîk-i hâs ile mahdûd tûlen ve arzan bi-hesâb-ı terbî'î elli altı zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî iki bâb oda ve bir sofa ve tahtânî bir matbah ve bir Kenîf ve havluyu müştemil bir bâb mülk menzili ve yine mahalle-i mezbûrede vâki' bir taraftan Halime Hâtûn menzili ve bir taraftan Çıkrıkçı Mehmed Çelebi menzili [31b] ve iki taraftan tarîk-i hâs ile mahdûd terbî'an iki yüz on altı zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî iki bâb oda ve bir sofa ve bir kenîf ve tahtânî bir oda ve bi'r-i mâ ve kenîf ve havluyu müştemil bir bâb mülk menzil ve yine mahmiye-i mezbûrede Tevkî'î Cafer Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Menûşa Nasrâniyye menzili ve bir taraftan Bakkal Nikola menzili ve bir taraftan Sandalcı Zimmî menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile [32a] mahdûd terbî'an iki yüz zirâ' arsa üzerinde mebnî ulyâda iki bâb oda ve bir sofa ve vustâda iki bâb oda ve sofa ve süflâda kârgîr mahzen ve bi'r-i mâ ve kenîf ve bahçe ve havluyu müştemil bir bâb mülk menzil ve yine mahmiye-i mezbûrede Molla Hüsrev Mahallesi'nde vâki' iki taraftan Takyeci El-Hâc Halil menzili ve bir taraftan Balcı Ali menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd terbî'an otuz zirâ' arsa [32b] üzerinde mebnî fevkânî bir bâb oda ve sofa ve kenîf ve havluyu müştemil bir bâb mülk menzil ve yine mahmiye-i mezbûrede Müftü Ali Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Hayyatlızâde menzili ve bir taraftan Sâlih Efendizâde menzili ve bir taraftan Süleyman Beşir menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î iki yüz zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî ve tahtânî iki bâb oda ve bir sofa ve bahçe [33a] ve müştemilât-ı sâ'ire-i ma'lûmeyi hâvî bir bâb mülk menzil ve yine mahmiye-i mezbûrede Edirnekapısı kurbunda Çakır Ağa Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Notî bint-i Manol Nasrariyye menzili ve bir tarafta Rum Kilisesi ve bir taraftan bahçe ve bir taraftan Bağcı Kaba menzili ve tarîk-i âm ile mahdûd terbî'ân elli zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî bir bâb oda ve bir matbah ocâğı ve bir kenîfi müştemil bir bâb mülk menzil [33b] ve yine mahmiye-i mezbûre hısnı ebvâbından Ayvansarây Kapısı dâhilinde Mustafa Paşa-yı Atîk Mahallesi'nde vâki' bir taraftan cidâr-ı hısn ve bir taraftan Menkeşe Azmini menzili ve bir taraftan Rum arsası ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd terbî'an üç yüz otuz zirâ' arsa üzerinde

mebnî tabaka-i selâsede on iki bâb oda ve üç kenîf ve iki matbah ve hamâm ve bi'r-i mâ ve mahzeni müştemil bir bâb mülk menzil ve Medîne-i [34a] Hazret-i Ebî Eyüb Ensârî -radiye anhü Rabbihi'l-bârîde-Uluca Baba Mahallesi'nde vâki' bir taraftan müezzin Abdülkerim Çelebi menzili ve bir taraftan Birincizâde menzili ve bir taraftan Fatıma Hâtûn menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd ve be-hesâb-ı terbî'î iki yüz yirmi beş zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî bir bâb oda ve bir sofa ve bir matbah ve kenîf ve bi'r-i mâ ve bir mikdâr havluyu müştemil bir bâb mülk menzil ve havâss-ı refî'a [34b] Kazâsı'na tâbî' kasaba-i Hasköy'de El-Hâc Şa'bân Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Protakal cemâ'ati odaları ve bir taraftan Menâhim Yahûdî menzili ve iki taraftan tarîk-i âm ile mahdûd terbî'an bin yirmi dört zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî ve tahtânî on dokuz bâb odalar ve kenîfler ve havlu ve müştemilât-ı sâire-i malûmeyi hâvî Yahûdihâne ta'bir olunur bir bâb mülk menzil ve kasaba-i mezbûrede Abdüsselam [35a] Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Marderdes zimmî menzili ve iki taraftan Es-Seyyid Ahmed Beşe menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd terbî'an üç yüz on iki zirâ' arsa üzerinde mebnî tabaka-i selâsesinde beş bâb oda ve iki matbah ve bi'r-i mâ ve kenîf ve tahtında bir bakkâl dükkânı müştemil bir bâb mülk Yahûdihâne ve yine kasaba-i mezbûrede Turşucu Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Çelenk İton menzili [35b] ve bir taraftan Uzun Yahûdî mülkü ve bir taraftan Mecdîzâde veresesi mülkü ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd terbî'an iki yüz on zirâ' arsa üzerinde mebnî tabaka-i selâsesinde üç bâb oda ve bir matbah ve bir kenîf ve bi'r-i mâ ve yine ittisâlinde tabaka-i selâsesinde altı bâb oda ve matbah ve kenîf ve havluyu müştemil birbirine muttasıl iki bâb Yahûdihâne ve mahrûsa-i Galata'ya tâbî' [36a] kasaba-i Kasımpaşa'da El-Hâc Ahmed Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Ahmed Efendi mülkü ve bir taraftan müteveffâ El-Hâc Ahmed Ağa Bahçesi ve bir taraftan Âişe Hâtûn mülkü ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd ve terbî'an beş yüz otuz beş zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî iki bâb oda ve bir sofa ve dehlîz ve tahtânî bir matbah ve bir kebîr müşterek bi'r-i mâ ve bir mikdâr bahçeyi müştemil [36b] bir bâb mülk menzil ve yine kasaba-i Tophâne'de Hoca Ali Mahallesi'nde vâki' bir taraftan El-Hâc İbrahim menzili ve bir taraftan Emine Hâtûn menzili ve bir taraftan Abdullah Reîs menzili ve bir taraftan tarîk-i hâs ile mahdûd ve tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î yalnız beş yüz kırk iki zirâ' arsa üzerinde mebnî tabaka-i ulyâda iki bâb oda ve bir sofa ve bir kasr ve bir kenîf ve tabaka-i vüstâda bir bâb oda ve bir bâb [37a] sağır

oda ve bir matbah ve bir sobalı hammâm ve bir kenîf ve süflâda bir mahtab ve bir kenîf ve bir bi'r-i mâ ve bir kiler ve bahçeyi müştemil bir bâb mülk menzili ve yine mahmiye-i İstanbul'da Gül Cami'i Mahallesi'nde vâki'bir taraftan Çavuşzâde vereseşi menzili ve ba'zan Sirkeci Tekyesi Vakfı menzili ve bir taraftan Osman Ağa menzili ve iki taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen [37b] ve arzan be-hesâb-ı terbî'î yalnız beş yüz elli zirâ' arsa üzerinde mebnî dâhiliyeden fevkânî iki bâb oda ve dehlîz ve tahtânî bir oda ve bir matbah ve bir kiler ve bir kenîf ve tahtabend ve hâriciyyede iki bâb fevkânî oda ve dehlîz ve tahtunda ahır ve bir kenîf ve iki bi'r-i mâ ve bir mikdâr bahçeyi müştemil mülk menzili ve yine mahmiye-i İstanbul'da Balat Kapısı [38a] dâhilinde Hoca Ali Mahallesi'nde vâki'bir taraftan Terzi Ohân zimmî menzili ve bir taraftan Terzi Sekbâz zimmî menzili ve iki taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î yalnız iki yüz yirmi beş zirâ' arsa üzerinde mebnî dâhiliyyede fevkânî üç bâb oda ve iki sofa ve bir dehlîz ve tahtânî bir oda ve bir matbah ve bir kiler ve bir dehlîz [38b] ve bir kenîf ve bir mikdâr havlu ve hâriciyyede tahtânî iki bâb oda ve bir sofa ve bir kenîf ve bir ahır müştemil mülk menzili ve yine mahmiye-i İstanbul'da Ebâ Ensârî Kapısı dâhilinde Tokludedde Mahallesi'nde vâki'bir taraftan Hasekî Mehmed Ağa menzili ve bir taraftan Seyyid Mehmed menzili ve bir taraftan değirmen ve ba'zan Kuhûrcu mahzenîve bir taraftan tarîk-i âm ile [39a] mahdûd yalnız beş yüz elli zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî üç bâb oda ve iki sofa ve bir mikdâr divânihâne ve bir kiler ve bir kenîf ve tahtânî bir bâb kuhûd mahzenî ve ittisâlinde bir bâb oda ve bir kiler ve bir kenîf ve bir bi'r-i mâ ve bahçeyi müştemil mülk menzili ve yine mahmiye-i İstanbul'da Çıkırıkçı Kemâl Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Çıkırıkçı [39b] Kemal Mescid-i şerîfinin vakfından attâr dükkânı ve bir taraftan Mes'udzâde Efendi zevcesi menzili ve bir taraftan Etmekçi Fırını mahtabı ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd üç kepenk bir bâb berber dükkânı ve yine Kasımpaşa'da Seferikoz Mahallesi'nde vâki'bir taraftan Tosyalı Mustafa Kaptan menzili ve bir taraftan Süleyman Kaptan menzili [40a] ve bir taraftan Cinali Kaptan menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd dört yüz yirmi zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî iki oda ve bir sofa ve bir matbah ve tahtânî iki oda ve dehlîz ve kenîf ve bir mağsel ve bir bi'r-i mâ ve bahçeyi müştemil bir bâb mülk menzil ve yine kasaba-i Kasımpaşa'da Ber Değirmenli Mahallesi'nde [40b] vâki'bir taraftan Takyeci Mustafa menzili ve üç taraftan tarîk-i âm ile mahdûd yüz seksen zirâ' arsa

üzerine mebnî fevkânî bir bâb oda ve bir sofa ve dehlîz ve tahtânî bir bâb oda ve bir sofa ve bir mağsel ve bir bi'r-i mâ ve bir kenîf ve bir mikdâr havluyu müştemil bir bâb mülk menzil ve yine mahmiye-i İstanbul'da [41a] Tercümân Yûnus Mahallesi'nde vâki'bir taraftan Müderris Es-Seyyid Süleyman Efendi menzili ve bir taraftan Es-Seyyid Alemdâr menzili ve bir taraftan Mehmed Çavuş menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î dört yüz zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî üç bâb oda ve bir matbah ve bir tahtabend ve tahtânî iki bâb oda ve bir dehlîz ve bi'r-i mâ ve bahçe ve iki [41b] sokak kapısını müştemil bir bâb mülk menzil ve yine kasaba-i Kasımpaşa'da Yeldeğirmeni Mahallesi'nde vâki'bir taraftan Ahmed Çavuş menzili ve bir taraftan Kalaycı Hânı menzili ve bir taraftan Kilci kızı menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î yüz elli zirâ' arsa üzerine mebnî fevkânî iki bâb oda ve bir sofa ve tahtânî bir oda [42a] ve bir bi'r-i mâ ve eşcâr-ı müsmireli bahçeyi müştemil bir bâb mülk menzil ve yine kasaba-i Kasımpaşa'da Tahtakadı Mahallesi'nde vâki'bir taraftan Sinân Kaptan menzili ve bir taraftan Osman Beyefendi menzili ve bir taraftan Dellâk Mustafa menzilleri ve bir taraftan tarîk-i hâs ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î üç yüz elli zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî [42b] dört bâb oda ve bir sofa ve bir matbah ve bir mağsel ve vüstâda bir bâb oda ve tahtânî iki bâb oda ve bir matbah ve bi'r-i mâ ve iki kenîf ve havluyu müştemil mülk menzil ve yine mahmiye-i İstanbul'da Hızırbey Mahallesi'nde vâki'bir taraftan El-Hâc Yûsuf menzili ve bir taraftan El-Hâc Mehmed menzili ve iki taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î iki yüz zirâ' arsa [43a] üzerinde mebnî dâhiliyede fevkânî üç bâb oda ve iki sofa ve bir tahtabend ve tahtânî bir matbah ve bir kiler ve bir bi'r-i mâ ve bahçe ve hâriciyede bir bâb fevkânî oda ve tahtında ahır üç taraftan taş duvarları müştemil mülk menzili ve yine İstanbul'da Muhsine Hâtûn Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Mustafa Efendi menzili ve bir taraftan Kebâbcı Mehmed Beşe [43b] menzili ve bir taraftan Paşa Mustafa menzili ve bir taraftan tarîk-i hâs ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î yüz yirmi zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî iki bâb oda ve bir dehlîz ve vüstâda iki bâb oda ve bir mağsel ve bir kenîf ve tahtânî bir matbah ve bir mikdâr havluyu müştemil mülk menzili ve yine mahmiye-i İstanbul'da Defterdâr Ahmed Çelebi Mahallesi'nde vâki'bir taraftan Nefise [44a] Hâtûn menzili ve bir taraftan vakf-ı âhardan müte'ehhilîn odaları ve bir taraftan tarîk-i hâs ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd

tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbi'î yüz elli zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî iki bâb oda ve bir sofa ve vustâda bir matbah ve bir kenîf ve tahtında iki kepenkli bir hallâc dükkânı ve kezâlik iki kepenkli bir manav dükkânı ve bir mikdâr bahçeyi müştemil mülk menzili ve yine [44b] mahrûsa-i Galata'ya tâbî' kasaba-i Kasımpaşa'da Çatma Mescid Mahallesi'nde vâkî'bir taraftan Tersâne'de Barut Kâtibi Murtazâ Efendi menzili ve bir taraftan Yağlıkçı El-Hâc Mustafa menzili ve bir taraftan müezzin meşrûtası menzili ve bir taraftan Medîne-i Münevvere Vakfı'ndan arsa ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbi'î iki bin dokuz yüz elli beş zirâ' arsa [45a] üzerinde mebnî fevkânî dört bâb oda ve dehlîz ve tahtânî bir hammâm ve câmekân ve ittisâlinde fevkânî iki oda ve bir matbah ve bir bi'r-i mâ ve bir kenîf ve bahçeyi müştemil birbirine muttasıl iki bâb mülk menzili ve yine mahmiye-i İstanbul'da Muhtesib İskender Mahallesi'nde vâkî'bir taraftan Muhtesib İskender Câmî-i şerîfi ve bir taraftan Muhtab Ömer Beş menzili ve bir taraftan [45b] ba'zan Nalçacı zevcesi Hatice Hâtûn ve ba'zan Mehmed Çelebi ve ba'zan Câbirzâde zevcesi menzilleri ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbi'î sekiz yüz zirâ' arsa üzerinde mebnî dâhiliyyede fevkânî iki bâb oda ve bir sofa ve bir sağır oda ve tahtında matbah ve bi'r-i mâ ve hâriciyede fevkânî bir bâb oda ve tahtında ahır ve kenîf [46a] ve iki tarafı taş duvarlı bahçeyi müştemil mülk menzili ve yine mahrûsa-i Galata'ya tâbî' kasaba-i Kasımpaşa'da Çatma Mescid Mahallesi'nde vâkî'bir taraftan Arab El-Hâc Mehmed menzili ve bir taraftan Buğdaycı El-Hâc Mehmed menzili ve bir taraftan Kundakçı Mustafa Beşe menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbi'î yalnız iki yüz otuz zirâ' arsa [46b] üzerinde mebnî fevkânî üç bâb oda ve bir sofa ve tahtânî bir oda ve bir bi'r-i mâ ve bir mikdâr havluyu müştemil bir bâb mülk menzili ve yine mahmiye-i İstanbul'da Kocamustafapaşa Mahallesi'nde vâkî' Sulu Manastır kurbunda kâin bir taraftan Makascı Serkis zimmî menzili ve bir taraftan Habar zimmî menzili ve bir taraftan Câmî Mardoros zimmî menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı [47a] terbi'î yalnız iki yüz elli zirâ' arsadan yüz altmış zirâ'ı üzerinde mebnî tabaka-i ulyâda iki bâb oda ve matbah ve dehlîz ve vustâda iki bâb oda ve matbah ve dehlîz ve tahtânî bir matbah ve mahtab ve bi'r-i mâ ve mesfûr Makascı zimmî Serkis tarafından taş duvarı ve bir mikdâr eşcârlı bahçeyi müştemil mülk menzil ile mâ'adâ doksan zirâ' arsa üzerinde mebnî [47b] tabaka-i ulyâda bir bâb oda ve bir

câmlı köşk ve bir matbah ve dehlîz ve vustâda bir bâb oda ve dehlîz ve tahtânî matbah ve bir kârgîr mahzen ve kenîf ve havluyu müştemil birbirine muttasıl iki bâb mülk menzilleri ve yine mahmiye-i İstanbul'da Abdi Çelebi Mahallesi'nde vâkî' bir taraftan Terzi Haçdor zimmî menzili ve bir taraftan Saatçi Serkis zimmî menzili ve bir taraftan Pâçacı [48a] vereseşi tasarruflarında olan vakf-î âhardan menzil ve bir taraftan tarîk-i hâs ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î yalnız yüz otuz üç zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî iki bâb oda ve dehlîz ve tahtânî bir oda ve bi'r-i mâ ve kenîf ve havluyu müştemil bir bâb mülk menzili ve yine mahmiye-i İstanbul'da Sulu Manastır kurbunda Hâce Hâtûn [48b] Mahallesi'nde vâkî' bir taraftan Terzi İsrâil zimmî menzili ve bir taraftan Kuyumcu Evanes zimmî menzili ve bir taraftan Terzi Evanes zimmî menzili ve taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î yalnız yüz on iki zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî iki bâb oda ve bir matbah ve dehlîz ve vustâda iki bâb oda ve bir matbah ve dehlîz ve tahtânî bir matbah ve bi'r-i mâ [49a] ve kenîf ve havluyu müştemil bir bâb mülk menzil ve yine mahmiye-i İstanbul'da Yenibahçe kurbunda Kaptan Sinân Paşa Mahallesi'nde vâkî' iki taraftan El-Hâc Ömer menzili ve bir taraftan tarîk-i hâs ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î yalnız üç yüz seksen zirâ' arsa üzerinde mebnî dâhiliyede fevkânî iki bâb oda ve bir sofa ve dehlîz ve bir kenîf ve bir mağsel [49b] ve bir tahta-pûş ve tahtânî bir bâb oda ve bir matbah ve bir kiler ve üç taraftan taş duvar ve bahçe ve hâriciyyede fevkânî iki bâb oda ve dehlîz ve tahtında bir ahır ve kenîf ve bir mikdâr havluyu müştemil bir bâb mülk menzili ve yine mahmiye-i İstanbul'da Karagümrük kurbunda Muhtesib İskender Mahallesi'nde vâkî' bir taraftan Mumcu İsmail Çelebi menzili ve bir taraftan [50a] Muhzır Mehmed Çelebi menzili ve bir taraftan Serlüce Kuzât-ı Anadolu Halil Efendi menzili ve bir taraftan Mustafa Çelebi menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î yalnız üç yüz yirmi zirâ' arsa üzerinde mebnî dâhiliyyede fevkânî iki bâb oda ve bir sofa ve dehlîz ve vustâda iki bâb oda ve bir dehlîz ve tahtânî bir kârgîr matbah ve bi'r-i mâ ve bahçe ve hâriciyyede [50b] fevkânî bir bâb oda ve bir sofa ve bir kenîf ve tahtında ahır ve cevânib-i erba'ası tâş duvârları müştemil bir bâb mülk menzil ve yine mahrûsa-i Galata'ya tâbi' kasaba-i Kasımpaşa'da Kulaksız Mahallesi'nde vâkî' bir taraftan Mehmed Ağa menzili ve bir taraftan Süleyman Efendi menzili ve bir taraftan Hâce oğlu İbrahim Beşe menzili ve bir taraftan Muýtâb El-Hâc Mehmed ve

Besmâ oğlu İsmail menzilleri ve tarîk-i hâs ile mahdûd [51a] tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î yalnız sekiz yüz elli zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî iki bâb oda ve bir sofa ve tahtânî bir bâb oda ve bir sofa ve bi'r-i mâ ve bahçe ve havluyu müştemil bir bâb mülk menzili ve yine mahmiye-i İstanbul'da Kocamustafapaşa Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Baltacı odaları ve bir taraftan Hüdâverdî zimmî menzili ve bir taraftan [51b] Katon Nasrâniyye menzili ve bir taraftan tarîk-i hâs ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î yalnız yüz yirmi zirâ' arsa üzerinde mebnî tabaka-i ulyâda bir cihannumâ bir oda ve tabaka-i vüstâda bir oda ve süflâda bir oda ve matbah ve kenîf ve bi'r-i mâ ve bir mikdâr havluyu bir bâb mülk menzili ve yine mahmiye-i İstanbul'da Çakır Ağa Mahallesi'nde vâki' [52a] bir taraftan Kürkçü Dako zimmî mülkü menzili ve bir taraftan kilise ve iki taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î yalnız yüz kırk beş zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî iki bâb oda ve bir sofa ve bir matbah ve vüstâda iki bâb oda ve bir matbah ve bir sofa ve tahtânî bir kârgîr matbah ve bi'r-i mâ ve tahtında üç kepenkli bir dükkân ve tâş duvar ve havluyu müştemil [52b] bir bâb mülk menzili ve yine mahrûsa-i Galata'ya tâbi' kasaba-i Kasımpaşa'da Küçük Piyâle Paşa Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Râbia Hâtûn menzili ve bir taraftan mahalle-i mezbûre müezzinine meşrûta menzil ve iki taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesab-ı terbî'î yalnız beş yüz yirmi beş zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî iki bâb oda ve iki sofa ve kenîf [53a] ve tahtânî iki bâb oda ve bir mahtab ve bi'r-i mâ ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireli bahçeyi müştemil bir bâb mülk menzili ve yine mahrûsa-i Galata'ya tâbi' kasaba-i Kasımpaşa'da Küçük Piyâle Paşa Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Yorğancı El-Hâc Ahmed menzili ve bir taraftan Molla Hâtûn menzili ve bir taraftan ve ba'zan Fatıma Hâtûn Vakfı [...] menzili ve ba'zan mescid-i şerîf havlusu ve bir taraftan [53b] tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î yalnız altı yüz zirâ' arsa üzerinde mebnî tabaka-i ulyâda bir bâb oda ve sofa ve tabaka-i vüstâda bir bâb oda ve bir sofa ve süflâda kiler ve yine kapı üzerinde fevkânî bir bâb oda ve bir sofa ve kenîf ve bi'r-i mâ ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireli bahçeyi müştemil bir bâb mülk menzili ve yine mahmiye-i İstanbul'da [54a] Müftü Ali Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Ahmed Çelebi menzili ve bir taraftan Halil Çelebi menzili ve bir taraftan tarîk-i hâs ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î yalnız dört yüz yetmiş zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî bir bâb oda ve bir matbah ve dehlîz ve tahtabend

ve kenîf ve tahtânî bir bâb oda ve kenîf ve bi'r-i mâ ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireli bahçeyi müştemil bir bâb mülk menzili [54b] ve yine mahmiye-i İstanbul'da Küçükmustafa Paşa kurbunda Mollâ Hüsrev Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Keleş Mustafa menzili ve bir taraftan Balmumcu zevcesi Âişe Hâtûn menzili ve bir taraftan Tüfenkçi menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î yalnız iki yüz yirmi zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî bir bâb oda ve bir sofa ve bir matbah ve tahtabend ve tahtânî bir bâb oda ve bi'r-i mâ [55a] ve bahçe ve üç taraftan taş duvarları müştemil bir bâb mülk menzili ve yine mahrusa-i Galata'ya tâbî' kasaba-i Kasımpaşa'da El-Hâc Hüsrev Mahallesi'nde vâki' etrâf-ı erba'ası Sarı Mehmed bahçesi ve Hâcer Hâtûn ve Ali Çavuş ve Mehmed Çavuş ve Hakkâk İbrahim ve Berber Süleyman ve Hakkâk Mehmed ve Bozacı Mehmed ve Âşık Halil ve Ebe Hâtûn mülkleri ve tarîk-i hâs ile mahdûd tûlen ve arzan [55b] be-hesâb-ı terbî'î yalnız sekiz bin zirâ' arsalı tahtânî bir köşk ve bir kârgîr oda ve eşcâr-ı müsmire ve [...]bahçe ve iki bi'r-i mâ ve iki sokak kapısını müştemil mülk ipçi kârhâne ve yine mahmiye-i İstanbul'da Avratpazarı kurbunda Canbâziyye Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Sandalcı Abdullah Beşe menzili ve bir taraftan Yûsuf Ağa menzili ve bir taraftan Hatice Hâtûn menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd [56a] tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î yalnız yüz elli zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî bir bâb oda ve bir sofa ve tahtânî bir oda ve kenîf ve havlu ve üç taraftan taş duvarları müştemil bir bâb mülk menzili ve yine mahmiye-i İstanbul'da Avratpazarı kurbunda Canbâziyye Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Sandalcı Arab menzili ve bir taraftan Camcı Ahmed menzili ve bir taraftan [56b] tarîk-i hâs ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î yalnız yüz elli zirâ' arsa üzerinde mebnî tabaka-i ulyâda bir bâb oda ve bir sofa ve dehlîz ve vüstâda bir bâb oda ve bir matbah ve sofa ve bi'r-i mâ ve kenîf ve havluyu müştemil bir bâb mülk menzili ve yine mahmiye-i İstanbul'da Demirkapı kurbunda Elvân Mahallesi'nde vâki' iki taraftan El-Hâc Halil Vakfı'ndan [57a] Mustafa ve Hasan tasarruflarında olan iki bâb menzil ve bir taraftan Abdülbâkî Ağa veresesi mülkleri ve bir taraftan tarîk-i hâs ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î yalnız yüz yirmi zirâ' arsa üzerinde mebnî tabaka-i ulyâda iki bâb oda ve bir sofa ve bir tahte's-semâ ve vüstâda iki bâb oda ve bir sofa ve tahtânî bir matbah ve bir kenîf ve iki taraftan taş duvarları [57b] ve iki taraftan dahî mezbûrân Mustafa ve Hasan ile müşterek taş duvarı ve havluyu müştemil bir bâb mülk menzili ve yine mahmiye-i

İstanbul'da Yenibahçe kurbunda Dudu Latif Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Hâce Hâtûn menzili ve bir taraftan Abdülğani Efendi menzili ve bir taraftan Saatçi oğlu El-Hâc Mehmed menzili ve ba'zan Mehmed Efendi menzili ve bir taraftan yine Saatçi Mehmed Çelebi menzili[58a] ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î yalnız iki bin elli altı zirâ' arsa üzerinde mebnî dâlihiyyede fevkânî üç bâb oda ve bir sofa ve bir kenîf ve tahtânî üç bâb oda ve bir kiler ve bir matbah ve iki kurnalı bir hammâm ve bir câmekân ve iki kenîf ve bir mikdâr havlu ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireli bahçe ve bi'r-i mâ ve hâriciyyede fevkânî [58b] yedi bâb oda ve iki sofa ve dehlîz ve kenîf ve tahtânî beş bâb oda ve bir ahur ve somathâne ve iki kenîf ve bir su mahzenî ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireli bahçe ve nısf mâsûra mâ-i lezîz-i câriyi müştemil bir bâb mülk menzili vakf-ı sahîh-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs ve vakf-ı mezkûrlarına zamm ve ilhâk edip şöyle şart ve ta'yîn eyledi ki vâkîf-ı mûmâ-ileyhin bir kıta [59a] vakfiye-i ma'mûlün bahâsında olan şurût ve kuyûd menâzil-i mezkûrda dahî cârî ola deyü ta'yîn-i şurût ve teybîn-i kuyûd edip menâzil-i mezkûreyi fâriğân mine's-şevâğıl mütevellî-i mezbûra teslîm ol dahî vakfiyyet üze kabz ve teslîm ve sâir evkâf mütevellîleri gibi tasarruf eyledi dedikde gibbe't-tasdîki'l-mu'teber [...] eimme-i selâse-i ahyâr -rahimehumullâhi'l-meliki'l-gaffâr- beynlerinde vakfın [59b] sıhhat ve lüzûmu husûsunda olan ihtilâfa binâen kâimakâm-ı mezbûr ile mütevellî-i merkûm Abdullah Efendi rücû' ve istirdâd ve imtinâ' da'vâsıyla hâkim-i muvakkı'-ı sadr-ı kitâb huzûrunda ba'de't-terâfû' hâkim-i mûmâ-ileyh -esbağallâhü ni'amehû aleyhi- tarafeynin kelâmuna nazar ve "mennâ'in li'l-hayri" olmakdan hazer edip âlimen bi'l-hilâf beyne'l-eimmete'l-eşrâf alâ kavli men-yerâh vakf-ı mezbûrun sıhhat ve lüzûmuna hükmi sahîh-i şer'î ve kazâ-i sarîh-i mer'î edip min bâ'd vakf-ı mezbûr [60a] sahîh ve lâzım ve sarîh ve mütehattemir olup nakz ve nakîzine mecâl muhâl oldu. Cerâ zâlike ve hurrîre fî gurreh Cumâde'l-ûlâ sene ihdâ ve sittîn ve mi'e ve elf min-hicreti men lehü'l-izzü ve's-sa'âde ve's-şeref

Şuhûd:

Efdalü'l-ulemâ El-Hâc Mahmûd Efendi b. Halil Hâce-i vakf, İmâm-ı Mahmudpaşa Feyzullah Efendi b. Hüseyin, Kâtib hazi'l-evkâf Hâfız Sâlih b. Osman, Hâce Osman Efendi tâbi'-i vâkîf Murtazâ Efendi, Ata b. Karaca Ahmed Çelebi b. Halil, Kerestecizâde El-Hâc Mustafa b. El-Hâc İsmail, Hasan b. Abdurrahman tâbi'-i vâkîf Ahmed Efendi El-Hac

Alizâde, El-Hâc Bedri Ağa b. Nusah, El-Hâc Mehmed b. Halil, Üsküdârî Mustafa Ağa b. Hasan, Hasan b. Abdurrahman tâbî'-i vâkıf, Ali b. Mustafa, El-Hâc Ali b. Hüseyin, El-Hâc Yûsuf b. Abdullah kâtib-i vakf, El-Hâc Halil b. Mustafa câbî-i vakf, El-Hâc Mehmed b. Halil, Uzun Ali b. Osman, Berber Abdullah b. Abdurrahman, El-Hâc Ahmed b. Mehmed

[61a] Limâ tâla'tü bimâ fîhi mine'l-vakfi ve't-tescîl veceduhû cedîren li'l-hayri ve's-sebil nemekahû el-fakîr ileyhi azze sübhânehû ve te'âlâ Şeyhzâde Es-Seyyid Mehmed Refî' el-Müfettiş-i bi-umûr-i evkâfi'l-Harameyni'l-muhteremeyn -gufira lehümâ-

Mâ fîhi mine'l-vakfi ve't-tescîl vaka'a indî nemekahû el-abdü'l-fakîr-i ileyhi azze şânuhû Ömer b. Abdülkerim b. Ali el-müvelle'l-hilâfe bi-dâri's-saltanati's-seniyye -gufira lehüm-

[61b] Selime Hanım'ın müceddeden vakf eylediği Kürsî Vakfı'nın müsakkafât vakfiyesidir.

Bismillahirrahmanirrahim

El-hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn. Vessalâtü ve's-selâmü alâ seyyidinâ Muhammedin ve alâ âlihî ve sahabihi ecma'în. Emma ba'd işbû kitâb-ı sıhhat nisâbın tahrîr ve imlâ ve tastîr ve inşâsına bâ'is ve bâdî oldur ki Mahmiye-i İstanbul'da [62a] Mahmudpaşa Mahallesi'nde sâkine iken bundan akdem vedâ'-ı âlem-i fânî eden sâbıkân Tersane-i âmire emîni merhûm Murtazâ Efendi kerîmesi merhûme Selime Hanım karındaşı Halil Reşid Efendi'yi zikr-i âtî vesâyâsını tenfîze vasiyy-i muhtâr edip mezbûr Halil Reşid Efendi vesâyâsını yerine getirmek üzere iken bi-emrillâhi te'âlâ ömrü vefâ etmemekle min-kıbeli'ş-şer'î'ş-şerîf bâ-hüccet-i şer'iyye [62b] vasiyy-i mansûbu ve babası merhûm-ı mûmâ-ileyh Murtazâ Efendi Vakfı'na hâlâ mütevellî olan fahrü'l-akrân Mehmed Tâhir Efendi ibni'l-merhûm el-mezbûr Murtazâ Efendi tarafından husûs-ı âti'l-beyânı ikrâra vekîl olduğu Şeyh Mustafa Efendi b. Hüseyin ve Molla Selim b. Mustafa şehâdetleriyle sâbit olan El-Hâc Yûsuf Ağa b. Abdullah meclis-i şer'-i şerîf-i [...] bi'l-vekâlete ikrâr ve takrîr-i kelâm edip [63a] merhûme-i mezbûre Selime Hanım hayâtında ben bi-emrillâhi te'âlâ vefât eylediğimde vakf olmak üzere sülüs mâlımdan iki bin yüz elli kuruş ifrâz ve meblağ-ı merkûme ile münâsib mahallerde akâr iştirâ ve icâreteyn ile âhara icâr olunup hâsıl olan gallesinden İstanbul'da Mahmudpaşa-yı Velî Câmî'-i şerifinde cemâ't-i müslimîne va'z u nasîhat için ulemâdan bir kimesne vâ'iz ta'yîn olunup [63b] yevmî on akçe vazîfe verile ve vakf-ı mezbûr babamız merhûm Murtazâ Efendi'nin Medîne-i Eyüb'de İdris Köşkü kurbunda binâ ve ihyâ eylediği

Nakşibendiyye Zâviyesi Vakfı'na her kim mütevellî olur ise ol kimesne benim vakfıma dahî mütevellî ola ve vakf-ı merhûm babamız merhûmun vakfına zamm ve ilhâk oluna deyü vasiyyet ve tenfîzine müvekkilim karındaşı mûmâ-ileyhi vasiyy-i muhtâr ol dahî kabûl ve mezbûre [64a] Selime Hânım musırraten fevt ve meblağ-ı mûsâ-bih mezkûr sülüs terekesine mûsâ'id olup ve müvekkilim mûmâ-ileyh meblağ-ı mûsâ-bih-i mezkûru sülüs terekesinden bi'l-vasâyâ ahz ve meblağ-ı merkûm ile bin yüz yetmiş beş senesi Şa'bân'ında İstanbul'da Kırkçeşme kurbunda Firuzğa Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Fatıma Hâtûn ve iki taraftan İmâm Mehmed Efendi ve menzilleri ve bir taraftan tarîk-i âm ile [64b] mahdûd terbî'ân doksan bir zirâ' arsayı ve yevmî bir akçe icâre-i mü'ecceleye mütehemmil bir bâb menzil ve yine şehir-i mezbûrede mahalle-i merkûmede vâki' terbî'an yüz on beş zirâ' arsalı ulyâda bir oda ve vustâda bir oda ve bir sofa ve tahtânî matbah ve kenîf va havluyu müstemil ve yevmî bir akçe icâre-i mü'ecceleye mütehammil bir bâb menzil ve yine şehir-i mezbûrda Edirnekapısı dâhilinde [65a] Ali Paşa-yı Atîk Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Acı Evannes ve bir taraftan Kabril ve bir taraftan Yanaki ve ba'zan Yoseb menzilleri ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tabaka-i selâsede odaları ve havluyu müstemil ve yevmî bir akçe icâre-i mü'ecceleye mütehammil bir bâb menzil ve yine şehir-i mezbûrda Fenerkapısı dâhilinde Abdi Subaşı Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Çuhadâr Kasım Ağa veresesi ve iki taraftan tarîk-i âm ile mahdûd fevkânî [65b] üç oda ve bir sofa ve tahtânî bir oda ve kenîf ve matbah ve havluyu müstemil ve yevmî bir akçe icâre-i mü'ecceleye mütehammil bir bâb menzil ve yine şehir-i mezbûrda Şeyh Ferhad Mahallesi'nde vâki' bir taraftan tarîk-i hâs ve iki taraftan Harameyn-i şerîfeyn ve avârız vakıfları ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd terbî'an üç yüz on beş zirâ' arsalı tabaka-i ulyâda [66a] üç oda ve dehlîz ve sofa ve tahtında bir köşk ve iki oda ve mahzen ve matbah ve bi'r-i mâ ve sarnıç ve kenîf ve tahtında dört bâb dükkânları müstemil ve yevmî üç akçe icâre-i mü'ecceleye mütehammil bir bâb menzil ve yine sene-i mezbûre Şevvâl'inde İstanbul'da Mustafa Paşa Mahallesi'nde vâki' bir taraftan bostan ve bir taraftan Yorgi ve bir taraftan kal'e duvarı ve bir taraftan [66b]tarîk-i âm ile mahdûd fevkânî iki oda ve tahtânî iki oda ve bir kenîf ve müstemilât-ı sâireyi hâvî terbî'an iki yüz altmış zirâ' arsalı ve yevmî iki akçe icâre-i mü'ecceleye mütehammil bir bâb menzil ve yine sene-i mezbûre Şa'bân'ında Atpazarı kurbunda Manisalı Çelebi Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Mehmed Odabaşı ve bir taraftan Es-

Seyyid El-Hâc Mehmed ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd [67a] terbî'an yüz altmış iki zirâ' arsalı fevkânî iki bâb oda ve bir sofa ve dehlîz ve kemer matbah ve kiler ve kuyu ve mahzen ve havluyu müştamil ve yevmî bir akçe icâre-i mü'ecceleye mütehammil menzil ki cem'an yedi bâb menzili vakf-ı mezbûr için vasiyy-i mûmâ-ileyhe bi'l-vesâye vakf olmak üzere iştirâ ve her birini mütehammil oldukları icâre-i mü'eccele-i mezkûre ile âhara îcâr ve câmi'-i mezkûrda va'z eylemek [67b] üzere ulemâdan bir kimesneyi yevmî on akçe vazîfe ile vâ'iz ta'yîn ve babası merhûm-ı mûmâ-ileyhin vakfına zam ve ilhâk ve bi't-tevliye kabz ve tesellüm edip bu vech üzere tenfîz vasiyet etmekle menâzil-i mezkûre min-gayr-ı mürâfa'atin velâ-muhâkemetin vakf olup nakz ve nakîzi adîmü'l-ihtimâl oldu. Cerâ zâlike ve hurrîre fi'l-yevmi's-sânî ve'l-ışrîn min-Şevvâli'l-mükerrerem li-sene hamse ve seb'in ve mi'e ve elf.

[68a] Şuhûdü'l-hâl:

Attâr Karaca İbrahim, Na'lband Hâce Ali Efendi, Osman Efendi, Şeyh Mustafa Kırîmî Efendi, El-Hâc Hasan, El-Hâc Halil Câbî, El-Hâc Mustafa, El-Hâc Ahmed Ağa, Ebubekir Ağa, Molla Hasan, El-Hâc Yûsuf Efendi, El-Hâc İsmail, Berber Hacı Abdullah

[68b] Tıbk-ı asluhû el-mümzî el-mahtûm harrarahû el-fakîrû ileyhi sübhânehû ve te'âlâ Ömer b. Abdülkerim el-müfettiş bi-Evkâfi'l-Harameyni'l-muhteremeyn el-mükerreremeyn -gufira lehümâ-

Uharrir bimâ zükire ve ta'addet mâ tahvîhi. Harrarahu el-fakîr-i ileyhi azze şânuhû bi-Yemliha Hasan el-Müvellâ hilâfethû bi-mahkemat Mahmudpaşa bi-dâri'l-hilâfe-gufira lehu-

Bismillahirrahmanirrahim

El-hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemin vessalâtü ve's-selâmü alâ rasulihî Muhammedin ve âlihî ve sahbihî ecma'in. Emmâ ba'd her âkil gâfil olmayıp zamân-ı âfiyetde âkıbet mülâhaza [69a] kılmağa müdâvemet "Ed-dünyâ mezra'atü'l-âhire" idiğın tefekkür "men câe bi'l-haseneti felehû aşru emsâlihâ" işârını zahmine merhem bilip "izâ mâte ibnü âdeme inkata'a amaluhû illâ an-selâsin. İlmün yenfe'u bihî ve veledün sâlihun yed'û lehû ve sadakatün câriyetün" hadîs-i şerîfinin mazmûn-ı münîfine vâkife olan İstanbul'da [69b] Mahmudpaşa-yı Veli Câmi'-i şerîfi kurbunda sâkine sâbikân Tersâne-i âmire Ruznâmçe-i evvel olan merhûm Murtazâ Efendi'nin halîlesi sâhibetü'l-hayrât ve'l-hasenât râğibetü'l-müberrâti'l-âliyât umdetü'l-muhadderât Behrî Hâtûn ibnete Abdullah b. Abdülmennân zikr olunan Mahmudpaşa-yı Velî[70a] Mahallesi'nde sâkine olduğı menzilinde taraf-ı şer'den me'zûnen bi'l-

hükm irsâl olunan Abdülhalim Efendi b. Mehmed Efendi'nin zeyl-i kitâbda mektûbü'l-esâmî olan müslimîn huzûrunda akd eylediği meclis-i şer'-i şerîf-i Ahmedî ve mahfil-i dîn-i münîf-i Muhammedî'de zâtî imâm-ı mahalle-i merkûme Feyzullah [70b] Efendi b. El-Hâc Hüseyin Efendi ve Dersi'âm Osman Efendi b. Ahmed ve Attâr İbrahim Ağa b. Halil ta'rîfleriyle mu'arrefe olan mûmâ-ileyhâ Behrî Hâtûn zikr-i âtî vakfına liecli't-tescîl mütevellî nasb ve ta'yîn eylediği ümdetü'l-emâcid ve'l-ekârim sa'adetlü Giridî El-Hâc İbrahim Ağa b. [71a] El-Hâc Ahmed Ağa mahzarında ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'î edip Medîne-i Hazret-i Ebî Eyüb El-Ensârî -aleyhi rahmeti'l-Bârî'de- İdris Köşkü kurbunda zevcem merhûm mûmâ-ileyh Murtazâ Efendi hayâtında meşâyih-i tarîk-i Nakşibendiyye'den Kutbü'l-ârifîn Gavsü'l-vâsılîn [71b] merhûm ve mağfûrun leh Eş-Şeyh Abdullah Efendi hazretleri için müceddeden binâ ve ihyâ eylediği Nakşibendiyye Hânkâhı kurbunda arsa-i memlûkem üzerine mukaddemâ li-vechillâhi te'âlâ etfâl-i müslimîn için binâ ve ihyâ eylediğim mekteb-i şerîf ile atyeb mâl ve ahsen menâlimden ifrâz eylediğim altı bin kuruşumu [72a] hasbeten lillâhi te'âlâ vakf-ı sahîh-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs ve zevcim merhûm-ı mûmâ-ileyh Murtazâ Efendi'nin Hânkâh-ı merkûme vakfına zam ve ilhâk ve şöyle şart eyledim ki meblağ-ı mezkûr ile münâsib mahallerde akâr iştirâ ve icâreteyn-i misliyyeteyn ile îcâr ve hâsıla olan [72b] icâre-i mü'eccele ve mu'acceden mârru'z-zikr mekteb-i şerîfde mu'allim-i sibyan kimesneye yevmî beş akçe vazîfe verile ve halife-i mekteb olan kimesneye yevmî iki akçe vazîfe verile ve zevcim mûmâ-ileyh Murtazâ Efendi'nin evkâfına kâtib ve câbî olan kimesneler benim vakfıma dahî kâtib ve câbî olup her [73a] birine yevmî bir akçe kitâbet ve cibâyet vazîfesi verile. Ve sâlifü'z-zikr hânkâhda ayda bir kere leyle-i isneynde hatm-i hâcegân olup akîbinde tabh-ı helvâ için yevmî on altı akçe verilip tenâvel olunduktan sonra kemâl-i keremlerinden bu fakîre ve zevcim mûmâ-ileyhin ve sadrî oğlum müteveffâ Halil Reşîd Efendi [73b] için üçer ihlâs-ı şerîf ve birer fâtiha-i şerîfe okunup sevâbını rûhumuza ihdâ ve hayır du'â buyurular ve mukaddemâ tekye-i merkûmede câmi'-i şerîfde vakf-ı sahîh ile vakf ve sandık ile vaz' eylediğim bir kıt'a Kelâm-ı kadîm-i şerîf ve otuz aded eczâ-i kelâm-ı kadîm-i şerîfi iki kimesne tilâvet [74a] ve sevâbını benim ve zevcim mûmâ-ileyhin ve oğlum mûmâ-ileyh Halil Reşîd Efendi'nin ve sâir cem'-i mü'minîn ve mü'minâtın rûhlarına ihdâ ve mukâbelesinde Mushaf-ı şerîfi tilâvet eden kimesneye yevmî iki akçe ve eczâ-i şerîfeyi tilâvet eden

kimesneye dahî yevmî iki akçe vazîfe verile ve vazîfe-i [74b] tevliyet yevmî bir akçe ola bi-fazlillâhi te'âlâ vakf-ı mezbûrda nemâ mütezâyid oldukda zikr olunan harc-ı helvâ yevmî altmış akçeye tekâmil olunup ayda dört def'a leyle-i isneynde minvâl-i meşrûh üzre helvâ tabh ve akîb-i hatimde bulunan kimesneler it'âm oluna ve vezâif-i muharrere-i mezbûreye [75a] ma'rifet-i şer'le her birine mikdârınca vazîfe zam oluna ve vakf-ı mezbûrun tevliyeti vazîfe-i merkûmesiyle hayâtda oldukça bana meşrûta ola vefâtımdan sonra işbû mûmâ-ileyh Girîdî El-Hâc İbrahim Ağa'ya meşrûta ola ve ba'de vefâtihî Sadrî oğlum merhûm-ı mûmâ-ileyh Halil Reşid Efendi'nin sulbiyye kızı [75b] Hatice Hanım'a meşrûta ola ve ba'de vefâtihâ mûmâ-ileyhâ Hatice Hanım'ın evlâdının ve evlâd-ı evlâdının ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdının batnen ba'de batnin zükûr ve inâsından eslah ve erşed ve ekberine meşrûta ola ve ba'de inkırâzi'l-evlâd zevcim merhûm-ı mûmâ-ileyh Murtazâ Efendi'nin evkâf-ı mezkûresine her kim mütevellî [76a] bulunur ise tevliyet-i merkûme vazîfe-i mezbûresiyle ol kimesneye meşrûtâ ola ve vakf-ı mezbûre sükkân hânkâh-ı mezbûr hasbî nâzır olalar ve şurût-ı mezkûreye ri'âyet müte'azzire olur ise vakf-ı mezbûr mutlakâ fukarâ-i müslimîne meşrûta ola ve şurût-ı merkûmenin tebdîl ve tağyîri [76b] ve taklîl ve teksîrî merraten ba'de uhrâ yedimde ola deyü ta'yîn-i şurût ve teybîn-i kuyûd edip zikr olunan bir kit'a Mushaf-ı şerîfi ve eczâ-i şerîfeyi ve mekteb-i merkûmu ve meblağ-ı mezkûru iki ay mukaddem mütevellî-i mûmâ-ileyhe teslim ol dahî ahz ve emsâli gibi tasarruf eyledi dedikde gibbe't-tasdîkiş [77a] -şer'î vâkife-i mûmâ-ileyhâ mevkûfû mülküne istirdâda tasaddî ve mütevellî-i mûmâ-ileyh dahî red ve teslimden imtinâ ile Mevlânâ mûmâ-ileyh huzûrunda kemâ hüve'l-mastûr fi'l-kütübi'l-fıkhiyye müterâfi'ân her biri fasl ve hamse tâlibân olduklarında Mevlânâ-yı mûmâ-ileyh vakf-ı mezbûrun alâ kavli-i men yerâhu [77b] mine'l-eimmeti'l-eşrâf evvelâ sıhhatine ve ba'de'l-mürâfa'a sâniyen lüzûmuna hükm-i sahîh-i şer'î ve kazâ-i sarîh-i mer'î eylediği mahallinde tahrîr ve ba'dehû ma'an meb'ûs emîneyn ile meclis-i şer'a gelip alâ vukû'ihî inhâ etmeğın ba'de't-tenfîz ol vechle vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım ve mütehattim olup nakz ve nakîzine mecâl muhâl oldu. [78a] Femen beddelehû ba'de mâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû. İnnallâhe semî'un alîm." Ve ecre'l-vâkıf alâ hayyi'l-kayyûm cerâ zâlike ve hurrire fi'l-yevmi's-sâbî' min-Zilka'detiş-şerîfe li-sene sitte ve seb'in ve mi'e ve elf min-hicretin men lehül-l-izz ve ş-şeref.

Şuhûdü'l-hâl:

[78b] Feyzullah Efendi ibn-i El-Hâc Hasan İmâm-ı Câmî'-i Mahmudpaşa, Dersi'âm Osman Efendi b. Ahmed, El-Hâc Abdullah b. Abdullah, Molla İbrahim b. Ali Müezzîn-i Câmî'-i mezbûr, Umdetü'l-müderrişini'l-kirâm fazîletlü Reîszâde Mustafa Âşîr Efendi, Attâr İbrahim Ağa b. Halil, Mustafa Ağa b. Mehmed, Berber Mehmed Beşe b. El-Hâc Mustafa, Es-Seyyid İsmail Çelebi b. Mehmed, Mehmed b. Halil müezzîn-i câmî'-i mezbûr, Mustafa Ağa b. Veli, [79a] Umdetü'l-küttâb Abdi Efendi, Na'lband Hâce Ali b. Mustafa, Umdetü'l-küttâb Rûznâmçe-i hümâyûn sâni sâbıkân El-Hâc Abdürrezzâk Efendi, [79b]El-emrû hasbe-mâ zükira fîhi, Ömer b. Abülkerim el-müfettiş bi-evkâfi'l-harameyni'l-muhteremeyn el-mükerremeyn. Harrarahû el-fakîr-i ileyhi sübhânehû te'âlâ -gufira lehümâ-

Bismillahirrahmanirrahim

El-hamdü li-veliyihî ve's-salâtü ve's-selâmü alâ nebiyyihi Muhammedin ve âlihî ve sahbihi ecma'în. Emmâ ba'd işbû kitâb-ı nisâbın tahrîr ve imlâ ve tastîr ve inşâsına bâ'is ve bâdî oldur ki [80a] Dârü's-sa'âdeti's-şerîfe ağası hazretlerinin nezâret-i aliyyelerinde olan evkâfdan sâbıkân Rûznâmçe-i evvel merhûm ve mağfûrun leh Murtazâ Efendi -tâbe serâhu- hazretlerinin Ebî Eyüb el-Ensârî -radiyallâhü te'âlâ anhü- de meşâyih-i tarîk-i Nakşibendiyye'den Kutbü'l-ârifin Gavsü'l-vâsılîn merhûm eş-Şeyh Abdullah Efendi [80b] hazretleri için müceddeden binâ eylediği Nakşibendiyye Hânkâhı ve hayrât-ı sâireleri mühimmâtı vakfının mülhakâtından olup vâkıf-ı mûmâ-ileyh Murtazâ Efendi'nin hayâtında halîlesi sâhibetü'l-hayrât ve'l-hasenât merhûme Behrî Hâtûn bint-i Abdullah'ın zikr olunan Nakşibendiyye Hânkâhı kurbunda binâ eylediği mekteb-i şerîf mühimmâtı vakfının [81a] ber-vech-i meşrûta mütevellîsi olup hâlâ Galata Voyvodası olan umdetü'l-emâcid ve'l-a'yân Giridî El-Hâc İbrahim Ağa b. El-Hâc Ahmed Ağa tarafından husûs-ı âti'l-beyânda vekîl olduğu Mehmed b. El-Hâc İbrahim ve Abdullah b. El-Hâc Mehmed şehâdetleriyle sâbit olan Abdi Efendi b. El-Hâc Yakûb [81b] Efendi meclis-i şer'-i şerîf-i [...] ve mahfil-i dîn-i münîf-i ezherde bi'l-vekâle ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'î edip işbû yedimde olup bin yüz yetmiş altı senesi Zilka'deti's-şerîfesinin yedinci günü târihiyle müverraha ve târih-i mezkûrda Mahmudpaşa nâibi olan umdetü'l-müderrişini'l-kirâm Yemliha Hasan Efendi'nin imzâ [82a] ve hatmini hâviye vakfiyye-i ma'mûl bahâsı mantûkunca vâkıfe-i mûmâ-ileyhâ Behrî Hâtûn ibnete Abdullah b. Abdullah hâl-i kemâl-i sıhhatinde ve târih-i mezkûrda hâlisân li-vechillâhi te'âlâ sâlifü'z-zikr

Nakşibendiyye Hânkâhı kurbunda binâ eylediği mekteb-i şerîfi mühimmâtı için atyeb mâl ve enfes menâlınden ifrâz eylediği altı bin [82b] kuruşu vakf-ı sahîh-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs ve zevci mûmâ-ileyh Murtazâ Efendi'nin vakf-ı mezbûruna zamm ve ilhâk edip zikr olunan meblağ-ı mezkûr altı bin kuruş ile mûnâsib mahallerde akâr iştirâ ve icâreteyn-i misliyyeteyn ile îcâr ve hâsıl olan icâre-i mü'eccele [83a] ve mu'accelesini mârru'z-zikr mekteb-i şerîf hademesi vezâyifine ve masârif-ı sâire vakfına sarf olunmak üzere şart ve ta'yîn ve vakf-ı mezbûru mütevellisi müvekkilim mûmâ-ileyh Girîdî İbrahim Ağa'ya teslîm ile tescîl-i şer'î eylediğinden sonra vâkife-i mûmâ-ileyhâ Behrî Hâtûn fevt olmakla müvekkilim [83b] mütevellî mûmâ-ileyh Girîdî İbrahim Ağa dahî işbû yedimde olan hücec-i şer'iyeye mantûklarınca ber-mûceb-i şart-ı vâkîf makbûzu olan nukûd-ı mezkûre altı bin kuruşdan beş bin beş yüz kuruş ile vakf-ı mezbûre akâr olmak üzere bi't-tevliye iştirâ ve teslîm etmekle ol vechle vakf-ı mezbûr musakkafâtından olan mahmiyye-i [84a] İstanbul'da Molla Gürânî Mahallesi'nde vâkî' bir taraftan Prinççi kızı menzîlî ve bir tarafan mehter hamâmı ve bir tarafan Fâtîma Hâtûn'un mülk menzili ve bir tarafan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î bin iki yüz yetmiş altı buçuk zirâ' arsa üzerinde mebnî tabaka-i ulyâda iki bâb oda ve iki sofa ve dehlîz ve süflâda [84b] üç bâb oda ve iki sofa ve bir dehlîz ve bir kârgîr hammâm ve câmekân odası ve iki matbah ve bir bi'r-i mâ ve bir kenîf ve bir mikdâr bahçe ve müşt Emilât-ı sâireyi hâvî cevânib-i erba'ası taş duvarı muhtevî yevmî iki akçe icâre-i mü'ecceleyle mütehammil bir bâb menzîl ve yine mahmiyye-i İstanbul'da Sancakdâr Hayreddin Mahallesi'nde vâkî' bir taraftan Osman Çelebi [85a] veresesi menzili ve bir tarafan Yorgancı Mustafa Çelebi menzili ve bir tarafan Mehmed Çelebi veresesi menzili ve bir tarafan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î dört yüz altmış iki zirâ' arsa üzerinde mebnî hâriciyyede tabaka-i ulyâda bir bâb oda ve bir sofa ve dehlîz ve bir köşk ve tabaka-i vustâda iki bâb oda [85b] ve dehlîz ve kenîf ve süflâda bir ahır ve kenîf ve dâhiliyyede tabaka-i ulyâda bir bâb oda ve kiler ve tabaka-i vustâda iki oda ve abdesthâne ve kenîf ve süflâda bir matbah ve bir mağsel ve mahzen ve bir bi'r-i mâ ve bahçe ve müşt Emilât-ı sâire-i mâ'lûmeyi hâvî yevmî iki akçe icâre-i mü'ecceleyle mütehammil bir bâb menzîl ve yine mahmiyye-i İstanbul'da [86a] Sultanahmed kurbunda Nahlbend Mahallesi'nde vâkî' ve bir tarafan ba'zan Baba Ali ve ba'zan İbrahim Ağa mülkleri ve bir tarafan Abdullah Ağa ve ba'zan Mehmed

Ağa mülkleri ve bir tarafan Hatice Hanım ve ba'zan Abdullah Ağa mülkleri ve bir tarafan tarîk-i hâs ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâb-ı terbî'î iki yüz zirâ' arsa üzerinde mebnî [86b] dâhiliyede tabaka-i ulyâda bir oda ve bir sofa ve dehlîz ve abdesthâne ve tabaka-i vustâda bir oda ve bir kiler ve süflâda bir matbah ve mahtab ve mağsel ve kenîf ve bir mikdâr havlu ve hâriciyyede fevkânî bir oda ve tahtında bir kenîf ve kömürlük ve orta kapı ve müştetilât-ı sâire-i ma'lûmeyi hâvî yevmî bir akçe icâre-i [87a] mü'ecceleyi mütehammil bir bâb menzil ve yine mahmiye-i merkûmede Kumkapı kurbunda Cerrâh İshâk Mahallesi'nde vâki' bir tarafdand Arabacı Abdî menzili ve bir tarafan Abdullah menzili ve iki tarafdand tarîk-i hâs ile mahdûd ve tûlen ve arzan be-hesâbi't-terbî'î yüz kırk beş zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî iki bâb oda ve bir sofa ve dehlîz [87b] ve vustâda bir oda ve bir matbah odası ve kiler ve kenîf ve süflâda bir mahtab ve kömürlük ve bi'r-i mâ ve havluyu ve müştetilât-ı sâireyi ma'lûmeyi hâvî yevmî bir akçe icâre-i mü'ecceleyi mütehammil bir bâb menzil ve yine mahrûsa-i Galata'ya muzâfe Ortaköy'de vâki' bir tarafdand Aranici oğlu Hacdor zimmî menzili ve bir tarafan Sara Nasrâniyye [88a] menzili ve bir tarafan ba'zan Hamparsun ve ba'zan [...] oğlu zimmî menzilleri ve bir tarafan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâbi't-terbî'î yalnız üç yüz yirmi zirâ' arsa üzerinde mebnî a'lâ-yı ulyâda bir tahte's-semâ' ve ulyâda bir oda ve bir sofa ve bir matbah odası ve dehlîz ve kenîf ve vustâda bir oda ve bir sofa ve bir [88b] matbah odası ve dehlîz ve kenîf ve süflâda bir oda ve bir tahta mahzen ve matbah ve kömürlük ve iki bi'r-i mâ ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireli bahçe ve müştetilât-ı sâ'ireyi hâvî yevmî iki akçe icâre-i mü'ecceleyi mütehammil bir bâb menzil ve yine mahmiye-i İstanbul'da Kocamustafapaşa Câmî-i şerîfi kurbunda Canbâziyye Mahallesi'nde vâki' bir tarafdand Hüseyin [89a] Odabaşı menzili ve bir tarafan Hallâc İbrahim Beşe menzili ve bir tarafan Hammâmî Bekir Efendi menzili ve bir tarafan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâbi't-terbî'î yalnız beş yüz altmış zirâ' arsa üzerinde mebnî hâriciyyede fevkânî iki bâb oda ve bir sofa ve abdesthâne [89b] ve dehlîz ve tahtânî bir sâğîr oda ve ahır ve kenîf ve taş musluk ve bir mikdâr havlu ve dâhiliyyede ulyâda iki bâb oda ve bir sofa ve tahta pûş ve vüstâda bir sâğîr oda ve bir sofa ve hammâm ve câmekân odası ve abdesthâne ve süflâda matbah ve kenîf ve mezbûr Hüseyin Odabaşı ile müşterek su kuyusu ve bahçeyi ve [90a] müştetilât-ı sâireyi hâvî yevmî iki akçe icâre-i mü'ecceleyi mütehammil bir bâb menzil ve Medîne-i hazret-i Eyyüb el-Ensârî aleyhi rahmetü'l-

Bâri'de İdris Köşkü nâm mahalde Zeyneb Hâtûn Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Nakşibendî şeyhine meşrût menzil ve bir taraftan Kalaycı Bahçesi ve bir taraftan Hatice Hâtûn menzili[90b] ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâbı't-terbî'î sekiz yüz elli zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî iki bâb oda ve bir sofa ve dehlîz ve tahtânî iki oda ve bir sofa ve dehlîz ve matbah ve bahçe ve havuz ve tahte's-semâ' ve iki sokak kapısı müştemil yevmî bir akçe icâre-i mü'ecceleyi mütehammil bir bâb menzil ve yine mahrûsa-i [91a] Galata'ya muzâfe kasaba-i Beşiktaş'a tâbi' Ortaköy'de vâki' bir taraftan Yakomî zimmî menzili ve bir taraftan ba'zan Dülger Evnes ve ba'zan Sokyas zimmîler menzilleri ve iki taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâbı't-terbî'î yalnız üç yüz on zirâ' üzerinde mebnî fevkânî bir bâb oda ve bir sofa ve tahtânî [91b] bir matbah ve mahtab ve bi'r-i mâ ve kenîf ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireli bahçe ve müştemilât-ı sâire-i ma'lûmeyi hâvî yevmî iki akçe icâre-i mü'ecceleyi mütehammil bir bâb menzil ve yine Medîne-i Hazret-i Ebî Eyüb el-Ensârî aleyhi rahmeti'l-Bârî'de İdris Köşkü nâm mahalde Zeyneb Hâtûn Mahallesi'nde vâki' bir taraftan tekke-i mezbûrede İmâm [92a] olanlara meşrût olan menzil ve bir taraftanBaş muhasebe hulefâsından El-Hâfız İsmail Efendi Vakfı musakkafâtından Nakşibendî şeyhi Abdullah Efendi tasarrufunda olan menzil ve bir taraftan Kassâb Yazıcısı Molla İbrahim menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâbı't-terbî'î yalnız iki yüz yetmiş [92b]zirâ' arsa üzerinde mebnî buyût-ı adîde ve müştemilât-ı ma'lûmeyi muhtevî yevmî bir akçe icâre-i mü'ecceleyi mütehammil bir bâb menzil ve yine Medine-i merkûme mahallâtından Aşçıbaşı Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Çarhçı Ömer Ağa menzili ve bir taraftan Odabaşı veresesi menzilleri ve bir taraftan Sâlih Ağa menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd [93a] tûlen ve arzan be-hesâbı't-terbî'î yedi yüz zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî ve tahtânî üç bab oda ve dehlîz ve matbah ve iki bi'r-i mâ ve kenîf ve bahçe ve müştemilât-ı sâire-i ma'lûmeyi hâvî yevmî bir akçe icâre-i mü'ecceleyi mütehammil bir bâb menzil ve yine Medîne-i mezbûre mahallâtından Câmî-i Kebîr Mahallesi'nde vâki' Külhan Sûk'unda vâki' bir taraftan [93b] Emine Hâtûn menzili ve bir taraftan Odabaşı veresesi menzili ve iki taraftan tarîk-i hâs ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâbı't-terbî'î yalnız seksen zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî ve tahtânî iki bâb oda ve dehlîz ve kenîf ve kanevât-ı memlûke ile nısf çuvaldız mâ-i lezîz-i cârî ve su hazînesi ve müştemilât-ı sâire-i ma'lûmeyi hâvî [94a] yevmî bir akçe

icâre-i mü'ecceleyi mütehammil bir bâb menzil ve yine Medîne-i mezbûre mahallâtından Otakçılar Mahallesi'nde vâki' bir taraftan mahalle imâmına meşrût olan vakf menzil ve bir taraftan Âişe Hâtûn menzili ve bir taraftan El-Hâfız İbrahim Efendi menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâbı't-terbî'î [94b] yalnız dört yüz elli zirâ' arsa üzerine mebnî fevkânî iki bâb oda ve dehlîz ve tahtânî iki bâb oda ve müşterek bi'r-i mâ ve kenîf ve bahçe ve müştemilât-ı sâire-i ma'lûmeyi muhtevî yevmî bir akçe icâre-i mü'ecceleyi mütehammil bir bâb menzil ve yine Medîne-i merkûmede Otakçılar Mahallesi'nde vâki' bir taraftan yine vakf-ı mezbûrdan Taşcı [95a] Mehmed Ağa tasarrufunda olan menzil ve bir taraftan yine vakf-ı mezbûrdan Nakkâş İbrahim Çelebi tasarrufunda olan menzil ve bir taraftan imâma meşrûtası olan menzil ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâbı't-terbî'î yalnız yemiş zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî bir bâb oda ve bir sofa ve tahtında matbah ve kiler ve kenîf ve havlu [95b]ve müştemilât-ı sâire-i ma'lûmeyi hâvî yevmî nısf akçe icâre-i mü'ecceleyi mütehammil bir bâb menzil ve yine Medîne-i merkûmede Otakçılar Mahallesi'nde vâki' bir taraftan vakf-ı mezbûrdan İbrahim Efendi tasarrufunda olan menzil ve bir taraftan imâma meşrût olan menzil ve iki taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâbı't-terbî'î yalnız [96a] üç yüz otuz zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî iki bâb oda ve bir sofa ve dehlîz ve tahtında bir matbah ve bahçe ve müştemilât-ı sâire-i ma'lûmeyi hâvî yevmî bir akçe icâre-i mü'ecceleyi mütehammil bir bâb menzil ve yine mahmiye-i İslambol'da İskender Paşa Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Yorğanî Mustafa Ağa menzili ve bir taraftan El-Hâfız Mehmed Efendi menzili [96b] ve iki taraftan tarîk-i hâs ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâbı't-terbî'î yalnız seksen zira' arsa üzerinde mebnî fevkânî iki bâb oda ve dehlîz ve tahtânî bir matbah ve abdesthâne ve kenîf ve havlu ve müştemilât-ı sâire-i ma'lûmeyi hâvî yevmî bir akçe icâre-i mü'ecceleyi mütehammil bir bâb menzil ve yine mahmiye-i mezkûrede Ayvansarây Kapısı dâhilinde Toklu Dede Mahallesi'nde [97a] vâki' bir taraftan Zeyneb Hâtûn menzili ve bir taraftan Emîr Buhârî Hazretleri Tekyesi ve bir taraftan El-Hâc Osman veresi menzilleri ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâbı't-terbî'î yalnız yüz altmış beş zirâ' arsa üzerinde mebnî ulyâda bir oda ve dîvânhâne ve vustâda bir oda ve dehlîz ve abdesthâne [97b] ve kenîf ve süflâda bir matbah ve bi'r-i mâ ve bahçe ve müştemilât-ı sâire-i ma'lûmeyi hâvî yevmî bir akçe icâre-i mü'ecceleyi mütehammil

bir bâb menzil ve yine mahmiye-i merkûmede Edirnekapısı kurbunda El-Hâc Muhyiddin Mahallesi'nde vâki' iki taraftan Çadircı Hasan Ağa menzili ve iki taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâbı't-terbî'î [98a] yalnız üç yüz elli zirâ' arsa üzerinde mebnî hâriciyyesinde fevkânî iki bâb oda ve bir sofa ve vustâda iki bâb oda ve tahtında ahır ve kenîf ve dâhiliyyesinde fevkânî iki bâb oda ve bir sofa ve dehlîz ve tahtânî bir bâb oda ve bir kiler ve matbah ve mağsel ve kenîf ve bir mikdâr bahçe ve orta kapı ve cevânib-i erba'ası taş duvar [98b] ve müşt Emilât-ı sâire-yi ma'lûmeyi hâvî yevmî iki akçe icâre-i mü'ecceleye mütehammil bir bâb menzil ve yine mahrûsa-i Galata'ya muzâfe kasaba-i Kasımpaşa'da Câmi'-i Kebîr Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Derviş Mûsâ menzili ve bir taraftan Kapıcıoğlu menzili ve bir taraftan Kayyımzâde Ali Çelebi menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâbı't-terbî'î yalnız [99a] üç yüz zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî üç bâb oda ve bir sofa ve dehlîz ve matbah ve tahtânî bir bâb oda ve mahtab ve bi'r-i mâ ve kenîf ve bir mikdâr bahçe ve müşt Emilât-ı sâire-i ma'lûmeyi hâvî yevmî bir akçe icâre-i me'ecceleyi mütehammil bir bâb menzil ve yine mahrûsa-i Galata'ya muzâfe kasaba-i Fındıklı'da Avni Efendi Mahallesi'nde vâki' bir taraftan [99b] Rukiye Hâtûn menzili ve bir taraftan Mehmed veresesi menzileri ve bir taraftan Süleyman Efendi menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâbı't-terbî'î yalnız seksen zirâ' arsa üzerinde mebnî fevkânî bir bâb oda ve dehlîz ve tahtânî bir bâb oda ve mağsel ve kenîf ve mezbûre Rukiyye'nin menzili derûnunda kömürlüğü havâsında vâki' bir tahte-pûş ve bir [100a] câmeşûy ocağı ve müşt Emilât-ı sâire-i ma'lûmeyi hâvî yevmî nısf akçe icâre-i mü'ecceleyi mütehammil bir bâb menzil ve yine Galata-i mahrûsaya muzâfe kasaba-i Kasımpaşa'da El-Hâc Hasan Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Balta oğlu menzili ve bir taraftan tarîk-i hâs ve bir taraftan ba'zan Âişe Hâtûn ve ba'zan dahî diğer Âişe Hâtûn menzilleri [100b] ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd ve tûlen ve arzan be-hesâbı't-terbî'î yalnız iki yüz kırk zirâ' arsa üzerinde mebnî dâhiliyede fevkânî bir bâb oda ve bir sofa ve dehlîz ve tahtânî bir matbah ve kârgîr hammâm ve müşt erek bi'r-i mâ ve kenîf ve bir mikdâr havlu ve bahçe ve hâriciyyede fevkânî iki bâb oda ve köşk ve dehlîz ve kenîf ve müşt Emilât-ı sâire-i ma'lûmeyi [101a] hâvî yevmî bir akçe icâre-i mü'ecceleyi mütehammil bir bâb menzil ve yine mahmiye-i İstanbul'da Sancakdâr Hayreddin Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Daşko Nasraniye menzili ve bir taraftan ba'zan Mina Nasraniye ve ba'zan Evanes

zimmîvereseşi menzilleri ve bir taraftan Babuşçu Nikogos zimmî menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen [101b] ve arzan be-hesâbı't-terbî'î yalnız yüz on beş zirâ' arsa üzerinde mebnî tabaka-i ulyâda bir bâb oda ve bir matbah ve dehlîz ve tahte's-semâ' ve vustâda bir bâb oda ve matbah ve dehlîz ve süflâda bir bâb oda ve bir matbah ve bodrum ve bir mikdâr havlu ve müştemilât-ı sâire-i ma'lûmeyi hâvî yevmî bir akçe icâre-i mü'ecceleyi [102a] mütahammil bir bâb menzil ve yine mahrûsa-i Galata'da vâki' Câmî-i Kebîr Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Yeniçeri Efendisi Mustafa Efendi menzili ve bir taraftan cidâr-ı hısn ve bir taraftan Meryem bint-i Mığırđıç Nasrâniyye menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâbı't-terbî'î yalnız üç yüz on zirâ' arsa üzerinde mebnî [102b] fevkânî ve tahtânî beş oda ve bir mahzen ve matbah ve kenîf ve bahçe ve müşterek sarnıç ve bir sokak kapısı ve müştemilât-ı sâire-i ma'lûmeyi hâvî yevmî iki akçe icâre-i mü'ecceleyi mütahammil bir bâb menzil ve yine mahmiye-i İstanbul'da Langa-i Kebîr kurbunda Kâtib Kâsım Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Parsmi Nasrâniyye ve zevci Îsâî [103a] zimmî menzilleri ve bir taraftan Kapamacı Aleksan zimmî menzili ve bir taraftan Gül Nasrâniyye menzili ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen ve arzan be-hesâbı't-terbî'î yalnız yüz elli iki zirâ' üzerinde mebnî fevkânî bir oda ve bir sofa ve dehlîz ve tahte's-semâ' ve cihânnümâ ve tahtânî bir oda ve iki matbah ve bahçe ve zîr-i zemînde bir kârgîr mahzen [103b] ve ayazma ve bi'r-i mâ ve kenîf ve müştemilât-ı sâire-i ma'lûmeyi hâvî yevmî iki akçe icâre-i mü'ecceleyi mütahammil bir bâb menzil ki cem'an yevmî otuz akçe mü'eccele mütahammil min-haysi'l-mecmû' yimi üç bâb menâzili bermûceb-i şart-ı vâkıfa vakf-ı mezbûre zam ve ilhâk ve ber-vech-i muharrer icâre-i mü'eccele-i mu'ayyene mezkûreleri ve mu'accele misilleri ile tâlibîne bi't-tevliye [104a] îcâr edip menâzil-i mezkûre vakf-ı mezbûr musakkafâtından olmağın cânib-i vakfından zabt ve tasarrufları için kibel-i şer'-i enverden yedime vesîka verilmesi matlûbumdur deyü ibrâz eylediği vakfiyye-i mezkûre ve hucec-i şer'iyye-i müte'addideye nazar olundukda mazmûnları mütevellî vekîli mûmâ-ileyh Abdi Efendi'nin takrîr-i meşrûhuna [104b] mutâbık olduğundan gayrı hâlâ mütevellî vekîli mûmâ-ileyhin takrîr-i meşrûhu üzere olduğunu zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmî bi-garaz müslimîn alâ tarîki'-ş-şehâde haber vermeleriyle li-ecli'l-istihkâm işbû vesîka-i [...] mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb ve imlâ olundu. Cerâ zâlîke hurrîre fî gurret Cumâde'l-âhire [105a] li-sene tis'a ve seb'in ve mi'e ve elf.

Şuhûdü'l-hâl:

Fahrü'l-müderrişini'l-kirâm Hamdullâh Beyefendi b. el-merhûm Ebubekir Paşa, Umdetü'l-emâcid Atullah Efendi Bey b. el-merhûm Ebûbekir Paşa, Umdetü'l-emâcid ve'l-ekârim Abdürrezzak Efendi b. Mustafa Efendi mektûbî-i hazreti sadr-ı âli, Umdetü'l-emâcid ve'l-a'yân Haseki Mustafa Ağa Matbah-ı âmire emîn-i sâbıkân, Umdetü'l-emâcid ve'l-ekârim Âşir Mustafa Efendi Reîszâde, [105b] Hâfız İbrahim Efendi Hâce-i Mekteb-i şerîf-i vakf-ı mezbûr, El-Hâc Mehmed Efendi Müezzini Mahalle, Süleyman Efendi Kâtib-i Simkeşhâne, El-Hâc Yûsuf Efendi Kâtib-i Simkeşhâne, Hâfız Abdülkadir Efendi b. imâm-ı mahalle, El-Hâc Hasan Ağa Veznedâr-ı Simkeşhâne, El-Hâc Sâlih Ağa, Hâfız Süleyman Efendi b. Mustafa, Abdurrahman Çelebi, İbrahim Efendi, Mehmed Beşe, El-Hâc İbrahim Ağa ve gayrihim mine'l-huzzâr.

EK 2

Murtazâ Efendi Vakfiyesi'nin Ön Kısmı

Kaynakça

- Berki, Ali Himmet, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerde Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, VGM Yay., Ankara, ty.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Yay., Ankara, 2012.
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, *el-Hâc Murtazâ Efendi Vakfiyesi*, nr., 1702.
- Kazıcı, Ziya, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yay., İstanbul, 2003.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993.
- Sertoğlu, Mithat, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986.
- Süreyyâ, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1308.
- Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi. *Mü'ri't-Tevârih*, (nşr. Münir Aktepe), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1976.
- Unat, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1974.
- Vassâf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar, nr. 2306.

ALİ RIZA EFENDİ'NİN TEFTİŞİ ESNASINDA CANİK VE AMASYA SANCAKLARINDA DİNÎ YAPILARIN İNŞA VE TAMİR FAALİYETLERİ*

İbrahim SERBESTOĞLU**

Öz

Sosyal yaşamın merkezinde yer alan dini yapılar Türk-İslam toplumu için bir ibadethane olmanın yanında devletin bağımsızlığının göstergesi, toplumsal eğitiminin gerçekleştirildiği mekânlardır. İslam topraklarına katılan şehirlerde en büyük kilisenin camiye dönüştürülmesi din ve devletin bütünleşmesinin yansımasının yanında fethin sembolüdür. Osmanlıların mahallesinin merkezi olarak kabul ettikleri cami/mescitler idarecinin meşruiyetinin de temelidir. Nitekim bu doğrultuda idareciler veya toplumun ileri gelenleri cami/ibadethane yaptırmayı görev bilmiş, yapılan her ibadethane ile sevap kapısının kapanmayacağına inanmıştır.

Çalışmamız, ifade edilen zihin dünyasının yansıdığı Osmanlı Dönemi Canik ve Amasya Sancaklarındaki dini yapıların durumunu incelemektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve 1863-1864 yıllarında müfettiş olarak bölgede görev yapan Ali Rıza Efendi'nin göndermiş olduğu raporlar temel kaynağımızı oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Tanzimat, Cami, Müfettiş, Ali Rıza Efendi

Construction and Repair of Religious Buildings in Canik and Amasya Sanjaks during the Inspection of Ali Rıza Efendi

Abstract

Worship is located in the center of social life in the Turkish-Islamic culture. It represents the state's independence. It's one of the places where performed of public education. Largest church converted into a mosque in the conquered lands. This indicates the relationship of religion and state. It is also a symbol of conquest. Center of the Ottoman neighborhood mosque/prayer room shows the legitimacy of the rulers. Authorities have built places of worship.

* Bu çalışma Amasya Üniversitesi BAP birimince desteklenmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
ibrahimserbest53@hotmail.com

Our study examines religious structures in Amasya and Canik Sanjaks. Our basic sources are Ottoman Archive's reports of Ali Rıza Efendi's who was an inspector in 1863-1864.

Key Words: The Ottoman Empire, Tanzimat, the mosque, Inspector, Ali Rıza Efendi

Giriş

Tanzimat'ın hedeflediği yenilikleri uygulamaya çalışan Babıâli, 1840 yılından itibaren Anadolu ve Rumeli'ye teftiş heyetleri göndermeye başlamıştı. Başta mali düzen olmak üzere, adalet, bayındırlık, tarım, sanayi gibi birçok alanda görevleri bulunan teftiş heyetleri gittikleri yerlerde genelde kısa süre kalıp kayda değer sonuç alamadan geri çağrılıyorlardı. Nitekim 1863 yılına gelindiğinde Sultan Abdülaziz'in saltanatının henüz ilk yıllarında kapsamlı bir teftiş başlatıldı. Bu teftişte de temel amaç her zamanki gibi Tanzimat reformlarını hayata geçirerek devleti ve milleti kalkındırmaktı.¹

1863 yılında başlayan teftişte Ahmed Vefik Efendi² ile Ali Rıza Efendi Anadolu cihetine, Subhi Bey³ ile Ziya Bey Rumeli taraflarına gönderildiler. Aradan henüz bir ay geçmişti ki Ziya Bey'in yerine Ahmed Cevdet Paşa görevlendirildi.⁴ Müfettişler, gittikleri yerlerde sanayi, ticaret, ziraat, maliye ve bayındırlık gibi alanlarda kayda değer çalışmalar yapmış, Osmanlı taşrasını adeta yeniden şekillendirmişlerdi.⁵ Gerçekleştirilen projelerin birisi de ibadethane ve medreselerin tamir veya yeniden inşasıydı.

A. Osmanlı Şehrinde Caminin Fonksiyonu

Osmanlı şehrinin çekirdeğini oluşturan mahalle birbirine kefil olan ve imamın da hepsine kefil olduğu kişilerden oluşur. Caminin fonksiyonu mahallenin şehirdeki işleviyle paraleldir. Cami, mahallenin

¹ *Archives Diplomatiques: Recueil de Diplomatie et d'Historie*, c. IV, Paris, 1864, s. 313-324.

² M. Murat Öntüç, *Ahmed Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Konya, 2009.

³ Erkan Tural, "Rumeli Taşrası Teftiş Raporu, 1860'larda Osmanlı Maliyesi ve Emperyalist Âdâb", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 16/1, Ocak 2007, s. 101-124.

⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid'a Arzlar (Ma'rûzât)*, haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, 2010, s. 76-77; Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara, 1991, s. 265-275; Aynı Yazar, *Tezâkir* 21-39, s. 3-99; Hatice Akın, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Bosna Müfettişliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2004.

⁵ İbrahim Serbestoğlu, "Abdülaziz ve Teftiş: Ali Rıza Efendi'nin Canik Sancağını Teftişi", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu*, 12-13 Aralık, Ankara, 2013

toplumsal merkezidir.⁶ Diğer bir ifadeyle genellikle mahalleler bir mescit etrafında şekillenirler.⁷ Burada özellikle yatsı namazlarında bulunmak mahalle sakinlerince tanınmak ve onları tanımak adına neredeyse bir zorunluluktur. Şahitlik bu tanınmışlık üzerine kurulmuştur. Bir olay çıktığında da imam soruşturmanın bir parçasıdır.⁸ İmamlar padişah beratı ile atanır ve mahallede devleti temsil ederler. Mahallenin düzeni, güvenliği, ikamet edenlerin başta dini vecibeleri olmak üzere diğer sorumluluklarını yerine getirmesi imamın görevidir. Yine bu bağlamda ölünün defnedilmesi, doğum kayıtlarının tutulması, nikâh kıyılması ve boşanma işlemleri imamların görevleri arasındadır. Klasik dönemde kadının görevleri arasında yer alan bazı beledî hizmetlerden bir kısmı yine imam tarafından takip edilirdi. Mahallenin temizliği bunların başında gelirdi.⁹

İmamların sayılan görevleri camilerin toplumdaki idari işlevini ortaya koymaktadır. Bunların yanında toplumun dini bilgiler konusunda eğitilmesi için verilen cami dersleri önemlidir. Vaaz ve hutbelerdeki bilgilerle halkı irşat faaliyeti gerçekleşiyor, dini bilgiler canlı tutuluyordu. Osmanlı şehirlerinde pazar kurulmasının yanında *Cuma kılınur* olması ve hutbede padişahın isminin zikredilmesi *din ü devletin* bir yansımasıydı.¹⁰

⁶ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlevleri ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet, Tarih Vakfı Yayınları*, İstanbul, 2012, s. 75-84.

⁷ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 17-19.

⁸ Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, TTK, Ankara, 2014, s. 177-178;

⁹ Kemal Beydilli, *Osmanlı'da İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, Yitik Hazine Yay. İstanbul 2013, s. 15-23; Aynı yazar, "İmam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul, 2000, s. 181-186.

¹⁰ Turan Açık, "Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme", *OTAM*, sayı: 35, Bahar 2014, s. 11-12. *Din ü Devlet* konusunu Şerif Mardin şöyle ifade etmektedir: "Osmanlı bürokrati kendi görevi olarak, devlet bütünlüğünün korunmasını ve İslâm'ın yüceltilmesini görüyordu. Bu görüş, "din ve devlet" (din-ü devlet) formülünde ifadesini bulmuştu. Bu, dinin muhafazası için Devletin yaşamasının elzem olduğu anlamına da geliyordu. Devletin, dinin gelişmesi için gerekli olduğu anlamında, din üstünde bir önceliği vardı." Bkz.: Şerif Mardin, "Modern Türkiye'de Din ve Siyaset", *Türkiye'de Din ve Siyaset*, çev. Mustafa Erdoğan, İletişim Yay. İstanbul, 1995, s. 116-118.

B. Canik Sancağında Cami ve Dergâhlar

1. Camilerin Onarım ve İnşası

Canik Sancağına gelen Ali Rıza Efendi sancağın merkezinde ve bağlı kazalarında ihtiyaçları karşılayacak yeni camilerin yapılması, eskilerinin onarılması, mescitlerin camiye dönüştürülmesi ve bazı camilere minare ilave edilmesi gibi somut çalışmalar yapmıştır. Camilerin onarım ve inşasında dile getirilen temel gerekçe Samsun kasabası ve Canik Sancağının büyümesiyle birlikte mevcut camilerin yetersizliği idi. Camiler kasabanın önceki durumuna göre yapıldığından Cuma ve bayram namazlarında yer bulunamıyordu. Vakıf müessesesinin bozulması nedeniyle camilerin çoğu harap durumdaydı. Mütevellileri ve sair hayır sahiplerinin masrafları karşılamasıyla dört adet yeni cami yaptırılmış, beş adet cami ile bir mektep ve sair hayratın inşaatlarına başlanmıştı. Bunlardan bir kısmının vakıfları tarafından, vakfı olmayanların da *ehl-i seroet* tarafından yaptırılmasına çalışılıyordu.¹¹

Yaptırılan camilerden birisi Müftüzade Hacı Ahmed Efendi'nin sahibi olduğu arsa üzerinde masraflarını kendisinin karşılayıp yaptırdığı ahşap minareli bir camiydi.¹² Pazar Mahallesi civarında bulunan Amasya yolunun başlangıcındaki yüksek alanda caminin imam-hatibi olarak Sadibey Mahallesinden Mustafa Efendi görevlendirilmiştir.¹³ Mustafa Efendi'ye verilecek olan 60 akçe yevmiye ise Müftüzâde Hacı Ahmed Efendi'nin tevliyetiyle mutasarrıf olduğu Molla Fahreddin Vakfı hasılatından karşılanacaktı.¹⁴

İnşa edilen bir diğer ibadethane de Mert Irmağı kenarında yıkılmaya yüz tutmuş halde bulunan Islahat Mescidi idi. Yerine Yusuf Bey malikânesi hasılatından 21.107 kuruş masrafla yeni bir cami yaptırıldı.¹⁵

Hançerli Camii de yaptırılan camiler arasındaydı. Ali Rıza Efendi, Samsun'a gelmeden evvel meydana gelmiş olan yangında Hançerli Mahallesi Camii ile çevresinde bulunan otuz üç hane ve yirmiden fazla zahire mağazası kül olmuştu. Hane ve mağazalar sahiplerince tekrar inşa ettirilmişti. Hançerli Camii ise yaklaşık 35.000 kuruş keşif bedelle yarı

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı* (A.MKT.MHM), 279/38, 4 Ekim 1863.

¹² BOA. *İrade Dahiliye* (İ.DH). 511/34809, 8 Ağustos 1863.

¹³ BOA. İ.DH. 511/34809, 27 Temmuz 1863.

¹⁴ BOA. İ.DH.512/34878, 28 Temmuz 1863; BOA. A.MKT.MHM. 273/71, 17 Ağustos 1863.

¹⁵ BOA. A.MKT.MHM. 284/62, 21 Kasım 1863.

kârgir olarak yaptırılacaktı. Caminin vakfı olmadığından masrafının 14.365 kuruşu *meşrutunleh*¹⁶ sona ermiş olan Bafra kazasındaki Kapıkaya ve Kapıaltı köylerinin R.1264/M.1848-1849 ile R.1273/M.1857-1858 seneleri arasında birikmiş vakfı hasılatından karşılanacaktı. 7.872 kuruşu da Samsun kasabasında kasaphane mevkiindeki çeşmenin yanındaki çöplük arsanın satışından elde edilecek ve kalan 5.100 kuruş da servet sahiplerinden tedarik edilecekti.¹⁷

Tamir edilen camilerin ilki Hazinedârzâde Süleyman Paşa Vakfına ait medrese camiydi. Müftü Said Efendi tarafından *teyemmünen*¹⁸ her sabah Buhari-i Şerif okutulan¹⁹ cami yaklaşık üç misli büyütülmüştü. Caminin sağ tarafına eski mimarisine uygun yeni bir kubbe daha ilave edilerek son cemaat mahalli genişletilmişti. Avlusundaki medrese ve şadırvan da tamir edilecekti. Tahminen 60.390 kuruş tutacak olan masraf vakfın mütevellisi Abdülhamid Bey tarafından karşılanacaktı. Buna rağmen Cuma namazlarında yine de yetersiz kalıyordu.²⁰ Seyyid Kudbeddin, Şeyh Hamza ve Hoca Hatun camileri de tamir edilerek imam-hatipliklerine görevlendirme yapıldı.²¹

Abdulkadir Geylani neslinden olup H.720/M.1320-1321 tarihinde vefat ettiğinde Samsun kasabasında defnedilen Seyyid Kudbeddin hazretlerinin türbesi, vakfı mütevellisi Mehmed ve Hasan beyler tarafından tamir edilmiş ve yanına yarı kârgir bir cami ile türbedar odası yaptırılmıştı. Yine kasaba merkezinde bulunan Şeyh Hamza hazretleri türbesi dahi tevliyet hasılatından karşılanmak üzere mütevellisi Seyyid Hasan Tahsin Efendi tarafından tamir ettirilerek, ahşap bir cami ve iki oda inşa ettirilmiştir. İki camiye sonradan kârgir minare ilave edildi. Ümera-yı kadime-i Devlet-i Aliyye'den Sadi Bey'in Samsun kasabasında bulunan caminin bazı yerleriyle medrese ve türbesi, vakfının mütevellisi Hasan Efendi tarafından tamir ettirildi. Hazinedârzâde Abdullah

¹⁶ Meşrutunleh, Vâkif tarafından vakfın menfaati kendisine şart olunan cihettir. Meselâ, vâkif vakf eylediği hanın vâridâtını bir medresenin müderris ve talebesine veya bir Caminin imam ve hatibine şart etmiş ise bunlar meşrûnun-leh olmuş olur. Vakıf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü için bkz: <http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?Id=30>

¹⁷ BOA. İ.DH. 517/ 35206, 14 Ekim 1863.

¹⁸ *Teyemmünen*, bereket getirmesi manasında kullanılmıştır.

¹⁹ BOA. A.MKT.MHM. 279/38, 4 Ekim 1863.

²⁰ BOA. *Meclis-i Vâlâ (MVL)*, 671/38, 13 Mart 1864.

²¹ BOA. A.MKT.MHM.267/13, 24 Haziran 1863.

Paşa'nın Hançerli Mahallesinde, yol kenarında bulunan camii ve medresesi mütevellisi olan oğlu Mustafa Bey tarafından tamir ettirildi. Kale içinde cephane mevkiinde küçük mescit, Samsun'un ileri gelenlerinden Kabilizâde Seyyid Ahmed Efendi tarafından onartıldı. Hoca Hatun, Abdullah Paşa, Medrese Camii, kale içindeki Büyük Cami, Süleyman Paşa çarşısının ortasında bulunan Pazar Camii'nin kule şeklindeki harap minareleri de yeniden yaptırıldı. Müftüzâde Ahmed Efendi'nin yaptırmış olduğu camiye de aynı şekilde minare yapılması planlanıyordu. Canik'e bağlı kazalardaki cami, mescit, medrese ve mekteplerin vakıflarınca, vakfı olmayanların da hayır sahiplerince tamir ettirilmesi yetkililere bildirilmişti.²²

Kasabanın civarında yüksek bir mevkide bulunan İsa Baba türbesi ve mescidi ile bir köşk ve iki bâb oda *meşrutiyet* üzere mütevellisi bulunan liva meclisi azasından Şerif Efendi tarafından tamir ettirilmiş ve bir de minare inşa ettirilmiştir. Minarenin masrafları 4.497 kuruş tutmuştu.²³

Cami ve mescit haricinde Çarşamba ve Bafra derbent yolları üzerinde namazgâhlara halinin hizmetine sunulmuştur. Canikli Hacı Ali Paşa'nın H.1166/M.1752-3 yılında derbendin Çarşamba tarafına yaptırmış olduğu namazgâh ve çeşmesi de tamir ettirildi.²⁴ Ayrıca Samsun kasabasının Bafra yönündeki çıkışında bulunan derbent mevkiinde bir çeşme ile namazgâh yaptırıldı.²⁵

Samsun Kazasının haricinde Canik Sancağına bağlı diğer kazalarda da camiler tamir ediliyordu. Bafra Kazasında bulunan Çilehane Camii harap durumda olduğundan tamir edilerek, bir de minare ilave edilmiştir. Masrafları servet sahiplerince karşılanacaktı. Tayyar Mahmud Paşa Camii'ne hem kütüphane hem de muvakkithane olmak üzere bir bölüm ile içine bir de şadırvan yaptırılmasına başlanmıştı. Masrafları cami gelirlerinden karşılanacaktı. Bitme aşamasında olan bu çalışmalarda Bafra Kazası müdürü, kaza meclisi azaları, hanedan-ı memleket ve ahalinin çabası Rıza Efendi tarafından takdire şayan görülmekteydi.²⁶

²² BOA. İ.DH.512/34845, 2 Temmuz 1863.

²³ BOA. MV.L 674/49, 17 Aralık 1863.

²⁴ BOA. İ.DH. 519/ 35343, 18 Kasım 1863.

²⁵ BOA. İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL). 517/23299, 25 Temmuz 1864.

²⁶ Rıza Efendi çalışmaları nedeniyle Kaza Müdürü Şükrü Efendi'nin Rikab-ı Hümayun Kapıcıbaşılık rütbesinin İstabl-ı Amire Müdürlüğüne yükseltilmesini ve 5. rütbeden

Canik Sancağına bağlı bir kaza iken Sancağa dönüştürülen Ünye'de de ibadethanelere yönelik tamir ve çalışmalar yapıyordu. Çarşı Camii'nin kullanılamayacak durumda bulunan mevcut minaresi yıkılarak yenisi inşa edilmiştir. Öte yandan Ünye şehrinde toplam altı minarenin saçakları düzeltilmiş, boya ve badanaları yapılmıştır.²⁷

2. Mevlevihane ve Diğer Dergâhların Onarım ve İnşası

Mevlevilik, Mevlana'nın fikirleri doğrultusunda ortaya çıkmış olan bir tarikattır. İlhanlı baskısının neden olduğu siyasi ve sosyal sıkıntıların yaşandığı 14. yüzyılda kurulmuş ve Anadolu'ya yayılmıştır.²⁸ Samsun'da Mevlevi topluluğunun İlhanlıların Anadolu genel valisi olan Emir Timurtaş döneminde oluştuğu düşünülmektedir.²⁹ 1520 tarihli tahrir defterinde Samsun'da Seyyid Kudbeddin, Hızır Paşa ve Ahi Evran zaviyelerinden bahsedilmektedir. 1576 tahririnde ise bunlara ilave olarak İsa Baba, Ahi Ali, Ahi Elekçi zaviyeleriyle birlikte Mevlevihane kaydına rastlanmaktadır. Buradan hareketle 16. yüzyılın ikinci yarısında Samsun Mevlevihanenin tesis edildiği söylenebilir.³⁰

1852 yılında Samsun'da zaviye statüsüne sahip bir Mevlevihane vardır. Ancak bu süreçte Mevlevihane etkin değildi. 1857 yılında Mevlevihane şeyhliğine atanmış olan Antalyalı Hasan Dede ve soyundan gelenler Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar görevi devam ettirmiştir. İlk önce Molla Fahreddin Zaviyesinin Mevlevihane'ye çevrilmesi gündeme gelmişti. Fakat olumlu netice alınamadı. 1862 yılına gelindiğinde eskiden

nişanla taltif edilmesini İstanbul'a teklif etmişti. Bkz: BOA. A.MKT.MHM. 282/54, 2 Kasım 1863.

²⁷ BOA. A.MKT.MHM. 311/56, 22 Ağustos 1864.

²⁸ Barihüda Tanrıkorur, "Mevleviyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 29, Ankara, 2004, s. 468-475; M. Yaşar Ertaş, "Ahmed Eflâki'ye Göre Denizli'de İlk Mevleviler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII/1, Afyon, 2006, s. 83-97; Goncağül Artam, *Osmanlı Devleti'nde Mevlevî Tarikatı'nın Klasik Öncesi Dönemi (13-17. Yüzyıllar)*, Bedir Yay. İstanbul, 2007, s. 5-56; Mehmet Beşirli, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Tokat Mevlevîhânesi ve Gelirleri İle İlgili Sorunlar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/2, 2003, s. 338-339.

²⁹ Osman Köse, "Samsun Mevlevihanesi", *Belleten*, sayı: 276, Ağustos 2012, s. 610-611.

³⁰ Köse, "Samsun Mevlevihanesi", s. 610-611; Gülşen Toprak, *Samsun Mevlevîhânesi (Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi'ndeki Belgelere Göre)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010, s. 8.

mescit yapılmak üzere ayrılmış olan *musalla mevki*inde Mevlevihane inşaatına başlandı.³¹

Musalla mevki metruk bir alan olup, burada mihraptan başka yeri kalmamış bir bina bulunuyordu. Avusturya konsolosluğunca bazı yerleri işgal edilmiş olan musalla mevki sonradan boşalttırılmıştı. Etrafında Avusturya ve Rusya konsolosluğu ile Pestere'nin bağı ve ana cadde vardı. 3.075 zira arazinin etrafı çevrilmiş ve 1.282 ziralık bölümü Mevlevihane'ye ayrılmıştı.³²

1863 yılı Mevlevihane inşaatı için dönüm noktasıdır. Kendisi de genç bir Mevlevi olan Ali Rıza Efendi teftiş amacıyla Samsun'a gelince çalışmaların hızlanmasını sağlamıştır.³³ Ali Rıza Efendi'ye göre yedi yıldır bir Mevlevihane inşaat çalışması devam ediyordu.³⁴ Burada bulunan ve yıkılmış olan eski Mevlevihane'nin Rıza Efendi'nin ifadesiyle "*mahallini bilenler dahi kalmamış*"tı. Buna ilave olarak yedi yıldır devam eden bir inşaat da söz konusu değildi. Ali Rıza Efendi şüphesiz olayı dramatize ediyor, durumu abartıyordu. Hafız Ali Dede'nin Mevlevihane şeyhi olarak görevlendirilmesi bir yıl kadar olmuştu. Mevlevihane meşihatına tayin edilen Hafız Ali Dede, Samsun'a geldiğinde iki üç odalı bir bina yapılması için talepte bulunmuştu. Canik Meclisi, kasabanın güneyinde bulunan sahipsiz arazide Mevlevihane için bir bina inşa edilmesini kararlaştırdı. İnşaat giderlerinin Samsun'un ileri gelenleri ve tüccarlar tarafından karşılanması planlandı.³⁵ Hatta şehirdeki diplomatlar da katkıda bulunacaklarını beyan edebilmişlerdir. Örneğin Rusya konsolos vekili Kakaçi, 3.000 kuruş yardım sözü vermişti. Nihayet 7 Haziran 1863 tarihinde iki küçük hücre ve bir tevcidhaneden oluşan bir binanın inşaatına başlandı.³⁶

1863 yılının sonları yaklaşırken Mevlevihane'nin semahane, hücreler ve etrafındaki duvarlarla önündeki namazgâhın tahta perdesi

³¹ Köse, "Samsun Mevlevihanesi", s. 612-613; Yakup Şafak, "XIX-XX. Yüzyıllarda Samsun Mevlevihanesi", *Samsun Araştırmaları "Mimari ve Kültürel Miras, Efsane, Dil, Sanat, Edebiyat ve Siyaset"*, III. Kitap, Yayına Hazırlayan, Cevdet Yılmaz, Samsun, 2013, s. 271-272; Sezai Küçük, *Mevleviliğin Son Yüzyılı*, Vefa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 250.

³² Köse, "Samsun Mevlevihanesi", s. 614; 1863 tarihli bir belge ise 2.625 ziralık bir alanın Mevlevihane için ayrıldığını belirtmektedir. Bkz: BOA. İ.DH.512/34878, 12 Temmuz 1863.

³³ Nejat Göyünç, "Das Mevlevihâne in Samsun", *Osmanlı Araştırmaları*, XIV, İstanbul, 1994, s. 78.

³⁴ BOA. İ.DH. 511/34787, 31 Temmuz 1863.

³⁵ BOA. İ.DH. 511/34787, 8 Temmuz 1863.

³⁶ BOA. İ.DH.512/34878, 12 Temmuz 1863.

tamamlanmıştı. Mevlevihanenin duvarları kârgir, camii ve minaresi ahşaptan yapılmıştır. Şeyh efendinin odası ve beş odalı harem dairesiyle etraf duvarlarının yapımı ise devam ediyordu. Masrafların 43.900 kuruş tutması bekleniyordu.³⁷

Mevlevihane'nin yanında Samsun'da bulunan Rufai Dergâhu harap durumdaydı. Rıza Efendi'nin teklifiyle dergâh, bir minber ve minare ilave edilerek camiye dönüştürülecekti. Bunun için fakir ve dervişlere yemek parası olmak ve şeyhine verilmek üzere postnişini müteveffa Hacı Hasan Baba'ya Tanzimat'tan önce Trabzon valileri gelirinden bağlanmış olan 200 kuruş maaştan Ocak 1849 ile Kasım 1863 tarihleri arasında birikmiş olan 35.700 kuruş kullanılacaktı.³⁸

Çarşamba'da bulunan Kadiri Dergâhının onarılması gerekiyordu. Dergâhın giderlerini karşılamak üzere vakfedilmiş olan Abdal Musa Vakfı hasılatının Canik Mal Sandığı'nda bulunan geliri ile dergâhın tamir edilmesi ve bundan sonra vakfın gelirinin doğrudan dergâha aktarılması için Rıza Efendi İstanbul'dan talepte bulunmuştu.³⁹

C. Amasya Sancağındaki Dinî Yapılar ve Vakıfların Durumu

Evliya Çelebi, Amasya camileri bahsinde toplam 240 mihrabın bulunduğunu yazmaktadır. Bunların içinde önceliği Sultan İkinci Bayezid Camii'ne vermektedir. Bayezid'in sultan olmasından sonra Amasya'ya bu "latif" camiyi yaptırdığını yazmaktadır. Bundan başka Evliya Çelebi Amasya'daki camileri şu şekilde sıralayıp özelliklerini yazmaktadır:

Küçük Ağa Camii: Kale tarafında, Şamlar mahallesinde miskinlere karîb.

Bayezid Paşa Camii: Kubbe ve kurşunlu bir minareli ve haremi serâpâ mermer-i hâm döşelidir.

Mehemmed Paşa Camii: Su kenarında kârgir kurşunlu kubbeli ve minarelidir.

Hızır İlyas Camii: Çilehanededir. Asitane-i azîm ve kurşunludur.

Mahkeme Camii: Tahta örtülüdür.

Fethiye Camii: Kiliseden bozma ve minaresizdir.

³⁷ BOA. MVL, 674/49, 17 Aralık 1863.

³⁸ BOA. İ.MVL. 502/22703, 29 Ocak 1864.

³⁹ BOA. A.MKT.MHM. 269/70, 14 Temmuz 1863.

*Yörgüç Paşa Camii: Çelebi Mehmed'in veziri tarafından yaptırılmıştır.
Gökmedrese Camii: Kurşunlu ve minaresizdir.*

Daha pek çok camii bulunan Amasya'da Evliya Çelebi bu bilgilerin altında iki satır boşluk bırakarak "bunlardan gayri mescittir" notunu düşmüş ve onlar hakkında ayrıntıya girmemiştir.⁴⁰

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Amasya'daki mevcut camiler değişik tarihlerde tamir edilmiş ve imam-hatip görevlendirilmiştir. Haremeyn Evkafına tabi olan Sultan Bayezid Camii, imareti, medresesi ve sair hayratların bazı mahalleri 1820'lerde tamir edilmişti. Tamirat bedeli olan 9.443 kuruş Haremeyn hazinesinden karşılanacaktı.⁴¹ Aradan geçen otuz beş yılın ardından Sultan Bayezid Camii ve müştemilatının yeniden ve daha kapsamlı bir şekilde tamiri gerekiyordu. Tamirat işi 18.000 kuruş karşılığında Taşçı Nikola'ya ihale edilmişti. İstanbul'a gönderilen kontrat senedi ile defter, Evkaf-ı Hümayun Nezaretinde incelenmişti. İnceleme neticesinde defterin *fen-i mimariye* uygun olmamakla beraber kullanılacak malzemelerin fiyatlarının oldukça makul olduğu görülmüştü. Tamirin taahhüt üzere Nikola tarafından yapılmasına ve Mahal-i Meclis varidat müdürü nezaretinde tasarruf tedbirlerine azami derecede dikkat edilmesi Meclis-i Vâlâ'ca karara bağlanmıştı. Tamir çalışmalarında keşif bedelinin üzerine çıkılmamasına, yenilenecek kurşun ve tahtaların öncekilerden noksan olmamasına dikkat edilerek masraflar Amasya evkaf hasılatından karşılanacaktı. Tamiratın bitmesi sonrasında yeni bir keşif yapılması ve mimari usullere uygun defterinin gönderilmesi isteniyordu.⁴²

19. yüzyılın ortalarında Amasya'da tamir edilen bir diğer yapı da Gümüşhacıköy'de bulunan Köprülü Mehmed Paşa Camii avlusundaki medreseydi. Medrese binası ahşap olması nedeniyle odalarının bazı yerleri harap olmuştu. Yapılan keşif neticesinde 3.975 kuruş masrafla

⁴⁰ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, 1-6. Kitaplar (2. Kitap), Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Zekeriya Kurşun, İbrahim Sezgin, YKY, İstanbul, 2011, s. 96-97.

⁴¹ BOA. *Hatt-ı Hümayûn (HAT)*, 1560/69, 1822. 1827 yılına ait bir belge Bayezid Camii'nin tamirinden bahsetmektedir. Belgede Bayezid Camii, medrese, mutfak ve sair yerlerin depremde zarar gördüğü bildiriliyordu. Vakfın kaimakamı el-hac Ahmed Kamil Efendi marifetiyle gereken tamir yaptırılmıştı. Tamir masrafları Amasya kadısı El-hac Mehmed Efendi ve erbab-ı vukuf marifetiyle yapılan keşif neticesinde 9.001,5 kuruş tutmuştu. Bu meblağ Haremeyn Hazinesinden karşılanacaktı. İfade edilen bu tamir ile 1822 yılında yapılması bildirilen tamir aynı olabilir. Bkz: BOA. HAT, 1573/30, 28 Kasım 1827.

⁴² BOA. *İ.MVL*, 360/15769, 5 Ekim 1856.

tamir edilebileceği İstanbul'a bildirildi. Ancak yapılacak masrafın karşılığı olmadığı, hazineden karşılanmasının dahi zor olduğu ifade edilmekteydi. Yapılan keşfin neticesinde tamiri veya ertelenmesine dair irade yayınlanmıştı. Duruma göre medresede harap şekliyle talebelerin iskanı mümkün değildir. Söz konusu miktar da çok olmadığından tamirine başlanmasına ve masrafın belirtilen keşif miktarını geçmemesine dikkat edilmesi kararı alındı.⁴³

1850'lerin sonlarında Amasya Sancağı'nda bulunan Şeyh Mahmud Dede Efendi tarafından tamirine başlanan ancak bitirilemeyen Mevlevihane'nin şeyhin isteği üzerine evkaf hazinesinden tahsis edilen 15.000 kuruşluk ödenek ile noksanlarının tamamlanmasına karar verildi. Yapılacak ödeme mahallî evkaf hasılatından karşılanacaktı.⁴⁴

Müfettiş Ali Rıza Efendi Haziran 1863'te Amasya'ya gelince ilk icraatı sancak dâhilindeki camii, mescit, medrese, türbe, taşhan, bedesten ve sair hayrat ile vakıfların mevcut durumunu incelemek olmuştur. İnceleme neticesinde sancak dâhilindeki söz konusu binaların büyük bir kısmının tamire muhtaç olduğu tespit edilmişti. Buna göre Havza Kazasının merkezinde IV. Mehmed'in vezirlerinden Ahmed Paşa'nın H.1075/M.1664-1665 tarihinde yaptırmış olduğu şifalı kaplıca binası vardı. Gerek bu gerekse diğer kaplıca binalarıyla kaza merkezindeki medrese uzun zamandır tamir edilmemişti. Amasya merkezde II. Bayezid Cami, imaret ve medresesi nispeten iyi durumda olmasına rağmen Sultan Çelebi Mehmed'in vezirlerinden Bayezid Paşa'nın H.817/M.1414-1415 yılında yaptırmış olduğu cami, Sultan Alâeddin dönemi eserlerinden olan Daruşşifa'nın bazı kısımları tamire muhtaçtı. Mahalle mescitlerinden başka on dört kadar mükellef cami ile kârgir çarşı, bedesten, taşhan ve bazı hayratın bir kısmı hazine-i evkaftan ve bir kısmı da vakıf mütevellileri bulunduğu halde uzun zamandır bakımsız kalmıştı. Amasya, Rıza Efendi'nin teftiş sahasına girmediği halde Evkaf Müdürü Kütahyalı Ahmed Efendi ile mahalli hükümet nezdinde bazı uyarılarda bulunuldu. Amasya'nın ileri gelenleriyle görüşüldü. Bu görüşmelerin ardından Amasya'nın önde gelen ailelerinden Mahmud Beyzade Mehmed Bey'in tevliyetine mutasarrıf olduğu Mehmed Paşa

⁴³ BOA. İ.MVL, 183/5512, 26 Eylül 1850.

⁴⁴ BOA. İ.MVL, 400/17391, 13 Temmuz 1858.

Cami'nin tamirine başlandı.⁴⁵ Diğer yapıların da onarılması için gerekli talimat verildi.⁴⁶

Rıza Efendi'nin talimatı ve Amasya'dan ayrılmasının ardından sancağın yöneticileri ayrıntılı bir çalışma yaparak gerek merkez kaza gerekse sancağa bağlı diğer kazalarda bulunan cami, mescit, medrese, türbe, taşhan, bedesten ve sair hayrat ile vakıfların durumuna dair bir rapor hazırladılar. Bu rapor doğrultusunda her bir yapının geliri tespit edilerek onarım çalışmalarının başlatılmasına karar verildi.⁴⁷

Sonuç

Osmanlı'da toplumsal yaşamın önemli bir parçasını oluşturan ve vakıfların yönetiminde bulunan cami, mescit, türbe, medrese ve imarethane gibi kurum ve binaların ayakta tutulmasına dikkat edilmişti. Genel itibarıyla vakıf müessesesi çerçevesinde giderleri karşılanan bu kurumların tamir ve onarımında titiz davranılıyordu. Hükümetin taşraya göndermiş olduğu müfettişlerin dahi öncelikli görevleri arasında ibadethane ve vakıfların onarımı yer alıyordu. Nitekim 1863 yılında Anadolu'nun sağ kolunu teftişle görevlendirilen Ali Rıza Efendi, gerek Canik gerekse de ziyaret ettiği Amasya Sancağında ileri gelenlerle yaptığı görüşmelerde pek çok camiyi tamir ettirmiş, minare ve minber yaptırmış, vakıfların görevlerini yerine getirmesinde etkin rol oynamıştır. Böylece modernleşme sürecinde şehirlerin Türk-İslam kimliğinin korunmasında önemli adımlar atılmış ve Osmanlı devlet adamlarının şehrin tarihi silüetini korumaya dikkat ettikleri görülmüştür.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Hatt-ı Hümayûn (HAT)

İrade Dâhiliye (İ.DH)

İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)

Meclis-i Vâlâ (MVL)

Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM)

⁴⁵ BOA. İ.DH. 510/34679, 18 Haziran 1863.

⁴⁶ BOA. İ.DH.512/34878, 8 Temmuz 1863.

⁴⁷ BOA. İ.DH.512/34845, 1863.

Kitap ve Makaleler

- Açık, Turan, "Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme", *OTAM*, sayı: 35, Bahar 2014, s. 1-39.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid'a Arzlar (Ma'rûzât)*, haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, 2010.
- Akın, Hatice, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Bosna Müfettişliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2004.
- Archives Diplomatiques: Recueil de Diplomatie et d'Historie*, c. IV, Paris, 1864.
- Artam, Goncagül, *Osmanlı Devleti'nde Mevlevî Tarikatı'nın Klasik Öncesi Dönemi (13-17. Yüzyıllar)*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Beşirli, Mehmet, "XIX. Yüzyılın İlk yarısında Tokat Mevlevîhânesi ve Gelirleri İle İlgili Sorunlar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/2, 2003, s. 337-373.
- Beydilli, Kemal, "İmam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul, 2000, 181-186.
- Beydilli, *Osmanlı'da İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, Yitik Hazine Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20, 21-39*, Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara, 1991.
- Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlevleri ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 75-84.
- Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, TTK, Ankara, 2014.
- Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.
- Ertaş, M. Yaşar, "Ahmed Eflâki'ye Göre Denizli'de İlk Mevleviler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII/1, Afyon, 2006, s. 83-97.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, 1-6. Kitaplar (2. Kitap), Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Zekeriya Kurşun, İbrahim Sezgin, YKY, İstanbul, 2011.

Göyünç, Nejat, "Das Mevlevîhâne in Samsun", *Osmanlı Araştırmaları*, XIV, İstanbul, 1994, s. 77-90.

<http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?Id=30>.

Köse, Osman, "Samsun Mevlevihanesi", *Bellekten*, sayı: 276, Ağustos 2012, s. 607-630.

Küçük, Sezai, *Mevleviliğin Son Yüzyılı*, Vefa Yayınevi, İstanbul, 2007.

Mardin, Şerif, "Modern Türkiye'de Din ve Siyaset", *Türkiye'de Din ve Siyaset*, çev. Mustafa Erdoğan, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 114-145.

Öntuğ, M. Murat, *Ahmed Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Konya, 2009.

Serbestoğlu, İbrahim, "Abdülaziz ve Teftiş: Ali Rıza Efendi'nin Canik Sancağını Teftişi", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu*, 12-13 Aralık, Ankara, 2013.

Şafak, Yakup, "XIX.-XX. Yüzyıllarda Samsun Mevlevihanesi", *Samsun Araştırmaları "Mimari ve Kültürel Miras, Efsane, Dil, Sanat, Edebiyat ve Siyaset"*, III. Kitap, Yayına Hazırlayan, Cevdet Yılmaz, Samsun, 2013, s. 269-276.

Tanrıkorur, Barihüda, "Mevleviyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 29, Ankara, 2004, s. 468-475.

Toprak, Gülşen, *Samsun Mevlevîhânesi (Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi'ndeki Belgelere Göre)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010.

**Ek-1: Amasya Sancağında Bulunan Cami, Mescit, Medrese, Türbe,
Bedesten ve Sair Hayrat ile Vakıfların Durumu**

Amasya/Merkez		
Ad	Geliri	Açıklama
Sultan Bayezid Camii, İmaret ve Medresesi	-	Vakfı, Hazinece mazbut olup, camii küçük tamire ve imareti ise sıvaya ihtiyaç duymaktaydı.
Yörgüç Paşa Camii, İmaret ve Medresesi	1277-1278 seneleri: 98920 kuruş	Tüm yapıları tamire muhtaçtı. 1862 yılında yapılan keşifte 15.000 kuruşa tamir edilebileceği öngörülmüştü. Vakfın mütevellisi Ali Bey'di.
Hızır Paşa Camii, İmaret ve Medresesi	1276 senesi: 19.133 kuruş	Caminin dört tarafı da taşandı. Çatısı ile medresesi ahşap olup, sağlamdı. İmaret ise işlemiyordu. Bununla birlikte Mehmed Paşa Camii imaretinin mutfağından pay alıp, ekmek dağıtılıyordu. Mütevellisi Amasya hanedanlarından Mahmudbeyzâde Mehmed Arif Bey'di.
Torumtay Camii	1275 senesi: 19.122 kuruş	Kârgir ve sağlam olup, yalnızca sıvaları dökülmüş ve kararmıştı. Sıvalarıyla ahşap kısmı tamir edilmesi gerekiyordu. Mütevellisi Çalkamazâde Hasan Ağa'ydı.
Enderun Camii	1276 senesi: 6.563 kuruş	Duvarları taştan, çatısı ise ahşaptandı. Sıvalarıyla ahşap kısmı tamire muhtaçtı. Mütevellisi Yörgüçpaşazâde sülalesinden Hasan Bey'di.
Bülbül Hatun Camii	1277 senesi: 13.235 kuruş	Taş yapı olup, bazı yerleri tamire ihtiyaç duyuyordu. Mütevellisi Yeğenzâde Ahmed ve Ali Beylerdi.
Halil Çavuş Camii		Taş yapı olup, sıvaları tamire muhtaçtı. Ancak geliri ve mütevellisi yoktu.
Kilari	1277 senesi:	Taş bina olup, çoğu kısmı ve minaresi

Süleyman Ağa Camii	7.645 kuruş	haraptı. Mütevellisi Fazılzâde İsmail Efendi'dir.
Pervane Bey Camii	1276 senesi: 6.492 kuruş	Kârgir bina olup, ahşap kısımları tamire muhtaçtır. Mütevellisi Bekir Efendi'dir.
Saraçhane Camii ve Medresesi	-	Camiinin binası kârgir, medrese ise ahşaptır. Mütevellisi ve geliri yoktur. Hayır sahiplerince tamir edilmiştir. İmam, hatip ve müezzine meşruta birkaç dükkâna sahiptir.
Garipler Camii	-	Ahşaptır. 1862 yılında yaşanan selden neredeyse tamamı yıkılmıştır. Geliri yoktur. Amasya Mutasarrıfı Salih Paşa tarafından yeniden yaptırılmıştır. Mütevellisi olmayan camiinin imam ve hatip vazifeleri için birkaç dükkânı vardı.
Gümüşlüzâde Ahmed Paşa Camii	-	Binası kârgir ve iyi durumdadır. Yalnız sıvaları dökülmüştür. Geliri ve mütevellisi yoktur. Mahallelinin yardımıyla tamir edilecektir. Bununla birlikte imam, hatip ve müezzin için bir miktar nakit vakfedilmiştir.
Pir Ali Çelebi Camii	1276 senesi: 632 kuruş.	Kârgir binası olup, büyük bir tamir göresi gerekmektedir. Mütevellisi Ahmed Efendi'dir.
Yakub Paşa Camii, Medrese ve Zaviyesi	1276 senesi: 15.000 kuruş	Cami, kârgir ve mamur olduğu halde medrese ve zaviyenin ahşap kısımları tamire muhtaçtı. Mütevellisi Sarı Müderrisoğlu Mustafa Efendi'dir.
Mehmed Paşa bin Hızır Paşa Camii, Medrese ve İmaret	1276 senesi: 26.515 kuruş	Cami ile medrese kârgir olup, mamur durumdadır. Yalnız sıvaları kararmış ve bazı kurşunları açılmıştır. Mütevellisi Mahmudbeyzâde Mehmed Bey tarafından tamirine başlanmıştı.
Bayezid Paşa Camii,	1278 senesi: 24.418 kuruş	Yapıların tamamı kârgir olup, tamire muhtaçtı. Mütevellisi Süleyman

Medrese ve İmareti		Ağa'ydı.
Osman Ağa Camii ve Medresesi	1276 senesi: 14.062 kuruş	Binası ahşap olup, tamir edilmesi gerekiyordu. Mütevellisi Yeğenzâde Osman Bey'di.
Abdullah Paşa Camii ve Medresesi	1277 senesi: 5.000 kuruş	İki bina da kârgir olup, sıvaları aşırı derecede kararmıştı. Ahşap kısımları da tamire muhtaçtı. Mütevellisi Taşabatlı Feyzullah Efendi'ydi.
Yakut Paşa Camii, İmareti ve Medresesi	1276 senesi: 9.376 kuruş	Cami ile imaretin duvarları kârgir, çatısı ahşaptı. Medrese ise tamamen ahşap olup, bazı yerleri tamir edilmesi gerekiyordu. İmaretinde çorba pişiriliyordu. Mütevellisi Yeğenzâde Ahmed ve Ali beylerdi.
Ayas Ağa Camii, Mekteb ve Medresesi	1277 senesi 14.650 kuruş	Nezareti Amasya hükümet-i şer'iyyesine meşruta olup, kârgir binadır. Bazı kısımlarıyla kurşunları tamire muhtaçtır. Müteveli kaymakamı Şeyhzâde İsmail Efendi'dir.
Yörgüç Paşazade Mustafa Bey'in Amasya ve Havza'daki Cami ve İmareti	1276 senesi: 19.285 kuruş	Duvarları kârgir ve çatısı ahşap olup tamire muhtaçtı. İmaret ise harap ve atıl durumdaydı. Mütevellisi Yörgüçzâde Ali Bey'di.
Bayram Paşa Mescidi	1277 ve 1278 seneleri: 8.891 kuruş	Ahşap binası olup, 2.500 kuruş keşif bedeliyle tamirine başlanmıştı. Mütevellisi Kazazzâde Ali Ağa'dır.
Firûz Hüseyin Ağa Vakfı'na bağlı Amasya'da Bedesten,	1276 senesi: 11.295 kuruş	Vakıf, Hazine-i Evkaf-ı Hümayundan mazbuttur. Hayrat ve muskafat son derece tamire muhtaçtır. Bedestenin, imarı ve gelirlerini arttırmak elzemdir.

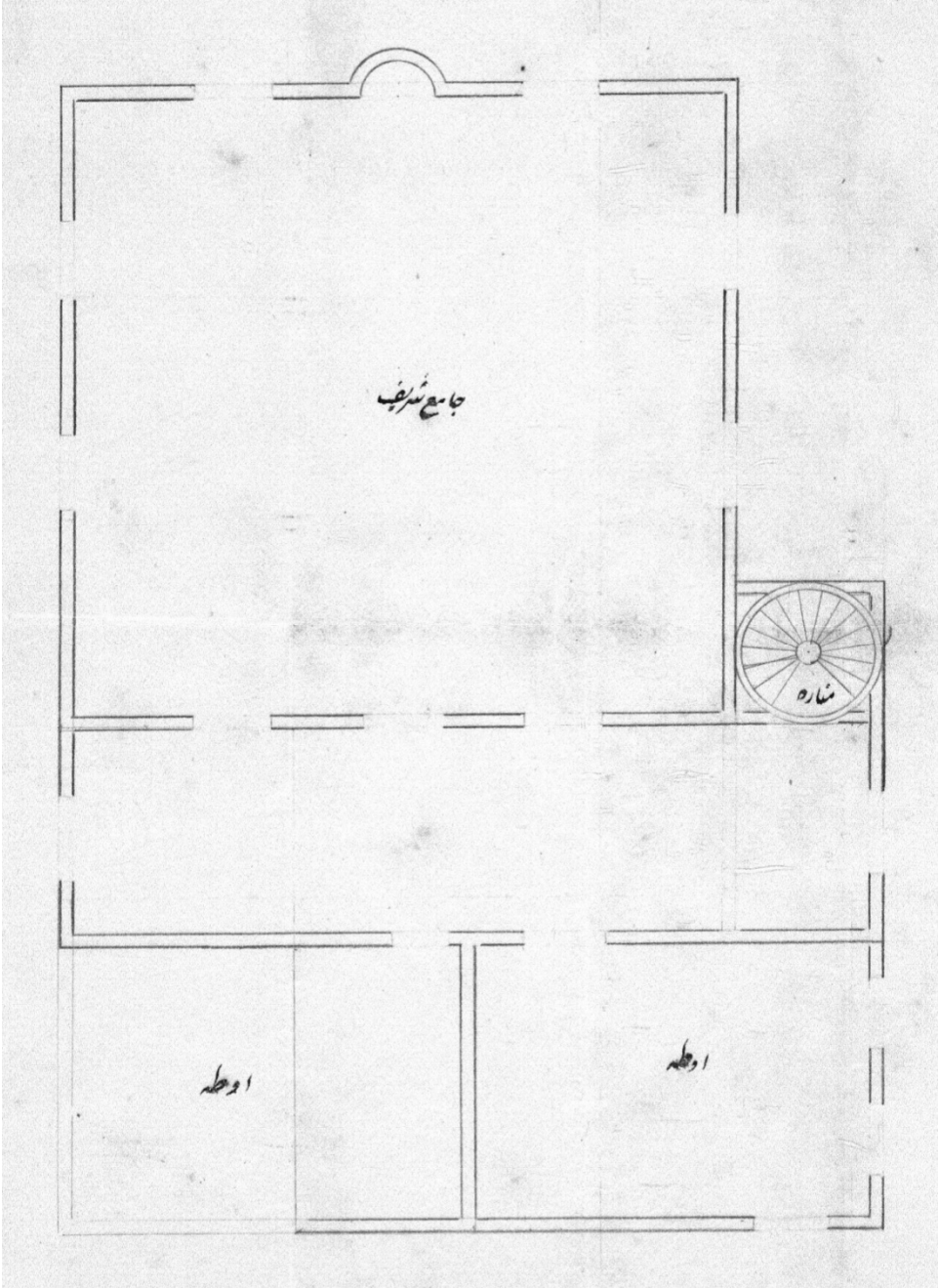
Medrese; Sonisa kazasında Camii ve Medrese; Havza kazasında Medrese		
Şahbulak Hatun Mescidi	-	Ahşaptır. Bina ve külliyesi haraptır. Mütevellisi ve imamı katib Nimatullah Efendi'dir. Geliri olmasına rağmen kayıtları tutulmamıştır.
Kapalı Mescit	1277 senesi: 474 kuruş	Ahşap olup, tamire muhtaçtır. Mütevellisi Fazlızâde Ahmed Ağa'dır.
Fethiye Camii	-	Kurşunları ve bazı mahalleri tamire muhtaçtır. Mütevellisi olmadığı gibi geliri de araştırılmamıştır.
Pir İlyas Hazretleri Türbesi	1276 senesi: 2.111 kuruş	Kârgir yapı olup, tamir edilerek mamur duruma getirilebilirdi. Bitişğinde bulunan Helvalık kubbesi de harap durumda olup, tamire muhtaçtı. Mütevellisi Şeyh Mansur Efendi idi.
Şeyh Abdurrahman Hazretleri Türbesi	-	Kârgir bina olup, sıvaları oldukça kararmıştı. Mütevellisi Ayşe Hatun'du. Önemli miktarda geliri olduğu halde kayıtları bulunamamıştı.
Şeyh Hüsameddin Hazretleri Türbesi	1276 senesi: 3.000 kuruş	Sağlam taş binadır. Mütevellisi Tekyenişinzâde Ali Ağa'dır.
Şerafeddin Hamza Hazretleri Türbesi	-	Kârgir bina olup, çoğu yeri harap ve tamire muhtaçtı. Mütevellisi Lütfullah Efendi'dir. Bunun da yüksek miktarda geliri olduğu halde kaydı bulunamamıştı.
İslamşah Hatun bint-i	1276 senesi: 1.525 kuruş	Sıvaları dökülmüştü. Mütevellisi Kırmlızâdeoğlu Hasan Efendi ve

Sarı Kadı Mektebi		Kaymakamı Hüsam Efendi'dir.
Kadem Paşa Türbesi	1277 ve 1278 seneleri: 2.579 kuruş	Küçük tamir görmeliydi. Mütevellisi Peçelizâde kerimeleridir.
Halifet Gazı Medresesi	1276 senesi: 2.500 kuruş	Duvarları kârgir, çatısı ahşap olup, tamire muhtaçtı. Mütevellisi Kulakzâde Ahmed Efendi'dir.
Atabey Gazi Medresesi	1276 senesi: 2.823 kuruş	Tamamen haraptı. Mütevellisi Ali Efendi idi.
Veraka Medresesi	1278 senesi: 216 kuruş	Ahşap ve sağlam binası vardı. Mütevellisi Aparzâdelerdi.
Bekir Paşa Medresesi	-	Kârgir bina olup tamire muhtaçtı. Mütevellisi Yeğenzâdelerdi. Gelir kayıtlarına rastlanmamıştı.
Sultan Alâeddin-i Selçukî Hazretlerinin Tımarhanesi	-	Hayli vakfı vardı.
Amasya'nın Dışında Kalan Meberrât-ı Şerîfe		
Ad	Geliri	Açıklama
Hoca Sultan Mescidi ve Zaviyesi	1276 senesi: 4.145 kuruş	Amasya'ya 1,5 saat mesafedeki Ermiş karyesindedir. Ahşap ve tamire muhtaç binası vardır. Yine Ahşap zaviyesi Amasya'da olup o da tamir edilmeliydi. Mütevellisi Zanalzâde Abdullah Efendi idi.
Mehmed Çavuş ve Dursun Bey Mescidi ve Hanı	1277 senesi: 7.589 kuruş	Yapılar, Amasya'ya 6 saat mesafedeki Ezinepazarı'ndaydı. Duvarları kârgir, çatısı ahşaptı. Ezinepazarı hanı olarak bilinirdi. İki bina da tamir edilmeliydi. Mütevellisi Fazlızâde Emin Efendi idi.
Sadi Bey ve	1276 senesi:	Amasya'ya 3 saat mesafede

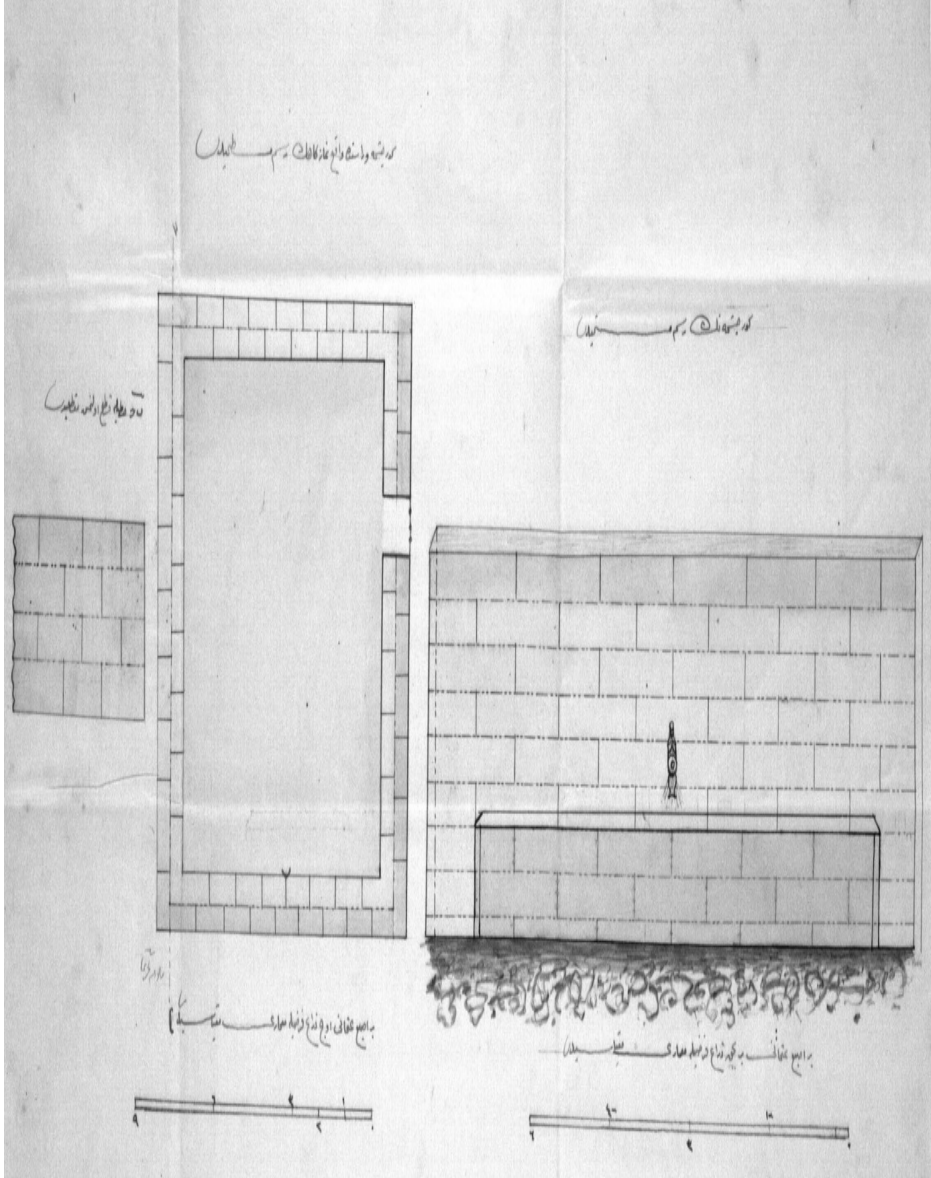
Burak Bey Mescidi	6.500 kuruş	Geldiklan'da olup, harap durumdaydı. Mütevellisi Hava Hatun'du.
İskender Mehmed Çelebi Mescidi ve Türbesi	1276 senesi: 3.195 kuruş	Mescit, Amasya'ya 3 saat mesafede ahşap binadır. Türbe ise Amasya'dadır. İki de tamire muhtaçtır. Mütevellisi Hacı Mehmed Ağa'dır.
Ayşe Hatun Mescidi	1277 senesi: 3.377 kuruş	Amasya'ya 3 saatlik mesafede bulunan Hakala karyesinde. Genel itibarıyla ahşaptır. Sıvalı yerleri tamire muhtaçtır. Mütevellisi Hacı Reşid ve Eşref Efendilerdi.
Kasım Bey ve Mehmed Bey Mescidi	1277 senesi: 10.062 kuruş	Hakala nahiyesinde olup, yıkılmıştır. Vakfına ait medreseleri de harap durumdadır. Mütevellisi Mehmed Ağazâde Emin Efendi'dir.
Koca Ali Mescidi	-	Bazı yerlerinin tamir edilmesi gerekmektedir. Mütevellisi Fazlızâde Emin Efendi'dir.
Kala-i Bala Mektebi	1277 senesi: 660 kuruş	Harap durumdadır. Muallimleri Ahmed ve Osman Efendilerdir.
Elvan Çelebi Camii	1278 senesi 10.050 kuruş	Zünnûnabad Kazasında kârgir ve mamur olan yapının ahşap kısımlarının tamir edilmesi gerekiyordu. Mütevellisi Hasanzâdelerd.
Rüstemoğlu Mescidi	1276 senesi: 2.120 kuruş	Amasya'ya 6 saat mesafedeki Dürzi köyünde olup, taş duvarlı ahşap çatılıdır. Harap durumdadır. Tevhit ve imameti Şeyh Kamil Efendi uhdesindedir.
Doğmuş Mescidi	1276 senesi: 1.050 kuruş	Amasya'ya 10 saat mesafedeki Doğmuş köyünde harap durumda ahşap yapıdır. Mütevellisi Şeyh Sünbülzâde Hacı Osman Efendi'dir.
Mustafa ve Mirza Bey Mescidi	1277 ve 1278 seneleri: 1.414 kuruş	Amasya'ya 4 saat mesafede bulunan Kuşçu köyünde ahşap bina olup, haraptı. Mütevellisi Boşnakzâde'nin ve Küçük Hacı Yusuf Ağa'nın

		haremleriydi.
Melek İsmail Camii	1276 senesi: 1.526 kuruş	Amasya'ya 5 saat mesafede Kolay karyesinde bulunup haraptır. Mütevellisi Sünbülzâde Hacı Osman Efendi'dir.

Ek-2: Yeniden inşa edilen Hançerli Camii'nin Planı

**Ek-3: Samsun kasabasıyla Kürtün ırmağı arasında yapılan çeşme ve
namazgâh**

KUR'ÂN'IN GAYR-I ÂKIL VARLIKLARA İSNAT ETTİĞİ FİİLLERİN YORUMU

Recep Orhan ÖZEL*

Öz

Kur'ân-ı Kerîm, insanlığın hidayeti için gönderilen son ilahi kitaptır. Ancak Kur'ân'ı, sadece insanın dini yükümlülükleri ile sınırlandırmamız mümkün değildir. İnsanın bilgi sınırlarını aşan gaybî konular da Kur'ân'da sıklıkla yer alan hususlardandır. Cemâdât, hayvânât ve nebâtâta nispet edilen bazı fiiller, bu gaybî konular arasında yer alır. Bu bağlamda Kur'ân'da konuşma, tesbih, secde, salât, haşyet gibi daha çok insana özgü bilinen fiillerin, insan dışındaki söz konusu varlıklara isnat edildiği dikkat çekmektedir. Tefsirin uzun tarihi geçmişi içinde müfessirler, bu ayetlerin yorumu üzerine oldukça kafa yormuşlardır. Rivayet ve dirayet tefsirleri incelendiğinde ilgili ayetlere farklı yorumlar getirildiği görülmüştür. Bu yorumlar daha çok hakikat ve mecaz ekseninde yoğunlaşmıştır. İşte bu çalışmada rivayet ve dirayet tefsiri geleneğindeki mezkûr yaklaşımlar ele alınmış, ardından her başlık altında genel bir değerlendirme yapılarak tercihte bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Cemâdât, hayvânât, nebâtât, rivayet, dirayet.

Verbs Attributed to the Unwise Beings by Quran:

A Review in the Context of Riwayah and Dirayah Commentaries

Abstract

The Holy Quran is the last divine book sent for the guidance of humanity. However, it is not possible to limit the Qur'an only with people's religious obligations. Being above the limit of human intellect, the unknown (gayb) topics, too, is one of the frequently mentioned issues. Some verbs attributed to the inanimate objects, plants and animals are among these topics. In this respect, it is noted in Quran the verbs, known unique rather for people, such as talk, praise, prostrate, pray and fear are attributed to beings apart from human beings, as well. In the long history of Tafsir, Quran commentators pretty much thought over the interpretation of these verses. When riwayah and dirayah Tafsir books were examined, it was seen the verses were interpreted differently. These

* Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, orhan.ozel@amasya.edu.tr

comments were rather centered on the line of truth and metaphor. In this study, aforementioned approaches in the tradition of Riwayah and Dirayah tafseer were discussed and subsequently opted by having an overall review under every title.

Key words: Jamadat (Inanimate objects), Haywanat (animals), Nabatat (plants), riwayah(narrative), dirayah (ability)

Giriş

Şüphesiz, içinde bulunduğumuz çevrenin en etkin ve en yetkili varlığı insanoğludur. O, ilk olarak yeryüzünde halife olarak yaratılmış ve yeryüzünü imar etme sorumluluğunu üstlenmiştir. Akıl ve iradesiyle insanın diğer varlıklardan ayrıldığı ve bunun için de vahye muhatap olduğu, bazı yükümlülüklerle sorumlu kılındığı bilinmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde insanın bu yönüne ve sorumluluğuna değinilmektedir. Bununla beraber çevrenin yegâne unsuru insanoğlu değildir. O'nun dışında yer alan hayvanlar, bitkiler ve cemâdât da varlık âleminin önemli birer parçasıdır. Kur'ân-ı Kerîm, gerek hayvanlar, gerek nebatat ve gerekse cemâdât âlemine ilişkin farklı boyutlar getirmektedir. İslam'ın temel kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'de değinilen varlıklar âleminin ve buna bağlı olarak bilgi sahasının oldukça geniş bir yelpazeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle insanın müşahede alanı dışında kalan gayb âleminin sanılanın aksine, bilinen îmânî konulara münhasır olmadığı görülmektedir. Kur'ân'ın insan idrakine sunduğu bu perspektif dikkate alındığında, kendi mahiyeti içinde yaşayan; itaat eden, tesbih eden, secde eden, konuşan bir varlık tasavvuru ile karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz.

Bugün bizim için büyük ölçüde gayb alanı kapsamına giren bu hususlar, insanın çevre algısını ve kendi cinsinden başka varlıklarla ilişkisini yeniden gözden geçirmesini gerektirecek ölçüde önem arz etmektedir. Kur'ân'ın bilinen ahlaki öğretilerinin dışında varlığa ilişkin serdettiği metafizik boyutların öne çıkarılması, insanın varlık tasavvurunu ve varlığın diğer tüm unsurlarına karşı bakış açısını değiştirici bir rol üstleneceğinde şüphe yoktur.

Gayb sahasının sadece mazinin karanlık sayfaları içinde duran hadiselerle ya da gelecek ve ahiret halleri ile sınırlı olmadığı, varlık âleminde henüz muttali olamadığımız hakikatlerin var olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Allah'ın hükümranlığı, her daim nesne ve

Kur'an'ın Gayr-ı Âkıl Varlıklara İsnat Ettiği Fiillerin Yorumu | 143
eşya üzerinde tecelli etmekte, madde boş ve kör bir yığından ibaret görülmemektedir.

Bu çalışmada klasik rivayet ve dirayet tefsirleri çerçevesinde Kur'an'ın insan dışındaki varlıklara isnat ettiği fiiller ele alınacaktır. Böylelikle beşeri bilgi ve imkân sahasını aşan bir alanda rivayet ve dirayet açısından nasıl bir perspektif getirildiği, hangi yönde farklılaşmaların olduğu tespit edilecek ve ayrıca bu iki kulvardaki yaklaşımlar değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

A. Cemâdâta İsnat Edilen Fiiller

1. Yeryüzünün“Haber”lerini Anlatması

Kur'an-ı Kerim'de yeryüzüne isnat edilen fiillerden biri “konuşmak”tır. Zilzâl suresinde bununla ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır:

إِنَّا زَلَّلْنَا الْأَرْضَ زَلَّالَةً، وَأَخْرَجْنَا الْأَرْضَ أَتْقَالَهَا، وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا، يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ
أَخْبَارَهَا، بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا

“Yeryüzü öyle bir sarsılışla sarsıldığı, içindeki yükleri dışarı çıkarıp attığı ve insan, “Ne oluyor bu yeryüzüne?” dediği vakit, işte o zaman yeryüzü olup biten her şeyi bir bir anlatacak. Çünkü Rabbin, ona böyle vahyetmiştir.”¹

Kıyamet sahnesinin tasvir edildiği bu ayetlerde, tüm yeryüzünü kapsayacak çok güçlü bir depremin meydana geleceği haber verilmektedir. Ardından bu dehşetli ana tanık olan insanın, şaşkınlık içinde, adeta “Aman Yâ Rabbi ne oluyor?” diye sual edeceği ve yeryüzünün Allah'ın vahyi ile neler olduğunu kendisine anlatacağı ifade edilmektedir.

Müfessir Taberî (310/922), ahiret ahvalinden sayabileceğimiz arzın konuşması ile ilgili iki görüş ortaya koymaktadır. Kendisinin de benimsediği görüşe göre, yeryüzünün haberlerini anlatması, “içindekileri dışarı çıkarması” anlamına gelmektedir. Bu yüzden ayetin teviline şu şekilde açıklık getirmektedir: “Yeryüzü, o gün zelzele ile içinden ölüleri dışarı çıkarmakla haberlerini açıklar. Bu işlem, Allah'ın vahyi ve izniyledir.”² İkinci görüş ise arzın konuşmasını, “Arz, günahkâr ve itaatkârlara haberlerini, üstünde işledikleri iyilik ve kötülüklerini

¹ Zilzâl, 99/1-5.

² Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk., Ahmet Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-risâle, yy., 2000, c. XXIV, s. 548.

anlatır.” şeklinde anlamaktadır. Abdullah b. Abbas, Süfyân ve Mücâhid’in bu şekilde görüş beyan ettikleri nakledilmektedir.³

Bu durumda, birinci görüş için, “Bana göre doğru mana budur” diyen Taberî’nin, yeryüzünün konuşmasını hakiki anlamda değerlendirmedeği, adını koymadan mecaza gittiği görülmektedir.

Semerkandî (383/993), seleften her hangi bir nakilde bulunmamakla beraber, arzın konuşmasını tamamen lafzî manaya hamletmektedir. Arz, Âdemoğlunun hayır ve şer namına yaptığı her şeyi anlatarak mümin için şöyle der: “Benim üstümde namaz kıldı. Haccetti, umre yaptı ve cihad etti.” Bu sözleri duyan mümin sevinir. Kâfir için ise, “Şirk koştı, hırsızlık yaptı, zinâ etti, içki içti” diyecektir. Bu sözleri duyan kâfir de üzülecek ve “Arza ne oluyor ki, üstünde yapılanları anlatıyor.” şeklinde konuşacaktır. Allah’ın arza vahyetmesi ile ona konuşma izni verdiğini belirten Semarkandî’nin burada, “ وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا، وَيَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا ” ayetleri arasında takdim-tehire gittiği anlaşılmaktadır. Yapılan bu takdim ve tehire göre, insanın yaşayacağı şaşkınlık, sarsıntı şiddetinden değil, arzın üstünde olan bitenleri anlatmasından olacaktır.⁴

Aynı minvalde izahlar yapan Sa’lebî (427/1035), Enes b. Malik’ten bu lafzî yorumu teyit eden bir hadis-i şerif nakletmektedir. Buna göre Hz. Peygamber, “Kıyâmet günü arz üstünde tüm yapılanları anlatır” dedikten sonra Zilzâl suresinin ilgili ayetlerini okumuştur.⁵ Ayrıca Ebû Said el-Hudrî’nin yetimliğine, “Ey oğul, bâdiyede bulunduğun vakit, ezanı yüksek sesle oku. Çünkü ben Hz. Peygamberin (a.s) şöyle dediğini duydum: “Ezan sesini duyan cin, insan ve taşlar muhakkak ona tanıklık ederler.”⁶ şeklinde dediğini ifade etmektedir.⁷

³ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, c. XXIV, s. 549.

⁴ Semerkandî, Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Bahru’l-ulûm*, yy., ty., c. III, s. 606.

⁵ Sa’lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşf ve’l-beyân an tefsîri’l-Kur’ân*, thk., el-Îmâm Ebû Muhammed b. Âşûr, Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, Beyrut, 2002, c. X, s. 264.

⁶ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, X, 265.

⁷ Benzeri rivayetler için bkz. Bağavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes’ûd, *Meâlimü’t-tenzîl fi tefsîri’l-Kur’ân*, thk., Abdullah en-Nemr ve diğerleri, Dâru Tayba, yy., 1997, c. VIII, s. 502; Seâlibî, *el-Cevâhiru’l-hisân fi tefsîri’l-Kur’ân*, thk., Ali Muavvaz, Adil Ahmed Abdü’l-Mevcûd, Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, Beyrut, h. 1418, c. V, s. 616; Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürru’l-mensûr*, Dâru’l-fikr, Beyrut, ty., c. VIII, s. 592; Hadis için ayrıca bkz. İbn Mace, *Sünen*, Ezan, 5.

İbn Kesîr (774/1372) yukarıdaki rivayete ilaveten Hz. Peygamberden bir de şu hadis-i şerifi nakleder: “Arzdan sakınınız. O, sizin aslıdır. Üzerinde hayır ya da şer işleyen hiç kimse yok ki, yaptıklarını haber verecek olmasın.”⁸

Dirayet tefsirlerinden Keşşâf'ta ise arzın konuşmasının mecâzi olarak anlaşıldığı görülmektedir. Müellif Zemahşerî (538/1143), “Arzın konuşturulmasının ve ona vahyedilmesinin manası nedir?” diye bir soru yöneltir ve ardından buna şöyle cevap verir: Bu, Allah'ın arzda meydana getireceği hallerden mecazdır. Hatırlatma babında serdedilmiştir. Öyle ki, “buna ne oluyor?” diye soran kimse, bu ahvale bakarak yerin niçin sarsıldığını ve ölüleri niçin dışarı çıkardığını bilecektir. Zemahşerî, bu izahlarının ardından “قيل” diyerek Allah'ın arzı gerçek anlamda konuşturacağına ilişkin görüşe ve bunu teyit eden bir hadis-i şerife yer verir ancak buna dair herhangi bir değerlendirmede bulunmaz.⁹ Bu durumda Zemahşerî nezdinde mecâzi mananın kabule şayan olduğu anlaşılmaktadır.

Fahreddin Razî (606/1209)ise, “bu konuda farklı görüşler var” dedikten sonra, ilkönce Ebû Müslim'in konuyla ilgili görüşüne yer verir. O'na göre, kıyamet günü herkesin amelinin karşılığı ortaya çıkacağından, sanki arz bunu konuşmuş gibidir. Bu, şu söze benzer: “الدار تحدثنا بأنها كانت مسكونة” (Ev, içinde oturulduğunu bize anlatıyor.) İşte yerin zelzele nedeniyle yıkılıp bozulması da, dünyanın son bulduğunu, ahiretin gelip çatıldığını haber vermektedir. İkinci sırada ise cumhurun görüşüne yer verir. Buna göre Allah, arzı akıllı, konuşan bir canlıya çevirir ve insanların bütün yaptıklarını ona öğretir. O vakit, itaatkârların lehine âsîlerin ise aleyhine tanıklık eder. “Bu durum mezhebimize göre imkânsız görülemez” diyen Râzî, hayatiyeti kabul etmek için vücut şartının olmadığını, mevcut yapısına rağmen Allah'ın onda hayatiyet ve konuşma yaratabileceğini beyan etmektedir. Müellif son olarak Mutezile'nin görüşüne yer verir. Onlara göre Allah'ın cemâdâtta konuşma yaratması mümkündür. Allah'ın mevcut haliyle arzda özel bir takım sesler yaratması uzak görülemez.¹⁰

⁸ İbn Kesîr, Ebu'l-fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk., Sâmi b. Muhammed Selâme, Dâru Tayba, yy., 1999, c. VIII, s. 461.

⁹ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *el-Keşşâf an ğavâmidit'tenzil*, Dâru'l-küttâbi'l-Arabî, Beyrut, h. 1407, c. IV, s. 784.

¹⁰ Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-ğayb*, Dâru ihyâit-türâsi'l-arabî, Beyrut, h. 1420, c. XXXII, s. 255.

Kadı Beydâvî (685/1286) ise, söz konusu konuşmanın lisân-ı hâl ile konuşma olduğunu beyan etmektedir. O, lisân-ı hâliyle niçin sarsıldığını ve içindekileri niçin dışarı çıkardığını anlatır. Beydâvî böylelikle arzın konuşmasını mecâzî manaya hamletmiş olmaktadır. Hakiki anlamda bir konuşmayı ise taz'if sigası "قيل" lafzıyla verir.¹¹

Ebû Hayyan (745/1344) da ayetin zahirinin, arzda kelim ve idrakin hakedilmesi yoluyla hakiki konuşma anlamına geldiğini söyler.¹²

Ebussuûd (982/1574) ise lisân-ı hâl ve lisân-ı makâl olmak üzere iki şekilde de anlaşılabilirliğini söylemektedir. Kendisi bu ikisi arasında bir tercihte bulunmamaktadır.¹³

Değerlendirme

Rivayet tefsirlerinin, ayet-i kerimede geçen arzın konuşmasını genel olarak hakiki manaya hamlettiği görülmüştür. Ayrıca bazı hadis-i şeriflerle bu mana teyit edilmiştir. Bununla beraber, bu tefsir geleneğinin önemli temsilcisi Taberî ise ilgili ayeti mecaza hamletmektedir. Keşşâf sahibi ayeti mecaza hamlelerken, herhangi bir kritikte bulunmadan diğer manayı da vermiştir. Râzî, rivayet tefsirlerinin genel yaklaşımlarını imkânsız görmez. Sünnî müfessir Beydâvî'nin de mecâzî anlama yöneldiği anlaşılmaktadır. Ebû Hayyân, ayete literal yaklaşımı zahire uygun bulmuş, Ebussuûd ise her iki şekle de ihtimal vermiş fakat aralarında herhangi bir tercihte bulunmamıştır.

Görüldüğü üzere arzın konuşması konusunda,-Taberî hariç- adı geçen rivayet tefsirleri arasında ortak bir kanaat söz konusudur. Dirayet müfessirleri arasında ise tercihlerini hakikat ya da mecaz doğrultusunda kullananlar ya da her ikisine açık kapı bırakarak kesin bir tercihte bulunmayanlar olmuştur. Bizce arzın konuşması bir sonraki ayette yer alan "يَأْتَنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا" ifadesi ile beraber düşünülmelidir. Söz konusu ayette bu konuşma, Allah'ın vahyine bağlanmaktadır. Sanki, "O gün arz, haberlerini anlatır." denildikten sonra zihinde, "Acaba ağzı dili olmayan arz nasıl konuşacak?" diye oluşan muhayyel bir soru, "Rabbinin ona vahyetmesi ile" şeklinde cevaplanmış olmaktadır. Arzın hakiki anlamda

¹¹ Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Abdillâh b. Ömer, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk., Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî, Dâru ihyâi't-türâsî'l-Arabî, Beyrut, h.v 1418, c. V, s. 330.

¹² Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, thk., Sıdkî Muhammed Cemîl, Dâru'l-fikr, Beyrut, h. 1420, c. X, s. 522.

¹³ Ebussuûd el-Îmâdî Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm*, Dâru ihyâi't-türâsî'l-arabî, Beyrut, ty., c. IX, s. 188.

Kur'ân'ın Gayr-ı Âkıl Varlıklara İsnat Ettiği Fiillerin Yorumu | 147

konuşacağını tasvip eden bu yaklaşım, insanı amellerinde tedbir ve teyakkuza daha çok sevk edici bir yönü haizdir. İnsan, kendisinin ne kadar müşahede altında olduğunu hissederse, otokontrol başarısı da o kadar yükselecektir. Buna göre Allah'ın semî, alîm, basîr sıfatları ile meleklerin söz ve amellerini kaydettiğini bilen insan, üzerinde oturduğu, kalktığı ve yürüdüğü arzın da olanlara tanıklık edeceğini bilirse günahlardan kaçınmada daha başarılı olacaktır. Nitekim dilimizde de "Yerin kulağı var" sözü muhtemelen bu zeminde oluşan bir idraki yansıtmaktadır. Burada Âlûsî'nin şu satırlarını nakletmekte fayda görüyoruz: "Allah'ın senin üzerinde yedi şahidi vardır. Birincisi mekândır. Allah (c.c) "O gün yeryüzü haberlerini anlatır." buyurmuştur. İkincisi zamandır. Haberde geldiğine göre, "Zaman her gün, ben yeni bir günüm. Bende yapılanlara şahidim" şeklinde nidâ eder. Üçüncüsü lisândır. Allah buyurur: "O gün dilleri aleyhlerine şahadet eder." Dördüncü el ve ayaklardır. Allah (c.c) buyurur. "Bize elleri konuşur. Ayakları tanıklık eder." Beşincisi iki melektir. Allah (c.c) buyurur. "Üzerinizde yaptıklarınızı muhafaza eden melekler vardır." Altıncısı dîvandır. Allah (c.c) buyur: "İşte kitabınız size hakikati söylüyor." Yedincisi Rahmândır. Allah (c.c) buyurur: Biz sizin üzerinize şahittik."¹⁴

2. Allah'ın Yere ve Göğe Hitab Etmesi ve Onların Cevap Vermeleri

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ تُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَاوَا أَوْ كُرْهُمَا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ

"Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: İsteyerek veya istemeyerek, gelin! dedi. İkisi de "İsteyerek geldik" dediler."¹⁵

Fussilet Suresinde geçen bu ayet-i kerime, yerin ve göğün yaratılışının anlatıldığı birden fazla ayet grubu içinde yer almaktadır. Buna göre arzı, iki günde yaratan Allah (c.c), daha sonra gaz halindeki semaya yönelmiş ve "İsteyerek veya istemeyerek gelin" diye ferman buyurmuş, yer ve gök de bu hitaba, "İsteyerek geldik" şeklinde cevap vermişlerdir.

Müfessir Taberî, Allah'ın "gelin" demesini; "Sizde yarattıklarımınla gelin; ey gök sen, sende yarattığım güneşi, ayı ve yıldızları doğdur. Ey

¹⁴ Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmud b. Abdillâh, *Rûhu'l-meâni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, thk., Ali Abdülbârî Atıyye, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, h. 1415, c. X, s. 393.

¹⁵ Fussilet, 41/11.

arz sen de, sende yarattığım ağaçları, meyveleri ve nebâtâtı çıkar, nehirlerin akması için yarıl” şeklinde izah etmektedir. Onlar da bu talebe, “Emrine karşı çıkmadan, bizde yarattıklarınla geldik” şeklinde cevap vermişlerdir. Taberî bir de İbn Abbas’ın “gelin” emrini “verin”, “geldik” cevabını da “verdik” şeklinde açıkladığına yer verir. Taberî’nin bu konuda hakikat ve mecaza ilişkin net bir yorum ortaya koyduğunu söylemek zordur. Eğer emirle, yere ve göğe doğal şekil ve kurallarını vermeyi, onların da tüm şekil ve vasıflarıyla görevlerini ifa ettiklerini kastediyorsa mecaza kaydığı söylenebilir. Ancak göklere ve yere bu şekilde de olsa bir hitap olmuş onlar da bir şekilde cevap vermişse hakikat manası korunmuş olmaktadır.

Semerkandî, benzeri açıklamalara yer verdikten sonra, bunun mesel manası taşıdığına işaret etmektedir. Buna göre Allah (c.c), yere ve göğe içinde olan şeyleri çıkarmalarını emretmiş, onlar da bunu yerine getirmişlerdir.¹⁶

İbn Atıyye (546/1151), İbn Abbas, İbn Cübeyr ve Mücâhid’in, cumhurun “آتَيْنَا” ve “آتَيْنَا” ifadelerini “آتَيْنَا” ve “آتَيْنَا” şeklinde okuduğunu nakleder ve bu lafızlarla işaret edilen mananın, Allah’ın yeri ve göğü emrine amâde kılması olduğunu ifade eder. Ardından insanların gökyüzü ve arzın konuşması konusunda ihtilaf ettiklerini belirtmektedir. Buna göre bir grup, bu konuşmaların hakiki manada olduğunu ifade etmektedir. Buna göre Allah, onlarda konuşmayı icap ettiren hayat ve idrak yaratmıştır. Diğer bir kesim ise bu konuşmanın mecaz olduğu kanaatinde. Yerin ve göğün konuşması, “İsteyerek geldik” makamında emre itaat ve boyun eğmedir. İbn Atıyye birinci görüşün daha güzel olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Allah’ın emrini reddedecek hiçbir şey mevcut değildir. Ancak bu manada ibret daha fazla ve ilâhî kudret ise daha belirgindir.¹⁷

Müfessir İbn Kesîr, “denildi ki” diyerek, arzdan konuşanın Kâbe’nin bulunduğu yer, semadan ise Kabeye karşılık gelen kısım olduğu şeklinde ilginç bir görüş nakleder. Hasan Basrî’den de, “Şayet Allah’ın emrini reddetselerdi, onlara acı bir azap tattırırdı.” şeklinde bir nakilde bulunmaktadır. Konuyla ilgili hakikat ya da mecaz tartışmasına girmese de İbn Kesîr’in, bu rivayetler doğrultusunda söz konusu konuşmayı hakikat manasına aldığı anlaşılmaktadır. Öyle ki, arz ve sema

¹⁶ Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, c. III, s. 220.

¹⁷ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, c. V, s. 7.

Allah'ın emrine itaat eden, emre uymama durumunda ise azabı hak eden bir mükellef gibi düşünülmüş olmaktadır.¹⁸

Seâlibî (876/1471) isim vermeden İbn Atıyye'nin sözlerini paylaşır.¹⁹

Zemahşerî, Allah'ın yerin ve göğün oluşumunu murad ettiğini, o şekilde de vücut bulduklarını söyler. O'na göre yer ve gök, bu durumda âmirin emri karşısında itaat eden memur gibidir. Müellife göre yer ve göğe yöneltilen bu hitap ve onların hitaba cevap vermesi, temsil denilen mecâz türüdür. Tahyîl olması da mümkündür. Bundan maksat ise, herhangi bir hitap ve cevap söz konusu olmaksızın Allah'ın eser-i kudretini tasvirdir, başka bir şey değil. Zemahşerî burada dilde kullanılan bir örnekle yorumunu takviye etmek ister; "Duvar, kazığa "Beni niçin yarıyorsun?" diye sorar. Kazık da ona "Bana, vurana sor. Beni bırakmıyor ki..." diye cevap verir.²⁰

Fahredden Râzî, "i'tiya" emrinden maksadın, vücuda ve husule gelmek olduğunu ifade eder. Bu, Allah'ın (c.c) "kün feyekûn" emri gibidir. Ayrıca Râzî, bu gelişin yerin ve göğün birbiriyle uyumlu şekilde gelmesi manasına olabileceğini de belirtir.²¹

Ebussuûd Efendi, yer ve göğe yöneltilen "gelin" emrini, "sizde yarattığım tesir ve teessürle, sizde yarattığım muhtelif durumları ve çeşitli canlıları ortaya çıkarın." şeklinde anlamaktadır.

"Maksat, kudretinin mükemmelliğinin ortaya konulması ve ilahi iradenin zorunlu olarak vaki olacağıdır. Yoksa yerin ve göğün istek ya da isteksizliğini ispat değildir. Açık olarak anlaşılan mana, Allah'ın kudretinin yer ve gök üzerinde tesirini tasvirdir. Amirin emrini ve gönüllü memurun icabetini temsil ederler." diyerek mecaza yönelmektedir. Hitap ve cevap ancak bu şekillerde tasavvur edilebilir demektedir.²²

Değerlendirme

Söz konusu ayet-i kerime müfessirlerin çoğu tarafından yerin ve göğün Allah'ın emrine göre vücuda gelmeleri, hususiyetlerini kazanmaları, emrine uymaları şeklinde anlaşılmıştır. Buna göre burada

¹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, c. V, s. 167.

¹⁹ Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-husân*, c. V, s. 128.

²⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. IV, s. 189.

²¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXVII, s. 548.

²² Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. VIII, s. 5.

rivayet –İbn Kesîr hariç- ve dirayet tefsirlerinin hemen hepsinin ayeti mecazi düzlemde değerlendirdiklerini söyleyebiliriz.

Tefsirde bir lafzın, aksine bir delil olmadığı sürece hakiki manaya hamledilmesi genel bir prensip olarak belirlenmiştir. Gerçekten de bu prensip, lafızları keyfi anlamlardan korumak, Kur’ân aracılığıyla batıl ve mesnetsiz görüşlerin meşrulaştırılmasına engel olmak bakımından büyük önem taşımaktadır. Bununla beraber, ulemanın çoğunluğu mecazı, maksadı en etkin ifade etme yollarından biri olarak görmüş ve Kur’ân’ın ifade güzelliğinin önemli bir kısmının mecazdan ileri geldiği tespiti yapılmıştır.²³ Bir sözü hakiki manadan mecazi manaya hamletmek için hem ikisi arasında bir alaka hem de hakiki manaya engel olan lafzi, akli ve örfi bir karine aranmıştır.²⁴

Bu doğrultuda yapılan izahlar arasında Râzî’nin yaklaşım biçimi, şer’i bir delile istinat etmesi hasebiyle bizce kabule değer görünmektedir. İbn Kesîr’in naklettiği rivayetleri ise kabul etmek zordur. Çünkü söz konusu “gelin” emrini, Kâbe’nin bulunduğu yere ve onun semaya dönük iz düşümüne tahsis etmenin bir anlamı ve gerekçesi yoktur. Bu durumda söz konusu emri ve icabeti, “kün feyekûn” bağlamında anlamak mümkündür. Böylece yer ve göğün ilahi emrin maksadı doğrultusunda konum aldıklarını söyleyebiliriz.

3. Amel Defterinin Konuşması

Kur’ân-ı Kerîm, mümin olsun kâfir olsun insanın dünya hayatındaki söz ve davranışlarının kayda geçtiğini haber vermektedir.²⁵ Bu kayıtları işleyen değerli yazıcıların (kirâmen kâtibîn) olduğu ve kayıtların da bir “kitap”ta toplandığı ifade edilmektedir.²⁶ Ahiret halleri anlatılırken, hesap sırasında amel defteri de denilen bu kitabın konuşacağı belirtilmektedir:

²³ Zerkeşî, Bedrüddîn, Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-marîfe, Beyrut, 1994, c. II, s. 377; Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman, *el-İtkan fî ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1996, c. II, s. 753.

²⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Tabakatü’l-müfessirin*, Bilmen Yay., İstanbul, ty., c. I, s. 130; Mustafa Öztürk, *Kur’ân Dili ve Retoriği*, Kitâbiyât Yay., Ankara, 2002, s. 135; Nusreddin Bolelli, *Belâğat*, İFAV, İstanbul, 2009, s. 83; Ayrıca bkz. Muhammed Aydın, *Genel Tefsir Kuralları*, Nûn Yay., İstanbul, 2009, s.171.

²⁵ Âl-i İmrân, 3/181; Meryem, 19/79; Yasin, 36/12; Zuhruf, 43/19; Enbiya, 21/94.

²⁶ İnfîtâr, 82/11.

*“O gün her ümmeti diz çökmüş görürsün. Her ümmet kendi kitabına çağrılır. (Onlara şöyle denilir) “Bu gün, yaptıklarımızla cezalandırılacaksınız!” Bu yüzünüze karşı gerçeği söyleyen kitabımızdır. Çünkü biz, yaptıklarınızı kaydediyorduk.”*²⁷

*“Biz kimseyi gücünün üstünde yükümlü kılmayız. Nezdimizde hakkı konuşan bir kitap vardır, ve onlar haksızlığa uğratılmazlar.”*²⁸

Taberî, her iki ayetin tefsirinde, hayır ve şer olarak yapılan amellerin kaydedildiği bir kitabın olduğunu, doğruyu açıkladığını beyan etmektedir. Ancak amel defterine isnat edilen bu konuşma üzerinde durmaz. Aynı şekilde halefleri Semerkandî, Salebî de buna dair açıklama yapmazlar.

Müfessir Bağavî, bu kitapta “Hafaza” meleklerinin kayıtlarının bulunduğunu ifade ettikten sonra, “Sanki konuşur gibi, tam olarak beyan ederek şahitlik yapar” demektedir. Bu açıklamasıyla kitabın konuşmasını mecaz düzleminde değerlendirdiği hissedilmektedir.²⁹ Müminun suresi 62. ayetteki kitabın ise levh-i mahfuz olduğunu belirttikten sonra onun amelleri konuşup açıklayacağını ifade etmektedir. Bu durumda Bağavî'nin, levh-i mahfuzun konuşmasını hakiki anlama hamlederken, amel defterinin konuşması konusunda mecaza gittiğini söylememiz mümkündür. Böyle bir ayrımı -eğer sehiv değilse- neye göre yaptığı bizce meçhuldür.

İbn Kesîr, “Fazlası ya da eksiği olmadan bütün amelleri hazır eder.” der, ardından da “*Kitap ortaya konmuştur: Suçluların, onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. “Vay halimize! derler, bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp döktü!”*³⁰ ayeti ile istişhad eder, ancak konuşmanın mahiyetine ilişkin açık bir beyanda bulunmaz.

Seâlibî bu kitabın, ilahi kitaplar, levh-i mahfuz ve hafaza meleklerinin kayıtları şeklindeki ihtimalleri vermekle yetinir.³¹

Dirayet tefsiri müellifi Zemahşerî de bu konuşmanın mahiyetine herhangi bir şekilde değinmemektedir.

²⁷ Câsiye, 45/28-29.

²⁸ Mü'minûn, 23/62.

²⁹ Bağavî, *Meâlimü't-tenzîl*, c. VII, s. 247.

³⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, c. VII, s. 271.

³¹ Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-hisân*, c. V, s. 210.

Fahreddîn Râzî ise, Allah'ın, amel defterini konuşan kimseye benzettiğini, gerçekte kitabın konuşmadığını ifade etmektedir. Fakat ona göre bu kitap, içindekileri tıpkı konuşan bir kimse gibi ifade etmektedir.³²

Beydâvî, "Kitabımız size hakkı söyler" ifadesi için, "Onda, gerçeğe aykırı ifadeler bulunmaz" şeklinde not düşmektedir. Böylece müellifin, kitaba isnat edilen konuşmayı hakiki manada değerlendirmedeği anlaşılmaktadır.³³

Nesefî de benzeri bir yorumda bulunarak, "Kıyâmet günü kitaptan ne eksik ne fazla yalnızca doğruluk ve adaleti okurlar" demektedir.³⁴ Böylece yazılı bilgileri seslendiren bir kitap yerine, her şeyi olduğu gibi yazan kitabı okuyan kimselerden bahsedilmiş olmaktadır. Bu durumda Nesefî'nin de söz konusu konuşmayı zahiren anlamadığı anlaşılmaktadır.

Ebussuûd da "يَنْطِقُ بِالْحَقِّ" ifadesindeki "الحق" kelimesinin müteallakının, "يَنْطِقُ" fiili olduğunu belirtir ve ekler: "Yani kitap, hakikati bizzat ve keyfiyeti ne ise o şekilde gerçeğe uygun olarak ortaya çıkarır. Tıpkı konuşmanın hakikati dinleyene beyan etmesi, bakana göstermesi gibi. İşte orada ameller, tüm netliği ve incelikleri ile ortaya çıkar."³⁵

Değerlendirme

Adı geçen rivayet tefsirlerinde müelliflerin, ister amel defteri denilsin ister levh-i mahfuz denilsin genel olarak konuşmanın mahiyeti konusunda sessiz kaldıkları görülmektedir. Daha çok söz konusu "kitabın" türüne değinmektedirler. Bunlar içinde Bağavî'nin amel defterinin konuşmasını mecazi manaya hamlettiği söylenebilir. Levh-i mahfuzun konuşmasından bahsetmesi ise tutarlılık açısından tartışmaya açıktır.

Dirayet tefsirlerinin kitabın konuşması konusundaki yaklaşımları daha nettir. Bu tefsirlerin hemen hepsi, bu konuşmanın mecaz olduğu konusunda hemfikirdir. Genel olarak, kitabın hakkı söylemesi, kayıtların gerçeğe tam anlamıyla uygunluğu olarak anlaşılmıştır.

Söz konusu müfessirler, bugünkü teknolojik gelişmelere tanık olsalardı, acaba kitabın konuşmasına dair farklı görüşlere giderler

³² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXIII, s. 284.

³³ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, c. IV, s. 91.

³⁴ Nesefî, Ebu'l-berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk., Yusuf Ali Bedîvî, Dâru'l-kelimi't-tayyib, 1998, c. II, s. 473.

³⁵ Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. VI, s. 141.

miydi? Bu kitabın, tüm söz ve davranışları kaydettiği kesin olmakla beraber mahiyeti hakkında herhangi bir bilgimizin olmadığı doğrudur. Ancak kitap kelimesi ile mutlak manada iki kapak arasındaki yazılı sayfaları anlama zorunluluğumuzun olmadığı kanaatindeyiz. Kitabın insani bir özelliği olmadığı ve dolayısıyla konuşamayacağından hareketle mecaza gidenler, bugün yığınla bilgileri veya yazılı metinleri depolayan, hatta seslendiren cihazlar karşısında ne derlerdi? Bugün bilim ve teknolojiye gördüğümüz gelişmeler, konuşma için, insandaki gibi ağız ve dil yapısına sahip olma zaruretinin olmadığını bizlere göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu konuşmanın, kitabın kendi özelliği içinde hakikat manası içerdiği uzak görülmemelidir. Bu kitabın, kimi ayetlerde denildiği üzere,³⁶ sahibi tarafından okunacak özellikte olması durumu değiştirmez. Hem insanın tarafından okunan hem de içindekileri seslendiren bir özellikte olması mümkündür.

4. Yerlerin ve Göklerin Ağlaması

Firavun ve ordusunun Kızıldeniz'in sularında boğulması hadisesi anlatıldıktan sonra şöyle denilmektedir:

“Gök ve yer onların ardından ağlamadı; onlara mühlet verilmedi.”³⁷

Taberî, önce bu ağlamanın keyfiyetine ilişkin bazı rivayetleri paylaşmaktadır. Kendisi “denildi” ki diyerek, “göğün ağlaması, etrafının kırmızıya dönmesidir” şeklinde bir anekdot paylaşmaktadır. Yine Süddî'den, Hz. Hüseyin şehit edildiği zaman göğün ona ağladığı ve kırmızıya döndüğünü nakletmektedir.

Said b. Cübeyr'den naklettiğine göre, bir kişi İbn Abbas'a gelmiş ve ilgili ayeti zikrettikten sonra “Gök ve yer bir kimse için ağlar mı?” şeklinde bir soru yöneltmiştir. O da buna şöyle cevap vermiştir: “Evet. Hiçbir mahluk yok ki, gökyüzünde onun için bir kapı olmasın. Rızık oradan iner ve amelî oraya yükselir. Mümin öldüğü zaman, gökyüzünde rızıkının indiği, amelînin ise yükseldiği bu kapı kapanır ve gök onun için ağlar. Yine yeryüzünde namaz kıldığı ve Allah'ı zikrettiği yer de ortadan kaybolunca, yeryüzü de onun için ağlar. Firavun ve kavminin yeryüzünde salih amelleri yoktu. Onlardan gökyüzüne hiçbir hayırlı amel de yükselmeyordu. İşte onların ardından ne gökyüzü ne de yeryüzü ağladı.”

³⁶ Hâkka, 29/19; İsrâ, 17/14.

³⁷ Duhân, 44/29.

Taberî devamla Mücâhid, Katâde gibi isimlerden de benzeri rivayetlere yer vermektedir.³⁸ Taberî'nin yer verdiği bu rivayetler doğrultusunda yerin ve göğün ağlamasını hakiki manada anladığı anlaşılmaktadır.

Semerkindî, ayetin teviline ilişkin üç görüşe yer vermektedir. Birincisine göre Arap şiirinde de örnekleri görüldüğü gibi, göğün ve yerin ağlaması mesel tarzı bir anlatımdır. Nitekim Arap, şanı büyük, ihsanı bol bir kralı tazim için şöyle derdi: “كسف القمر لفقده، بكت الريح والسماء، ”والأرض“ (Ölümünden dolayı ay tutuldu. Rüzgâr, gök ve yer ağladı) Böylece Allah, Firavun ve kavminin ardından kimsenin üzülmediğini beyan etmiş olmaktadır. İkinci görüş ise, yere ve göğe “ehl” kelimesi takdir eder ve ağlayanın gök ve yer ehli olduğunu belirtmektedir. Kur’ân’da geçen “واسئل القرية”³⁹ ifadesi bunun örneğidir. Yani gök ve yer, “onların ehli” makamına getirilmiştir. Semerkandî üçüncü sırada göğün ve yerin ağlamasına hakikat manası verenlere yer verir ve İbn Abbas’tan zikri geçen rivayeti nakleder.⁴⁰ Ancak bu üç görüş içerisinde herhangi bir tercihte bulunmamaktadır.

Müfessir Sa’lebî ise, Taberî gibi bazı rivayetlere yer vererek, ayeti lafzî anlamda değerlendirmektedir. Hz. Hüseyin’in şehit edildiği günlerde gökten kan yağdığını naklettikten sonra Enes b. Malik tarikiyle bir de hadis rivayet etmektedir. Buna göre Hz. Peygamber (a.s) “Her kulun semada, biri rızkının çıktığı, diğeri amelinin ve sözünün girdiği olmak üzere iki kapısı vardır. Kul öldüğü vakit, onun ardından ağlarlar.” buyurmuş ve ardından söz konusu ayeti okumuştur.⁴¹

Bağavî, aynı rivayetlere yer vermekle yetinir.⁴²

İbn Atıyye, “Bu ayet, göğün ve yerin ağlamasını nefy ediyor. Bu durumda göğün ve yerin ağladığı manasını gerekli kılıyor.” dedikten sonra ilgili rivayetlere yer vermekte bir de mecâzî manaya yer vermektedir. Buna göre ayetin sık giden manası (el-mana’l-ceyyid), Firavun’u ve kavmini tahkir eden fasih ve güzel bir istiâredir. Onlar helak olunca hiçbir şey değişmemiştir. Nitekim “ وإن كان مكرهم لتزول منه ”والجبال”⁴³ (Tuzakları yüzünden dağlar yerinden oynayacak olsa bile) ayeti

³⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, c. XXII, s. 34.

³⁹ Yûsuf, 12/82.

⁴⁰ Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, c. III, s. 271.

⁴¹ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, c. VIII, s. 353.

⁴² Bağavî, *Meâlimü’t-Tenzil*, c. VII, s. 232.

⁴³ İbrahim, 14/46.

de benzeri anlam taşımaktadır. Bir hadiste de öldürülen bir kadın hakkında, "Onun için iki keçi bile tokuşmaz" buyurmuştur. Bu ifadeler tahkir manası içermektedir. Yine dilde tahkir için şöyle denilmektedir: "Falan kişi öldü ama dağlar ardından huşu duymadı." Müellif Arap şiirlerinden de örnekler vermekle beraber ortaya açık ve net bir tercih koymamaktadır.⁴⁴

İbn Kesîr, Mücahid'in İbn Abbas'a "Arz ağlar mı?" diye sorduğunu onun da "Şaşırıyor musun yoksa? Rükû ve secdesiyle kendisini imar eden kula niçin ağlamasın? Allah'ı tekbir ve tesbih eden bir kula gök ne diye ağlamasın? Onda arı uğultusu gibi bir ses olur." cevabını vermiştir. Yine diğer rivayetlerden farklı olarak, Yahya b. Zekeriyya'nın öldürüldüğünde göğün kızılı döndüğünü ve kan damlattığını nakleder. Bununla beraber İbn Kesîr, Hz. Hüseyin ile ilgili abartılı rivayetlerin eleştiriye açık olduğunu söyledikten sonra, Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Ömer'in öldürülmeleri ve hatta Hz. Peygamberin ölümü nedeniyle böyle şeylerin olmadığını, bu rivayetlerin Şiiler tarafından uydurulduğunu ifade etmektedir.⁴⁵

Seâlibî, göklerin ve yerin ağlaması konusunda ihtilaf edildiğini belirterek ilgili görüşleri verir ancak belirgin bir tercih ortaya koymaz.⁴⁶

Arap dilinden benzeri kullanımları tanık gösteren Zemahşerî, gerek ayet-i kerimede geçen ilgili ifadeyi ve gerekse İbn Abbas'dan nakledilen rivayeti temsil ve tahyîl olarak değerlendirir. Zemahşerî bundan başka Hasan Basrî'den, "Melekler ve müminler ardlarından ağlamadılar. Aksine helak olduklarına sevindiler." şeklinde bir açıklamaya yer vermektedir.⁴⁷ Şüphesiz bu yaklaşım, yere ve göğe "ehil" kelimesi takdir eden görüşle aynı çerçevede düşünülmelidir.

Üç ayrı görüşe yer veren fakat tercihte bulunmayan Râzî, mecaz manaya ilave olarak ifadede alayvari bir mananın olduğunu belirtmektedir. Buna göre onlar kendilerini büyük görüyorlardı. Kendilerince, öldükleri vakit yerin ve göğün arkalarından ağlayacağına inanıyorlardı. Ama onlar bu mertebede değildiler.⁴⁸

⁴⁴ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. V, s. 73.

⁴⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, c. V, s. 255.

⁴⁶ Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-hisân*, c. V, s. 300.

⁴⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 278.

⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXVII, s. 660.

Beydâvî, helak edilmelerini önemsememe ve varlıklarını dikkate almamadan mecaz olduğu görüşündedir.⁴⁹ Neseî, lafzî okumayı tercih etmiştir.⁵⁰ Ebû Hayyân ise ifadenin, helak olmaktan istiâre olduğunu söyler ve zikri geçen örnekleri tekrarlar. Sonra da şu neticeye varır: “Bu tür fiillerin, akletmeyen ve hakikatte kendisinden sadır olmayan nesnelere nispeti, insanların bundan etkilenip etkilenmemesinden ibarettir.”⁵¹

Ebussuûd Efendi ise kendinden öncekileri mezcederek mecaza gitmektedir.⁵² Müfessir Âlûsî de mecaz olduğunu söyler ancak şunu eklemekten de edemez: “Sûfiyye gibi, yer ve gök cisimlerine ve sair cemâdâta, bunların haline yaraşır bir şuur isnat edenler, temsile gitmez ve varlıklarının icabına göre hakiki bir ağlamayı geçerli görürler. Ya da hüznün ya da benzeri şey ile tevil ederler.”⁵³

Buna karşın müellif, göğün ağlama eseri olarak kızıla döndüğü ile ilgili rivayetler için “Andolsun ki, bu sözlere gülmeyen, aklına ağlamalıdır. Önde gelen âlimlerin buna inandığına inanmıyorum” demektedir.⁵⁴

Değerlendirme

Görüldüğü üzere, yerlerin ve göklerin ağlamasına dair müfessirler iki görüşe ayrılmışlardır. Açık kanaatte bulunmayanlar olmakla birlikte, rivayet tefsirleri daha çok hakiki manaya hamletmekte, dirayet tefsirleri ise mecazi manayı tercih etmektedirler. Biz ayetin manasına ilişkin kesin bir tercih ortaya koymakta zorlandığımızı ifade edelim. Ayetin, göğe ve yere “ehl” kelimesi takdiri ile “Ardlarından ne sema ehli ne de yer ehli ağlamadı.” şeklinde anlaşılmasının mümkün olduğu görülmektedir. Kur’ân’da bu yorumu destekleyici örneklerin bulunmasının yanında, göklerde ve yerde olanların Allah’ı tesbih ettiğini ifade eden ayet-i kerimeler⁵⁵ de ayrıca teyit edici niteliktedir. Yine bazı ayet-i kerimelerde meleklerin müminler için dua edip istiğfarda bulunduğu da bildirilmektedir.⁵⁶ Buna göre ilgili ayet-i kerimede, göklerde olanlarla

⁴⁹ Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, c. V, s. 102.

⁵⁰ Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, c. III, s. 291.

⁵¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, c. IX, s. 403.

⁵² Ebussuûd, *Îrşâdü’l-akli’s-selîm*, c. VIII, s. 63.

⁵³ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. XIII, s. 123.

⁵⁴ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. XIII, s.123.

⁵⁵ İsrâ, 17/44; Nûr, 24/41.

⁵⁶ Ğâfir, 40/7; Şûrâ, 42/5.

melekler, yerde olanlarla da müminler kastedilmiş olması mümkündür. Böylece helak edilen Firavun ve askerlerinin ardından ne yerde ne de gökte üzülen ya da ağlayan hiçbir kimse olmamıştır.

Öte yandan ilgili rivayetlerin de desteğiyle, mahiyeti bizce bilinmeyen bir tarzda sema ve arzın bir mümine üzülmeye ya da ağlamasına imkânsız görmemek gerekir. Aşağıda ayrıca geleceği üzere yere ve göğe isnat edilen daha başkaca fiiller de söz konusudur. Bu noktada Âlûsî'nin sufiler adına aktardığı görüşlerin, maddenin tüm boyutlarını kavrayacak düzeyde olmayan biz insanlarca kabule değer olduğu kanaatindeyiz. Buna mukabil, bazı ölümler nedeniyle göğün kızıla döndüğü ya da kan damlattığı gibi durumların fart-ı muhabbetten kaynaklanan mübalağa ifadeleri olduğunu belirtelim. Nitekim Hz. Peygamberin oğlu İbrahim vefat ettiğinde güneş tutulması olmuş ve kimileri bu olayı peygamber oğlunun vefatına bağlamıştır. Ancak Hz. Peygamber "Ne güneş ne de ay kimsenin ölümü nedeniyle tutulmazlar. Ancak bunlar Allah'ın iki ayetidir. Buna tanık olduğunuzda kıyam edip namaza durunuz."⁵⁷ buyurarak, söz konusu yaklaşımların önüne geçmiştir.

5. Cehennem Konuşması

*"O gün cehenneme, "Doldun mu?" deriz. O da, "daha var mı?" der."*⁵⁸

Bu ayet-i kerimede kıyamet sahnelerinden bir kesit sunulmaktadır. Buna göre cehenneme karşı "doldun mu" şeklinde bir hitap yöneltilecek o da "Daha var mı?" diye cevap verecektir. Taberî, Semerkandî, Sa'lebî, Bağavî, İbn Kesîr, Süyûtî gibi müfessirler ilgili konuşmayı, bazı hadislerle de destekleyerek teyit etmektedirler.⁵⁹ Adı geçen müfessirlerin ilgili ayetin tefsirinde hakikat-mecaz tartışmasına girmediği görülmektedir. Fakat onların gerek Allah ile cehennem arasındaki gerekse cennet ve cehennem arasındaki diyalogları konu alan rivayetlere yer vermiş olmaları, cehenneme atfedilen konuşmayı hakiki manada anladıklarını ortaya koymaktadır. Aynı kulvardaki müfessirlerden İbn Atıyye, ilgili ayet bağlamında hakikat ve mecaz ihtilafının varlığına

⁵⁷ Buharî, *Küsûf* 1.

⁵⁸ Kâf, 50/30

⁵⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XXII, s. 360; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, c. XXII, s. 362; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, c. IX, s. 103; Bağavî, *Meâlimü't-tenzîl*, c. IV, s. 275; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, c. VII, s. 404; Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, VII, 603.

değınmekte ve mezkûr rivayetleri referans göstererek, cehennemin konuşmasını hakiki manaya hamlını tercihe şayan bulmaktadır.⁶⁰

Dirayet tefsiri müellifi Zemahşerî, hem cehenneme sual tevcihini hem de onun buna cevabını mecaz olarak anlamaktadır. Ona göre söz konusu ifade, “tahyîl” babından olup, manayı zihinde canlandırma ve yerleştirme amaçlıdır. Buna göre ayette, cehennemin genişliğine rağmen, hiçbir şey alamayacak şekilde dolu olacağı veya genişliğinden ötürü daha alacak yerinin bulunacağı anlatılmış olmaktadır.⁶¹ Zemahşerî’den sonra gelen müfessirlerden Beydâvî, Ebussuûd Efendi ve Ebû Hayyân’ın, tefsirlerinde Zemahşerî’nin izinden gittikleri görülmektedir.⁶² Buna karşın, tefsirinde pek çok detaya yer veren Râzî, ilgili ayetin tefsirinde hakikat-mecâz ihtilafına hiç değınmemiştir. Bununla beraber, ayeti zahirine hamlederek hakikat manasını tercih ettiğini söyleyebiliriz.⁶³ Müfessir Âlûsî ilgili sualin de, cevabın da hakîkî anlamda olduğunu söylemekte ve hakikat mecaz konusuna dair şu prensibe yer vermektedir: “Biz, herhangi bir engel söz konusu olmadığı sürece, zahire tabi oluruz. İlahi kudret bunu yapabilir, akıl caiz görür, aklen caiz gördüğü yerde zahir, katiyet ifade eder. Ahiretle ilgili konular, dünya işlerine kıyaslanamaz.”⁶⁴

Değerlendirme

Müfessirlerin yaptıkları değerlendirmelere göre, ilgili ayet-i kerimede rivayet ve dirayet tefsirlerinin genel olarak ayrı düşündükleri görülmektedir. Bizce ayette belirtilen durumun, ahiret ahvalinden olduğu gözden irak tutulmamalıdır. Yine ahiret ahvalinden olan insan uzuvlarının konuşmasını da aynı düzlemde değerlendirmemiz mümkündür. Her iki durum arasında yapılacak kıyas doğrultusunda, insan uzuvlarının konuşması ile cehennemin konuşması arasında herhangi bir fark olmadığı düşüncesindeyiz. Bu nedenle konuyla ilgili kanaatimizi uzuvların konuşması meselesinin ardından serdedeceğiz.

⁶⁰ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. V, s. 165.

⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 389.

⁶² Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. V, s. 143; Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. VIII, s. 132, Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. IX, s. 53.

⁶³ Râzî, *Mefâtilhu'l-ğayb*, c. XXVIII, s. 143.

⁶⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. IX, s. 538.

6. İnsan Uzuvlarının Konuşması

Kur'ân-ı Kerim'de konuyla ilgili olarak şu ayet-i kerimeler yer almaktadır:

*"O gün, dilleri, elleri ve ayakları, yaptıklarıyla aleyhlerine şahitlik edecektir."*⁶⁵

*"O gün biz onların ağızlarını mühürleriz. Elleri bize konuşur, ayakları da işlediklerine şahitlik eder."*⁶⁶

*"Onlar derilerine, "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz? derler. Derileri de der ki; "Bizi her şeyi konuşuran Allah konuştu... Siz, kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin, aleyhinize şahitlik etmesinden sakınmıyordunuz. Lakin yaptıklarımızın çoğunu Allah'ın bilmediğini sanıyordunuz."*⁶⁷

Bu ayet-i kerimeler, ahiret hayatında gerçekleşeceği haber verilen hesap zamanı ile ilgilidir. Buna göre insanın dil, el, ayak, kulak, göz, deri⁶⁸ gibi âzâları konuşacak ve suçunu kabul etmeyen sahibinin aleyhine tanıklık edecektir. Rivayet tefsirlerinde serdedilen nakillerde, kâfir ve münafıklara kıyamet günü yaptıklarının anlatılacağı, ancak onların söylenenleri inkâr edecekleri, bunun üzerine eş dost ve yakınlarının tanıklığına başvurulacağı, onları da yalanladıklarında Allah'ın âzâlarını konuşuracağı ifade edilmektedir.⁶⁹ Yine bazı rivayetlerde de suçluluk psikolojisi içinde günahını kabul etmeyen kâfirin, kirâmen kâtibîn meleklerini bile yalanlayacağı, Allah'ın da buna karşı âzâlarını konuşuracağı ifade edilmektedir.⁷⁰

Mutezili müfessir Zemahşerî'nin bu ayetlerin tefsirinde mecazimanayı açıkça kullanmaktan çekindiğini görmekteyiz. Belirttiğine göre Nûr suresinin ilgili ayeti, öncesinde geçen İfk hadisesi ile ilgilidir. İki cihanda lanet ve ahirette vad edilen büyük bir azaptan başka Allah'ın dili ve elleri konuşurması, hem iffetli kadınlara atılan iftiranın ne kadar çirkin olduğunu ortaya koymakta hem de Kur'ân'daki en ağır

⁶⁵ Nûr, 24/24.

⁶⁶ Yasîn, 36/65.

⁶⁷ Fussilet, 41/21, 22;

⁶⁸ Tefsirlerde ayette geçen "cülûd" kelimesi için farklı manalar verildiği de olmuştur. Bkz., Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nüketü ve'l-uyûn*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, thk., İbn Abdilmaksûd b. Abdirrahîm, Beyrut, ty., c. V, s. 176; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 195.

⁶⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XIX, s. 141;

⁷⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XX, 544; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz* c. IV, s. 460; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, c. VI, s. 585; Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, c. VII, s. 68.

tehditlerden birini oluşturmaktadır.⁷¹ Zemahşerî'nin yer verdiği rivayete göre, ahiret günü kendinden başka şahit kabul etmeyeceğini söyleyen kişinin âzâlarına "konuş!" denilecek, onlar da konuşacaklardır.⁷² Ancak Zemahşerî, âzâların konuşmasını kabul etmekle beraber, bu kanaatini mezhebî zeminde değerlendirmektedir. Nitekim Fussilet suresi 61. ayeti tefsir ederken bu konuşmanın keyfiyetine değinmektedir. Müellif orada, "Âzâlar, aleyhlerine nasıl şehâdet edecek ve nasıl konuşacak?" desen şöyle cevap veririm: "Allah Teâlâ ağacı konuşturduğu gibi onları da konuşturacak; onlarda konuşma yaratacak."⁷³ şeklinde açıklama yapmaktadır.

Fahreddîn Râzî, Ebû Hayyân, Ebussuûd, Âlûsî gibi müfessirlerin söz konusu şehâdeti, hakiki anlamda anladıkları görülmektedir.⁷⁴ Özellikle Râzî ve Ebû Hayyân'ın, konuşmanın meydana gelmesi için hayatiyetin şart olmadığını vurguladıkları görülmektedir. Buna karşın, sünnî müfessir Kâdî Beydâvî, hakiki ve mecazi olmak üzere iki yoruma da yer vererek tercihte bulunmamaktadır. Birinci sırada yer verdiği görüşe göre, âzâların şehâdeti, işlenen günahların emarelerinin âzâlar üzerinde görülmesi, yapılanlara delalet etmesidir. İkinci görüşe göre ise, âzâlar Allah'ın konuşturması ile konuşacaklardır.⁷⁵

Değerlendirme

Yukarıda görüldüğü üzere, rivayet ve dirayet tefsiri müelliflerinin hemen hepsi, âzâların şehâdetini zahiri anlamda düşünmektedirler. Fakat Kâdî Beydâvî'nin açıklamasında mecazi manaya da yer vermesi ve ikisi arasında herhangi bir tercihte bulunmaması, her iki yoruma da ihtimal verdiğini göstermektedir. Eğer sıralama öncelikli tercihine göre ise müellifin kendisinde, uzuvların konuşması ile ilgili olarak mecazi mananın ağır bastığını söyleyebiliriz. Bu yönüyle onun ehl-i sünnet çizgisindeki diğer dirâyet tefsirlerinden ayrıldığını söylememiz mümkündür. Zemahşerî'nin yaklaşımı ise, Mutezile Mezhebinin görüşünü yansıtmaktadır. Çünkü onlara göre akıl ve kudretin meydana gelebilmesi için beden gereklidir. Örneğin dilin, bilmeye ve akla mahal

⁷¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. III, s. 223.

⁷² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 24.

⁷³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 195.

⁷⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXIII, s. 354; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. VIII, s. XXVI; Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. VI, s. 166, c. VII, s. 176; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. IX, s. 324; c. VII, s. 176.

⁷⁵ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. IV, s. 272.

Kur'ân'ın Gayr-ı Âkıl Varlıklara İsnat Ettiği Fiillerin Yorumu | 161
olması mümkün değildir. Allah bu yapıyı değiştirirse, dil, dil olmaktan çıkar. Buna göre Allah, azâlarda kelamı yaratır. Mütেকellim, kelamın faili olduğundan şehâdet, hakikatte Allah'a ait olur.⁷⁶

Bizce ilgili ayetlerin zahiri dikkatle incelendiğinde hem Beydâvî'nin ihtimal verdiği mecâzî mananın hem de Mutezile'nin yaklaşımının eleştiriye açık olduğu görülmektedir. Birden fazla ayette gerek şahadetin doğrudan âzâlara nispet edilmesi ve gerekse *"Her şeyi konuşturana Allah bizi de konuşturdu"* kaydının düşülmesi bu noktada mecaza ihtiyaç bırakmamaktadır. Mutezilenin görüşünün, bir anlamda kudret-i ilahîyeye sınırlama getirdiği de düşünülebilir. Her şeye gücünün yettiğini ifade eden Allah'ın bizzat âzâlara konuşma melekesi vermesi ve âzâları konuşmanın gerçek faili kılması imkânsız görülmemelidir. Kâdir-i mutlak olan Allah'ın, işlediği suçu kabul etmeye yanaşmayan veya sürekli kendisini aklayacak bahaneler üreten insanın önüne, hesap günü susturucu deliller ortaya koyması akla uygun bir durumdur. Hiç şüphesiz bu bağlamda âzâların konuşması, suçun itirafında önemli bir rol oynayacaktır.

7.a. Dağların Tesbihi

Kur'ân-ı Kerim'in birçok yerinde dağlara atıf yapılmaktadır. Haşmetli ve görkemli yapılarıyla doğanın en önemli unsurları arasında yer alan dağlara, değişik bağlamlarda değinilmektedir.⁷⁷ Bunlardan birinde ise, devasa ve heybetli yapılarıyla göz önünde duran dağların Allah'ı tesbih etmesinden bahsedilmektedir. Üç ayet-i kerimede Dâvud (a.s)'a bahşedilen nimetler arasında dağların onunla tesbih ettiği haber verilmektedir. Bu ayet-i kerimeler şunlardır:

*"Dâvud ile birlikte, Allah'ı tesbih etmeleri için, dağları ve kuşları onun emrine verdik. Bunları yapan biz idik."*⁷⁸

*"Andolsun, Dâvud'a tarafımızdan bir lütuf verdik. "Ey dağlar! Kuşların eşliğinde onunla birlikte tesbih edin" dedik."*⁷⁹

*"Kendisiyle birlikte sabah akşam tesbih etsinler diye biz, dağları ve toplanıp gelen kuşları Dâvud'un emrine verdik. Onların her biri Allah'a yönelmişlerdi."*⁸⁰

⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXXIII, s. 354; c. XXVII, s. 555.

⁷⁷ Arâf, 7/74; İbrahim, 14/46; Nahl, 16/81; Tâhâ, 20/105, Neml, 24/88.

⁷⁸ Enbiyâ, 21/79.

⁷⁹ Sebe', 34/10.

Rivayet tefsirlerinde dağların Dâvud'un tesbihine katıldıkları,⁸¹ onun tesbihine tesbihle karşılık verdikleri,⁸² Dâvud (a.s)'ın da onların tesbihini anladığı⁸³ ifade edilmektedir. İbn Abbas, Mücahid, Katade ve Dahhâk'ın, dağların Dâvud'la beraber tesbihe memur oldukları nakledilmiştir.⁸⁴ Yine dağların tesbih etmesinin, Dâvud'un dağ arasından geçerken tesbihine yankıyla karşılık verdiği şeklinde olduğu söylenece de⁸⁵ bu görüşe itibar edilmemiştir. İbn Atıyye, "Dağların tesbihi burada hakikat manasınadır."⁸⁶ derken, İbn Kesîr, "Kuşlar, onun tesbihi ile tesbih ediyor. Onun sadasına sada ile karşılık veriyordu. Havada süzülen kuşlar onu duyduğunda, oradan ayrılamıyor ve onunla tesbih ediyor, yine heybetli dağlar da ona icabet ediyordu"⁸⁷ demektedir.

Müfessir Zemahşerî, "Dağlar, nasıl konuşur ve nasıl tesbih eder?" şeklinde bir soru yönelir ve bunun Allah'ın onda konuşma yaratmasıyla gerçekleştiğini ifade eder.⁸⁸ Bir başka yerde ise bunu Dâvud (a.s)'ın mucizesi olarak nitelemektedir.⁸⁹

Fahredden Râzî, Mukatil ve Kelbî'den naklen dağların Dâvud'un tesbihine karşılık verdiğiğine yer vermektedir.⁹⁰

Beydâvî dağların, ya lisân-ı halleriyle ya Dâvud'a temessül eden bir sesle ya da Allah'ın onda kelimeler yaratmasıyla tesbih ettiğini söylerken Mutezile'ye yakınlaşmış görülmektedir.⁹¹ Ebussuûd Efendi de hemen hemen aynı görüşü paylaşır.⁹² Müfessir Ebû Hayyân'a göre ise, ayetin zahiri anlamı, söz konusu tesbihin dağlardan konuşma şeklinde vaki olduğudur. Nitekim Allah Resulünün elinde de taşlar tesbih etmişti.⁹³ Yine onun ifade ettiğine göre Allah (c.c), dağları, emrettiğinde itaat eden ve boyun eğen, davet ettiğinde duyan ve cevap veren ukalâ mertebesine

⁸⁰ Sâd, 38/18.

⁸¹ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 3/433.

⁸² Vâhîdî, c. I, s. 721; İbn Kesîr, c. VI, s. 497.

⁸³ Bağavî, *Meâlimu't-tenzîl*, c. V, s. 334.

⁸⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XX, s. 358.

⁸⁵ Bağavî, *Meâlimü't-tenzîl*, c. VI, s. 388.

⁸⁶ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. IV, s. 496.

⁸⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, c. VII, s. 57.

⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. III, s. 129.

⁸⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. III, s. 571.

⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXII, s. 167.

⁹¹ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. IV, s. 57.

⁹² Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. VI, s. 79, VII, 124.

⁹³ Ebû Hayyân, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. VII, s. 455.

koymuştur. Böylece canlı olsun cemâdât olsun her şeyin O'nun meşîetine tabi olduğu, Rubûbiyetin yüceliği ve ulûhiyetin büyüklüğü gösterilmiştir.⁹⁴

7.b. Göklerin ve Yerin Tesbihi

Kur'ân-ı Kerim'de dağların tesbihinin dışında göklerin ve yerin tesbihinden de bahsedilmektedir. *“Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tesbih ederler. Her şey O'nu hamd ile tesbih eder. Ancak siz onların tesbihini anlamazsınız.”*⁹⁵ ayet-i kerimesinde yedi gök ve yerin Allah'ı tesbih ettiği belirtilirken, her şeyin Allah'ı tesbih ettiği beyan edilmekte ve bu tesbihin genel olarak insanlar tarafından anlaşılamayacak şekilde olduğu bildirilmektedir. Bundan başka ayet-i kerimelerde de göklerdeki ve yerdeki şeylerin Allah'ı tesbih ettiği ifade edilmektedir. Haşr, Hadîd ve Saf suresinin ilk ayetleri, *“Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih etmektedir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*⁹⁶ şeklinde başlamaktadır. Yine benzeri ifade, Haşr suresinin 24. ile, Cum'a ve Teğâbun surelerinin ilk ayetleri, *“يسبح”* kalıbıyla üç ayrı yerde geçmektedir.⁹⁷

Tespit ettiğimiz kadarıyla Taberî, Semerkandî, Bağavî, İbn Kesîr ve Süyûtî gibi rivayet tefsiri müellifleri, göklerin ve yerin tesbihini hakiki manada değerlendirmektedirler. İlgili kaynaklarda mahlûkatın tesbihinin, *“subhanallahi ve bihamdihi”* şeklinde olduğu,⁹⁸ her şeyin bir ruhunun olduğu,⁹⁹ canlı cansız her varlığa şamil olduğu¹⁰⁰ ifade edilmektedir. Söz konusu anlamının bir sonucu olarak kimi bilginlerin cemâdât ve nebâtâta yaklaşım tarzına ilişkin dikkat çekici yorumlar getirdikleri de görülmektedir. İkrime, *“Her şey onu tesbih eder”* ayetine dayanarak, *“Sizden biriniz hayvan ve elbisesini ayıplamasın.”* bile demiştir.¹⁰¹ Kelbi'nin, yerden biten nebâtâtın, Allah'ı tesbih ettiğini, kesildiği vakit ise ölüp tesbih etmediğini belirttiği nakledilmektedir.¹⁰²

⁹⁴ Ebû Hayyân, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. VIII, s. 524.

⁹⁵ İsrâ, 17/44.

⁹⁶ Haşr, 59/1; Saf, 61/1; Hadîd, 57/1.

⁹⁷ Haşr, 59/24; Cum'a, 62/1;

⁹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XVII, s. 455.

⁹⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XVII, s. 455; Bağavî, *Meâlimü't-tenzîl*, c. V, s. 96.

¹⁰⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, c. V, s. 79.

¹⁰¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XVII, s. 456.

¹⁰² Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, c. II, s. 313.

Mücahid'den de diri olsun ölü olsun her şeyin Allah'ı tesbih ettiği ifade edilir.¹⁰³ Yine Hz. Peygamberin iki kabrin başına hurma dalı diktiği ve yeşil kaldıkları sürece orada medfun kimselerin kabir azabını görmeyeceklerini umduğu, bunun da nebâtâtın yeşil kaldığı sürece tesbih ettiğine bağlandığı nakledilmektedir.¹⁰⁴ Ayrıca Hz. Peygamberin hayvanlara vurmaktan¹⁰⁵ ve onlara eziyetten men ettiği¹⁰⁶ nakledilmiştir. Müfessir İbn Atıyye ise tercihte bulunmaksızın farklı görüşleri vermekle yetinir.¹⁰⁷ Rivayet müfessirleri içinde Vahidi, kendi kulvarına göre belirgin bir farklılık ortaya koyarak, mahlûkatın tesbihinin, varlıklarıyla Allah'a delalet etmeleri anlamına geldiğini söylemektedir. Bu tesbihi anlamayanlar ise müşrikler olup, mevcudattan yola çıkarak Allah'ın varlığına ulaşamadıkları için tesbihi anlamadıkları beyan edilmiştir.¹⁰⁸

Rivayet Tefsirindeki bu genel yaklaşıma karşın dirayet tefsirlerinde durum genel olarak farklılık arz etmektedir. Zemahşerî'ye göre buradaki tesbihten kasıt lisan-ı hal ile tesbihtir. Varlıklar, yaratana, kudret ve hikmetine delalet etmekle sanki Allah'ı tesbih etmiş olurlar.¹⁰⁹ Râzî, Beydâvî, Ebussuûd gibi müfessirler de aynı minval üzere düşünülmektedir. Benzeri konularda Zemahşerî'ye muhalif kalan Râzî'nin, bu konuda aynı şekilde düşünmesi dikkat çekicidir. Râzî, cemâdâtın sözlü tesbihinin olamayacağını, sözlü tesbihin anlamak, bilmek ve konuşmakla mümkün olduğunu, cansızlar için böyle bir tesbihin düşünülemeyeceğini ifade eder.¹¹⁰ O bu konuda, tesbihin hakiki manada olduğunu söyleyen Zeccac'ı da eleştirmektedir.¹¹¹ Müfessir Ebu Hayyân "Fakat onların tesbihini anlamazsınız" ifadesinin delaletiyle tesbihin semavat ve arza nispetinin hakiki anlamda olduğunu belirtir. Ardından da kritik etmeksizin diğer görüşleri serdetmekle yetinir.¹¹² Âlûsî, ayetin

¹⁰³ Bağavî, *Meâlimü't-tenzîl*, c. V, s. 96.

¹⁰⁴ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, c. II, s. 313.

¹⁰⁵ Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, c. V, s. 290.

¹⁰⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, c. V, s. 79.

¹⁰⁷ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. III, s. 459.

¹⁰⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, c. I, s. 235.

¹⁰⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 670.

¹¹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XX, s. 347.

¹¹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXIX, s. 442.

¹¹² Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, c. VII, s. 53.

Kur'ân'ın Gayr-ı Âkıl Varlıklara İsnat Ettiği Fiillerin Yorumu | 165
manasına her iki tesbihin de dâhil edilebileceğinin evla olduğunu belirtir.¹¹³

7.c. Gök Gürültüsünün Tesbihi

Kur'ân'da tesbih kavramının diğeri bir öznesi, "gök gürültüsü" dür. İlgili ayet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır:

"Gök gürültüsü, hamd ile O'nu tesbih eder. Melekler de O'nun korkusundan tesbih ederler."¹¹⁴

Taberî'nin naklettiği rivayete göre Hz. Peygamber (a.s), gök gürültüsünü duyduğu vakit, "Gök gürültüsünün hamd ile tesbih ettiği Allah, kusurlardan münezzehtir."¹¹⁵ derdi.

İbn Kesîr, daha önce geçen İsrâ 44. ayete yer vererek, gök gürültüsünün tesbihini "Hiçbir şey yok ki, O'nu tesbih etmesin" ayeti çerçevesinde değerlendirmektedir.¹¹⁶ Bunun yanında gök gürültüsü (ra'd) için, "bulutlarla görevli melek" nitelemesi de yapılmıştır.¹¹⁷ İbn Atıyye ve Süyûtî de benzeri rivayetleri serdediler.¹¹⁸

Zemahşerî ilgili ayete, "Yağmur bekleyen kullardan gök gürültüsünü duyanlar, hamd ile Allah'ı tesbih ederler."¹¹⁹ şeklinde bir yorum getirir. Buna göre gerçekte tesbih eden, gök gürültüsü değil, yağmur müjdesini duyan insanlardır.

Müfessir Râzî, tercihte bulunmadan konuyla ilgili ardarda birkaç görüşü vermektedir. Bunlardan ilk sırada yer verdiği görüş için yaptığı izah, bizim için şaşırtıcıdır. "Gök gürültüsü (ra'd) melektir. Ses de o meleğin tesbihidir." görüşü altında şu izahları yapar: "Bil ki, bu görüş, imkânsız görülemez. Çünkü ehl-i sünnete göre, beden hayat için şart değildir. Allah'ın bulutların parçalarında hayat, ilim, kudret ve konuşma meydana getirmesi, uzak ihtimal değildir. Duyulan ses de o meleğin fiili olur. Semender ateşte, kurbağalar soğuk suda, büyük kurtçuklar uzun zaman beklemiş karda meydana gelir. Dâvud (a.s) zamanında dağların

¹¹³ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. VIII, s. 83.

¹¹⁴ Ra'd, 13/13.

¹¹⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XVI, s. 390.

¹¹⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, c. IV, s. 441.

¹¹⁷ Vahidî, *el-Vecîz*, c. I, s. 567; Bağavî, *Meâlimü't-tenzîl*, c. IV, s. 303.

¹¹⁸ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. III, s. 303; Süyûtî, c. IV, s. 622.

¹¹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 519.

tesbihi, Hz. Peygamber zamanında çakıl taşlarının tesbihi imkânsız olmadığına göre, bulutların tesbihi, nasıl imkânsız görülebilir?"¹²⁰

Sünni müfessirlerden Beydâvî ve Ebussuûd ise bu konuda Zemahşerî gibi düşünmektedir.¹²¹ Ebu Hayyân ve Âlûsî ise ilgili rivayet ve görüşlere yer vermekle yetinirler.¹²²

Değerlendirme

Yukarıdaki yaklaşımlar doğrultusunda, rivayet tefsirlerinin hemen tamamının dağların tesbihini hakikat manasında değerlendirdikleri görülmektedir. Dirâyet tefsiri müelliflerinden Râzî ve Ebû Hayyân, Rivâyet tefsirleri ile aynı düzlemde durmaktadırlar. Zemahşerî ise, dağların tesbihini, âzâların şahadeti bağlamında yaptığı açıklamalarla bir bakıma teyit etmektedir. Zemahşerî'nin izahına göre cemâdât kategorisindeki dağların, gerçekte konuşması ya da tesbih etmesi muhal bir durumdur. Onların tesbihi Allah'ın, kendilerinde söz yaratması ile olmaktadır ki, bu durumda bizzat dağlar mütekellim olamaz. Biz, Mutezilî müfessir Zemahşerî'nin bu yorumunun, ayetlerin zahirine rağmen zorlama olduğunu düşünmekteyiz. Bu gibi yerlerde Musa'nın ağaçtan konuşma sesini işitmesini örnek göstermesi de yerinde değildir. Çünkü orada hitap, Musa ile Allah arasında geçmektedir. Musa ağacın kendisi ile konuşmamıştır. Yani Musa'nın muhatabı ağaç değildir. Burada ise açıkça dağların, Dâvud (a.s) ile tesbihinden bahsedilmektedir. Doğrudan Allah'la Hz. Dâvud arasında bir diyalog mevcut değildir. Bizce Mutezilenin yaklaşımı, boyutlarını ve derinliğini bilmediğimiz eşyayı kör ve sağır bir yığın mesabesine indirgemektedir. Görme ve duyma eşiği sınırlı insanın, eşyanın mahiyetine ilişkin bilgilerinin oldukça sathî olduğunu söylememiz mümkündür. Maddenin yapısına ilişkin yapılan çalışmalar, maddenin içinde adeta gözle göremediğimiz bir dünyanın varlığını ortaya koymaktadır. Bize göre eşyanın tesbihi, Kur'ândaki gayb haberleri cümlesinden sayılmalıdır. Kur'ân-ı Kerim, mazinin karanlık sayfaları arasında kalmış olayları, istikbalde vuku bulacak kıyâmet ve ahiret ahvalini bize anlattığı; bilemeyeceğimiz bir boyuttan bizi haberdar ettiği gibi, kâdir-i mutlak Allah'ın (c.c) maddeye koyduğu ama beşer gözünden ve kulağından gizlediği rubûbiyet ve ulûhiyet tecellîlerini de beyan etmektedir. Nitekim, fizik ilmi bugün,

¹²⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XIX, s. 22.

¹²¹ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. III, s. 183, Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. V, s. 9.

¹²² Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, c. VI, s. 364; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. VII, s. 129.

maddenin gözümüzle gördüğümüz kadar basit bir yapıya sahip olmadığını ortaya koymuştur. Bu nedenle, eşyanın tesbihinin hakikat manasında olduğu ancak keyfiyetinin “ولكن لا تفقهون تسبيحهم” ifadesinin delâletiyle bizce meçhul olduğu kanaatindeyiz. Allah'ın bir mucize olarak Dâvud (a.s)'a, eşya ile arasındaki gayb perdesini araladığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu harikulâde olay, Dâvud (a.s)'a bahşedilen diğer bazı nimetler arasında sayılmıştır.

Burada Dâvud (a.s)'a verilen özel ikramı dışarıda tutarsak, eşyanın tesbihinin niçin insana gizli bırakıldığı sorusu akla gelmektedir. İnsan, her daim eşyanın Allah'ı tesbihine muttali olacak olsaydı, bu “teklîf-i mâ lâ yutâk” kabilinden bir sonuç doğurmuş olacaktı. Nitekim Hasan el-Basrî, bunun güç yetirilemeyecek bir durum olacağına işaret etmiştir.¹²³ Gerçekten insanın sahip olduğu görme veya duyma yetisinin olandan daha güçlü olması, insan hayatı üzerinde oldukça olumsuz etkilere yol açacaktır. Karıncanın ayak seslerini, havada uçan bir sineğin kanat seslerini duymuş olsaydı, insanın normal bir hayat sürmesi mümkün olmazdı.

İnsanın meçhulü olan bu bilgiye Kur'ân'da yer verilmesinin sebebine dair diğer bir soru daha akla gelmektedir. Bizce bunun, hem mümin hem de kâfir açısından izah edilebilir sebepleri vardır. Kâfire, “Sizin küfrünüzün hiçbir anlamı yoktur. Çünkü tüm evren ve ondaki eşya Allah'ı zaten anmaktadır. O'na râm olmuş, O'nun rubûbiyyetini tanımış, onca mevcûdât içinde sizin Allah'ı anmaktan yüz çevirmeniz son derece önemsizdir.” mesajı verilmektedir. Nitekim yukarıda yedi göğün, yerin Allah'ı tesbih ettiğini ifade eden ayetin hemen öncesinde, “Allah, her türlü eksiklikten uzaktır, onların söylediklerinin ötesindedir, yücedir.”¹²⁴ buyrulması bu yaklaşımımızı desteklemektedir. Yine, şirkten sakındıran bir ayetin hemen akabinde, “Eğer onlar büyüklenirlerse, bilsinler ki, Rabbinin yanında bulunanlar (melekler) gece gündüz hiç usanmadan O'nu tesbih ederler.”¹²⁵ denilerek, insanların şirk ve küfrüne mukabil, Allah'ı her daim anmakta olan meleklerin varlığından bahsedilmektedir. Yine Allah'ın varlığa ilişkin haber verdiği bu durum, Allah'a ve onun kitabında anlatılanlara iman eden mümin için teşvik edicidir. Müminlere

¹²³ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, c. III, s. 400.

¹²⁴ İsrâ, 17/43.

¹²⁵ Fussilet, 41/38.

“Kâinatın tesbihine ortak olmadan geri kalmayın, Allah’ı çokça anın” mesajı verilmektedir.

Gerek ayetlerin zahirinin ve gerekse rivayet tefsirlerinin, eşyanın tabiatına dair ortaya koyduğu perspektifin, bugün eşya, hayvan, bitki gibi doğanın tüm unsurlarına karşı hoyratça davranan ve çevreyi tahrip eden insana, çevre ahlakı kazandırmada etkin bir rol oynayacağı şüphesizdir. Bu noktada Rivâyet tefsirlerinde, hayvanat ve nebatata davranış biçiminde nezaket ve inceliğe davet eden, bir ağacın kesilmesinin aynı zamanda bir tesbihe de son verdiğini ifade eden yaklaşımların altı çizilmesi gereken hususlar olduğunu söylemek isteriz. Fakat bilgi alanımızın sınırlılığına bakmaksızın, maddeyi sırf görünen yüzüyle değerlendiren bakış açısının, bu konuda fazlaca etkili olacağını söylemek zordur.

İsra suresinde yer alan, “*Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah’ı tesbih ederler. Her şey O’nu hamd ile tesbih eder. Ancak siz onların tesbihini anlamazsınız.*”¹²⁶ ayeti bizce, bu konuda tereddüde mahal bırakmamaktadır. Buna göre Allah (c.c) cemâdâta, kendi hususiyetleri içinde zatını tesbih etme özelliği vermiştir. Şu halde, dağların tesbihine vukûfiyet her ne kadar Dâvud (a.s)’a gösterilen özel bir lütuf olsa da, bu tesbih cemâdât için daimi ve her an vaki bir olgudur. Burada Zemahşerî’nin, mezheb olarak da Mutezilenin, Kur’ân bütünlüğü açısından çelişkili davrandığını söyleyebiliriz. Cemâdâta isnat edilen kimi konuşmaların, gerçekte bu nesnelere ait olamayacağını söyleyen ve Allah’ın bunlarda kelim yaratması ile özel ve arızı olarak meydana geldiğini savundukları halde, her şeyin Allah’ı tesbih ettiğini ifade eden ayetlere geldiklerinde, “*lisan-ı hal*” kaydını düşerek tevile gitmektedirler. Varlığın, kendisini var edene delalet ettiği; mevcudatın ve cereyan eden hadiselerin de akli müessir ve muharrike yani yaratıcıya götürdüğü doğrudur. Ancak Kur’ân bunu zaten değişik yollarla insan idrakine sunmaktadır. “*ومن آياته*” şeklinde başlayan ayetler bu amacı gerçekleştirmeye yönelik işlev görmektedir.¹²⁷ Kur’ân’da bu tür ayetler ziyadesi ile varken, eşyanın tesbihini de aynı kategoriye koymak zorlama olmaktadır. Mutezile’yi buna iten sebep, maddeye ilişkin tasavvur ve ön kabullerinden neşet etmektedir. Eşyanın tesbihi konusunda da sünni müfessirlerden bu görüşe meyledenler olagelmiştir. Bizce tesbih

¹²⁶ İsrâ, 17/44.

¹²⁷ Rûm, 30/20-25, 46; Fussilet, 41/37; Şûrâ, 42/29.

Kur'ân'ın Gayr-ı Âkıl Varlıklara İsnat Ettiği Fiillerin Yorumu | 169 kavramına, ayetlerin açık ifadelerine rağmen farklı yerlerde farklı anlamlar vermek tutarlılık açısından eleştiriye açık bir yaklaşımdır.

8.a. Gölgenin Secdesi

أَوَلَمْ يَرَوْا لِي مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَنْفَعِيهِمْ ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ

“Allah'ın yarattığı şeyleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri Allah'a secde ederek ve tevazu ile boyun eğerek sağa sola dönmektedir.”¹²⁸

Bu ayet-i kerimede, Allah'ın yarattığı nesnelere gölgelerinin, Allah'a secde ettiği ifade edilmektedir. Rivayet tefsirlerinde yer alan açıklamaların hemen hepsi, burada gölgeye isnat edilen “secde” konusunda ittifak halindedir. Müfessir Taberî, gölgenin secdesinin, bir yerden diğer bir cihete meyli ve deveranı olduğunu ifade eder ve Arap dilinden de örneklerle istişhad eder. Buna göre, Hurma ağacı eğildiğinde, “سجدت النخلة” denir. Yine deve biniş için çökertildiğinde “سجد البعير” denilmektedir.¹²⁹

Aynı örnekleri veren Semerkandî, secdenin teslim olma ve itaat manasına kullanıldığını, buna göre gölgenin bir cihetten diğerine deveranının onun secde etmesi anlamına geldiğini ifade etmektedir.¹³⁰ Bu konuda diğer rivayet tefsirlerinde de aynı açıklamaları görmek mümkündür.¹³¹

Dirayet tefsirleri de ayet-i kerimeye aynı minvalde açıklama getirirler.¹³² Bunlar içinde en doyurucu açıklamayı Râzî'nin tefsirinde görmekteyiz. O, gölgeyi güneşin ve gök cisimlerinin hareketi ile ilişkilendirir ve bütün bunların Allah'ın tedbiri ve takdiri ile meydana geldiğini ifade etmektedir.¹³³

Değerlendirme

Rivayet ve dirayet tefsirlerinin hemen hiçbirinin gölgeye isnat edilen secde konusunda ihtilaf etmediklerini görmekteyiz. Anlaşıldığına göre müfessirler, burada secde kelimesinin lügavi anlamını

¹²⁸ Nahl, 16/49.

¹²⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XVII, s. 215.

¹³⁰ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, c. II, s. 276.

¹³¹ Vahidî, *el-Vecîz*, c. I, s. 608; Bağavî, *Meâlimü't-tenzîl*, c. V, s. 22; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, c. IV, s. 576.

¹³² Zemahşerî, c. II, s. 609; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XX, s. 215; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. III, s. 229; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîd*, c. VI, s. 539; Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. V, s. 118.

¹³³ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XX, s. 215.

benimsemişlerdir. Biz de burada geçen kelimenin boyun eğme manasına geldiği kanaatindeyiz. Ayetin baş tarafında gelen “الم يروا” ifadesi de, ayetin bu bağlamda düşünülmesinin daha isabetli olacağını göstermektedir. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de benzeri kalıplarla başlayan ayet-i kerimelere baktığımızda çoğunlukla Allah’ın, tekvîni âyetlerine dikkat çekildiği görülmektedir: “Onlar, bizim yeryüzüne (kudretimizle) gelip onu etrafından eksilttiğimizi görmediler mi?”,¹³⁴ “Gökyüzünde Allah’ın emrine boyun eğerek uçan kuşları görmüyorlar mı? Onları gökte ancak Allah tutar.”¹³⁵, “Onlar, gökleri ve yaratan Allah’ın, kendileri gibilerini yaratmaya kadir olduğunu görmediler mi?”,¹³⁶ “Yeryüzüne bakmazlar mı, orada her türden nice güzel ve yararlı bitkiler bitirdik.”,¹³⁷ “Onlar, Allah’ın başlangıçta yaratmayı nasıl yaptığını, sonra onu nasıl tekrarladığını görmüyorlar mı? Şüphesiz bu Allah’a göre kolaydır.”¹³⁸ gibi ayet-i kerimelerde bunu açıkça görmek mümkündür.¹³⁹ Bu durumda gölgenin secdesini, gölgeyi oluşturan tabii şartlar çerçevesinde düşünmek daha doğru olacaktır.

Bilindiği gibi, gölge, ışık kaynağından gelen ışınların, bir cisme çarpması üzerine, cismin arkasında meydana gelen karartıdan ibarettir. Isı ve ışık kaynağımız güneşten dünyamıza gelen ışınların açısına bağlı olarak nesnelere gölge boylarında uzayıp kılma meydana gelmektedir. İnsanlar çok eski zamanlardan beri, gölge boyundaki değişimleri fark etmişler ve zamanı ölçmede gölge boylarından yararlanmışlardır. Nitekim güneş saatleri, matematiksel bir çizelgenin resmedildiği zemine dikey olarak yerleştirilen bir çubuğun, zemine düşen gölge hareketleri üzerine bina edilmiştir. Güneş ışınlarının dünyaya en yatay ulaştığı sabah ve akşam vakitlerinde gölge boyları en uzun, buna karşın 90 derecelik açıyla geldiği öğle vakti gölge boyu sıfır konumda olmaktadır. Şu halde gölge boyunun değişkenliği, temelde dünyanın kendi ekseni etrafındaki hareketine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bizce ayet-i kerime, dünyanın, nesnelere üzerinde gölge boyu ile tezahür ve deverân eden fezâdaki harikulade hareketine açık bir göndermede bulunmaktadır. Ayette geçen “يتغير” ifadesi de buna işaret etmektedir. Zira kelimenin aslında dönüş manası

¹³⁴ Ra’d, 13/41.

¹³⁵ Nahl, 16/79.

¹³⁶ İsrâ, 17/99.

¹³⁷ Şuarâ, 26/7.

¹³⁸ Ankebût, 29/19.

¹³⁹ Ayrıca bkz. Neml, 27/86; Secde, 32/27; Sebe’, 34/9; Ahkâf, 46/33; Mülk, 67/19.

Kur'ân'ın Gayr-ı Âkıl Varlıklara İsnat Ettiği Fiillerin Yorumu | 171 bulunmaktadır.¹⁴⁰ Gölge boyunun bir noktadan başlayıp tekrar eski haline gelmesi (rucû), dünyanın kendi eksenini etrafında dönüşünün bir sonucudur. Binaenaleyh ayette, “Güneş ve ay bir hesaba göredir” ayetindeki gibi, yer kürenin güneşe olan konumu ve hareketi ile Allah'ın tayin ettiği çizgide ilerlediği ve ilahi plan ve program doğrultusunda yoluna devam ettiği ifade edilmiş olmaktadır. Hareket ve konumundan şaşmadan yörüngesinde yol alan dünya, böylelikle yaratana boyun eğmiş olmaktadır. Bu mana, secde kelimesinin anlam alanı içerisinde bulunmaktadır.¹⁴¹ Kanaatimizce Kur'ân'ın, konuyu doğrudan değil de dolaylı bir şekilde ifade etmesi, onun tarihin bütün dönemlerine yönelik bir hitap oluşu ile ilgilidir. Kur'ân, tabî bir gerçekliğe değinirken, hem ilk muhatapların bilgi çerçevesinden hareket etmiş hem de yüzyıllar sonra keşfedilecek bir hakikati ifade etmiştir.

8.b. Güneş, Ay, Yıldız, Dağların Secdesi

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ
وَالشَّجَرُ وَالذَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِّنَ النَّاسِ. وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُّكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا
يَشَاءُ

“Görmedin mi ki şüphesiz, göklerde ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde etmektedir. Birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur.”¹⁴²

Bu ayet-i kerimede görüleceği üzere, cemâdâttan güneş, ay, yıldızlar ve dağların Allah'a secdesinden bahsedilmektedir. Kimi tefsirlerde, bu ayette anılan varlıkların secdesi, onların gölgelerinin secdesi, şeklinde izah edilmiştir. Özellikle Mücahid ve Mukatil'in bu görüşte olduğu ifade edilmektedir.¹⁴³ Bu manadan büsbütün uzak olamamakla beraber, bazı rivayet tefsirlerinde söz konusu secde, Allah'ın emrine boyun eğme anlamında anlaşılmıştır.¹⁴⁴

¹⁴⁰ el-İsfehâni, Râğıb, *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'ân*, thk., Safvân Adnân Dâvûdî, ed-Dâru's-şâmiyye, Beyrut, 1997, s. 650.

¹⁴¹ el-İsfehâni, *Müfredât*, s. 397.

¹⁴² Hac, 22/18.

¹⁴³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XVIII, s. 586; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, c. II, s. 453; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. IV, s. 113; Bağavî, *Meâlimü't-tenzîl*, c. V, s. 372; Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, c. VI, s. 17.

¹⁴⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, c. I, s. 730; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. IV, s. 113.

İbn Kesîr ise, ayette sayılan tüm varlıkların secdesinin kendine mahsus şekilde olduğunu beyan etmekle beraber, ağaç ve dağların secdesinin gölgelerinin deveranı ile olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁵

Dirayet tefsirlerinde ise ilgili ayette geçen secde, daha çok Allah'ın tedbir ve teshirine boyun eğme olarak anlaşılmıştır.¹⁴⁶

Ayet-i kerimede müfessirleri zorlayan hususlardan birisi, secde fiilinin cemâdât ve canlılara beraber ilişkilendirilmesidir. Zira müşterek bir lafzın, aynı anda iki ayrı manaya gelmesi nahivciler arasında tartışılan hususlardandır. Fahreddin Râzî, bu müşkili takdir yaparak aşmaya çalışır. Buna göre, ayetin ikinci kısmı “ويسجد له كثير من الناس” şeklinde takdir olunur. Ayette açıkça zikredilen birinci secde, boyun eğme manasına gelirken ikincisi ibadet ve taat manasınadır.¹⁴⁷

9. Taşların Allah Korkusundan Yuvarlanması

*“Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı; taş gibi, hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılr da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer.”*¹⁴⁸

Bu ayet-i kerimede zikredilen taşların Allah korkusundan yuvarlanması üzerine müfessirler oldukça kafa yormuşlardır. Rivayet tefsirlerinde konuyla ilgili çok değişik açıklamalar görmek mümkündür. Bu çerçevede müfessir Taberî, ilgili ayete gölgelerinin deveranı, Allah'ın dağa tecelli ettiğinde dağın parçalanması, Allah'ın bazı taşlara marifet ve anlayış vermesi şeklinde getirilen yorumlara yer verir. Taberî son iki yorumda ise ayeti mecaza hamledenleri zikreder. Buna göre “*جدارا يريد أن ينقض*”¹⁴⁹ ayetinde olduğu gibidir, yani taşların gerçekte iradesi yoktur. Diğer görüşe göre ise insanları kendine rağbet ettiren deve için “*ناقة تاجرة*” denildiği gibi, sâniine delalet ederek başkası için haşyeti icap ettirir. Taberî tüm bu manaları tamamen imkânsız görmese de selef ulemasının hilâfına tevilleri caiz görmediğini ifade etmektedir.¹⁵⁰

¹⁴⁵ İbn Kesîr, *el-Keşşâf*, c. V, s. 403.

¹⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. III, s. 149; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. IV, s. 67; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. VII, s. 494; Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. VI, s. 100.

¹⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. XXIII, s. 213.

¹⁴⁸ Bakara, 2/74.

¹⁴⁹ Kehf, 18/77.

¹⁵⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. II, s. 243.

Semerkindî benzeri manalara ilaveten Mutezileye nispetle ayetin misal yollu bir anlatım olduğu görüşüne yer verir. Buna göre ayet, "Taşın akli olsaydı, Allah korkusundan yuvarlanırdı." anlamına gelmektedir. Semerkindî'ye göre bu görüş tefsir ehlinin sözüne muhaliftir.¹⁵¹

Bağavî, Allah'ın cemadât ve hayvânâta dair, başka kimsenin vakıf olamadığı bir ilminin olduğunu ifade eder. Bu varlıkların, ayetlerde ifade edildiği üzere salâtı, tesbihi ve haşyeti söz konusudur. Mümin buna inanmalı, ilmini de Allah'a bırakmalıdır.¹⁵²

İbn Atıyye yukarıdaki görüşlere ilaveten mecaz görüşün eleştirisi babında Bakillânî'ye atfen, "Ayetin mecaza hamledilmesi, berâatini bozar. Allah taşlarda haşyet ve hareketin söz konusu olduğu bir idrak yaratır." ifadesine yer verir.¹⁵³

Mecaza gitmeye gerek olmadığını belirten İbn Kesîr, taşta idrakin olabileceği kanaatindedir. Bunun yanında ayete mecaz mana yanında batınî mana verenleri de zikretmiştir.¹⁵⁴ Batınî manaya göre nehirlerin fışkırması, çok ağlamak, su çıkması az ağlamak demektir. Taşların yuvarlanması ise gözyaşı olmadan kalbin ağlamasıdır.¹⁵⁵

Dirayet tefsirlerinden Keşşâf, Envâru't-tenzîl ve İrşâdü'l-akli's-selîm'de taşların haşyeti, boyun eğmekten mecaz olarak anlaşılmıştır.¹⁵⁶

"Haşyet, akıllı ve canlıların sıfatı olması hasebiyle, ayette işkâl vardır." diyen Râzî, bazı görüşlere yer verir ancak açık ve net olarak bir tercih ortaya koymaz. Farklı olarak, ayetteki haşyeti, deprem anında Allah'a dua ve tövbe eden kullara isnat eden bir görüşe de yer verir.¹⁵⁷

Bunlardan başka ayette geçen " *وان منها لما يهبط من خشية الله* " ifadesindeki zamirin, taşlara değil de kalplere râcî olduğu, taşlardan kastın semadan yağın dolu olduğu şekilde görüşler de serdedilmiş, ancak değişik yönlerden bu görüşler kabule değer bulunmamıştır.¹⁵⁸

¹⁵¹ Semerkindî, *Bahru'l-ulûm*, c. I, s. 65.

¹⁵² Bağavî, *Meâlimü't-tenzîl*, c. I, s. 111.

¹⁵³ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. I, s. 167.

¹⁵⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, c. I, s. 304.

¹⁵⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, c. I, s. 305.

¹⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 155-156; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. I, s. 88; Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. I, s. 115.

¹⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. III, s. 558.

¹⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. III, s. 358; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, c. I, s. 330; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. I, s. 296.

Değerlendirme

Yapılan izahların, diğer konularda olduğu gibi hakikat ve mecaz etrafında şekillendiği görülmektedir. Ayet-i kerimede içinden ırmaklar fışkıran, içinden su kaynayan ve Allah korkusundan yere düşen olmak üzere taşa, üç ayrı vasıf yüklenmiştir. Bizce bu tertip içinde ilk ikisine hakikat manası verip, son kısma mecaz manası vermek siyak-sibak uyumu açısından eleştiriye açıktır. Taşa, dolu ya da zamir yoluyla “kalpler” manası verenler, zahire bağlı kalmaya çalışmaktadırlar. Ancak bu gayretleri haşyet fiilini katı bir maddeye isnat etmekte zorlanmalarından ileri gelmektedir. Mecaza gitmeden çözüm bulma arayışının bir sonucu olsa da bu yaklaşımların zorlama yorumlar oldukları ortadadır. Çünkü ilgili zamir, ayette geçen “kalpler” kelimesine değil “taşlar”a râcidir. Öte yandan, burada haşyeti kullara isnat ettirmemizi sağlayacak açık bir delil de yoktur.

Biz, ayetin hakiki manaya delâlet ettiğini düşünmekle beraber, bu bapta en yerinde izahın Bağavî tarafından yapıldığını düşünüyoruz. Allah (c.c), kitabında nesnelere benzeri isnatlarda bulunmuştur. İdrak sınırlarımız aşan bu hususların mahiyeti bizce meçhul olup, gayb sahasına giren hususlardandır. Allah’ın azamet ve kudretinin bir sonucu olarak maddeye mührünü vurması uzak görülemez. Bu yüzden gayb alanına giren hususları kabul ettiğimiz gibi, taşın da haşyet duyabileceğini kabul etmenin daha doğru bir yol olacağını düşünmekteyiz. Gerçekten Musa (a.s) Allah’ı görmek istediğinde Allah’ın dağa tecelli etmesi sırasında dağın parçalanması bu kanaati desteklemektedir. Elbette burada vahyin tesir etmediği akıl ve kalplere mesajlar verilmektedir. Demek ki, insan kalbi küfürde ısrar ettiği vakit taşlardan daha katı olabilmektedir.

B. Nebatın Secdesi

Rahman suresi, “*Otlar ve ağaçlar Allah’a secde ederler*”¹⁵⁹ ayetindeki secde, rivayet ve dirayet sahasındaki hemen bütün müfessirlerce “boyun eğme” anlamında anlaşılmıştır.¹⁶⁰ Ancak bütün bu müfessirler arasında Fahreddin Râzî, farklı yorumlara da yer vermektedir. Buna göre, ayetteki

¹⁵⁹ Rahman, 55/6.

¹⁶⁰ Bağavî, *Meâlimü't-tenzîl*, c. V, s. 442; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. V, s. 224; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, c. VII, s. 489; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 444; 341; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. V, s. 170; Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, c. X, s. 51, Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. VIII, s. 177.

secde, boyun eğme, gölgelerinin secdesi, mahiyeti bilinemeyen hakiki secde anlamlarına gelmektedir. Râzî, bunların dışında son derece ilginç bir yoruma da yer vermektedir. Buna göre secde, alnı ve başı yere koymaktır. Otun ve ağaçların başları da hakikatte yerde, ayakları ise havadadır. Yine canlıların yeme içmesi baş kısmından olduğu gibi ot ve ağaçların da öyledir. Ayrıca baş olmadan hayat olmaz. Ot ve ağaçların köklerine hâle geldiğinde ayakta kalamazlar. Buna karşın dalları kesildiğinde hayatta kalırlar.¹⁶¹

Âlûsî, Rağıb'ın secde kavramına verdiği manaya işaret eder. Buna göre, secde, ihtiyari ve teshiri manada olmak üzere iki kısımdır. İhtiyari secde, insan için söz konusu iken, teshiri secde insan, hayvan ve nebâtât içindir.¹⁶²

Değerlendirme

Bizce, bu ayet-i kerimedeki secdeyi de boyun eğme manası ile karşılamak mümkündür. Nitekim aynı ayet-i kerime bağlamında Ra'd suresinde yer alan "Göklerde ve yerde kim varsa, ister istemez kendileri de gölgeleri de sabah akşam Allah'a secde eder"¹⁶³ ayetini dikkate almak gerekmektedir. Yerde ve gökte olan her kes ve her şey, Allah'ın kendileri için takdir ettiği ortamda hayatlarını sürdürmektedirler. Dağlar, denizler, ağaçlar, hayvanlar ve mümin-kâfir tüm insanlar, dünyaya ve ona verilen hareket tarzına tabidirler. Allah'ın yarattığı yaşam şartlarına bağımlı olan aksi halde hayatîyetlerinin devamı mümkün olmayan tüm bu varlıklar, Allah'a boyun eğmiş olmaktadır. Ayetin sonunda, gölgelerinin secdelerinden ayrıca bahsedilmesi de bu yorumumuzu desteklemektedir. Şu halde Hac suresi 18. ayette, "güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar"la ilgili secde, topyekun bir boyun eğme anlamına gelmektedir. Rağıb'ın teshîri secde diye ifadelendirdiği kısmın buna denk geldiğini ifade edelim. Ayetin son kısmının ise ibadet ve itaat, ihtiyari secdeden bahsettiğini söylememiz mümkündür. Şu halde evrenin bir parçası olan her şey, top yekün Allah'ın tayin ettiği kural ve işleyişe tabidir. Buna karşın insan, iradi bir varlık olarak ibadet anlamındaki secdeden yüz çevirebilmektedir. Burada, tek bir fiile iki ayrı mana vermenin itirazına binaen Râzî'nin gündeme getirdiği takdirlerin mümkün olduğunu söyleyebiliriz. "وَكثير من النلس" ibaresinin başına

¹⁶¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXIX, s. 341.

¹⁶² Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. IX, s. 125.

¹⁶³ Ra'd, 13/15.

mahzup bir “يسجد” fiili takdir edebileceğimiz gibi, son kısmı “ وكنير من الناس ” وكنيرحق عليهم العذاب (İnsanlardan bir çoğu, (evet) bir çoğu için de azap hak olmuştur) şeklinde de düşünöebiliriz.

C. Hayvanlara İsnat Edilen Fiiller

1. Kuşların Tesbihi ve Salâtı

Daha önce, dağların Dâvud (a.s) ile tesbihine yer verdiğimiz bölümde kuşların tesbihine atıfta bulunulmuştu. Burada diğer ayet-i kerimelere yer vererek konuyu ele almak istiyoruz. İlgili ayet-i kerimelerden birinde şöyle buyrulmaktadır:

“Göklerde ve yeryüzünde bulunan kimselerle, (gökyüzünde) kanat açan kuşların Allah’ı tesbih ettiğini görmez misin?” Her biri duasını ve tesbihini kesin olarak bilmektedir.”¹⁶⁴

Ayet-i kerimede önce umumi olarak göklerde ve yerde olanların tesbihi belirtilmiş akabinde de kuşların tesbihi zikredilmiştir. Kuşların havada iken Allah’ı tesbih ettiğini belirten Taberî, Vâhudî, İbn Kesîr,¹⁶⁵ bu tesbihin keyfiyetine değinmemektedir. Bununla beraber ayetin son kısmındaki “كل قد علم صلوته وتسيحه” ifadesinde bilmenin failini Allah olarak tercih eder. Kanaatimizce hakiki anlamda bir tesbihe kani olan müellif, bu tesbihin Allah tarafından bilindiğini ifade etmiş olmaktadır. Kuşların kanat vuruşunun “salât”, sesinin de “tesbih” olduğu görüşüne yer veren Bağavî, salât ve tesbihi bilenin Allah olduğu kanaatini taşıyor.¹⁶⁶ Müfessir İbn Atıyye, cumhurun, kuşların tesbihini hakiki tesbih olarak nitelediğini belirttikten sonra Hasan Basrî’ye atfen başka bir görüşü de zikretmektedir. Buna göre, kuşların tesbihi, hikmet-i ilâhînin onlarda tezahürü olup, bu durum göreni tesbihe davet etmektedir.¹⁶⁷ İbn Atıyye’nin kritik etmediği bu görüşün, kuşların tesbihini mecâzî manada değerlendirdiği açıktır. Rivayet tefsirlerinde Mücahid’e atfen, “salât, insan için, tesbih diğer mahlûkat için” şeklinde diğer bir görüşe de yer verilmektedir.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Nûr, 24/41.

¹⁶⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, c. XIX, s. 200; Vâhudî, *el-Vecîz*, c. I, s. 766.

¹⁶⁶ Bağavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, c. VI, s. 53.

¹⁶⁷ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, c. IV, s. 189.

¹⁶⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, c. XIX, s. 200; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, c. II, s. 517; Vâhudî, *el-Vecîz*, c. I, s. 766; Bağavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, c. VI, s. 53.

Zemaşerî, beklenenin aksine, "Allah'ın kuşlara, dua ve tesbihini ilham etmesi uzak görülemez. Nitekim, Allah, onlara neredeyse akıl sahiplerinin bilemeyeceği ince bilgileri ilham etmektedir." demektedir.¹⁶⁹

Fahredden Râzî, ilgili ayet-i kerimede geçen tesbih kelimesinin muhtemel tevillerini vermektedir. O'na göre bunlar içinde en isabetlisi, varlıkların Allah'ın her türlü noksan sıfatlardan münezzehe olduğuna delalet ettiğini belirten görüşüdür. Kuşların tesbihi de aynı düzlemde değerlendirilmelidir. Çünkü ağırlığı olan cisimlerin hava boşluğunda durabilmesi, Allah'ın gücünü gösteren en büyük delillerden biridir. Bu yaklaşımıyla Râzî, tercihini mecazdan yana koymuş olmaktadır. Ancak bazı hayvanlarda gözlemlenen şaşkıncı davranışları serdetmekten de geri durmaz.¹⁷⁰

Kâdî Beydâvî, kuşların havada durmasının, yaratıcının kudretine ve tedbirindeki inceliğine kesin delil olduğunu belirtirken, mecazi manaya yönelmiş olmaktadır. Bununla beraber müellif, Zemaşerî'nin görüşünü de zikretmekten kendini alamaz.¹⁷¹ Ebussuûd Efendi de aynı görüşü paylaşmaktadır. Fakat açıklamalarının sonunda kuşların kendilerine özel bir tesbihinin mümkün olduğunu da ifade etmektedir.¹⁷² Âlûsî de Allah'ın kuşlara özel bir tesbih ilham etmiş olabileceğini belirtmektedir.¹⁷³

Ebû Hayyân, buradaki tesbihin zahire göre hakiki manada olduğunu ifade etmektedir. Cumhura göre de kuşların tesbihi hakiki anlamdadır. Müellif ayrıca yorumsuz olarak Hasan Basrî'nin mezkûr görüşüne yer vermektedir.¹⁷⁴

2. Kuşların Konuşması

*"Andolsun! Biz Dâvud'a ve Süleyman'a ilim verdik. Onlar, "Hamd, bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a mahsustur" dediler. Süleyman, Dâvud'a varis oldu ve, Ey insanlar, bize kuş dili öğretildi ve bize her şey verildi. Şüphesiz bu, apaçık bir lütuftur."*¹⁷⁵

¹⁶⁹ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, c. III, s. 245.

¹⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXIV, s. 401.

¹⁷¹ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. IV, s. 110.

¹⁷² Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. VI, s. 183.

¹⁷³ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. IX, s. 379.

¹⁷⁴ Ebû Hayyân, *el-Muharraru'l-vecîz*, c. VIII, s. 56.

¹⁷⁵ Neml, 27/15, 16.

Bu ayet-i kerimede Hz. Dâvud ve Hz. Süleyman'a "ilim" verildiği, Dâvud (a.s)'a kuşdilinin öğretildiği ifade edilmektedir. Taberî ve Semerkandî'ye göre her iki peygambere verildiği belirtilen "ilim", kuşların ve diğer hayvanların dilini bilmedir. Buna göre onlar, kendilerine verilen mucize ile, kuşların dilini, tıpkı insanların dilini anladıkları gibi anlamaktaydılar.¹⁷⁶ Bağavî, ayette geçen kuşdili için "mantık" kelimesinin kullanılmasını, ondan anlam hâsıl olmasına bağlamakta ve kendilerine kuşların dilini anlama yetisinin bahşedildiğine işaret etmektedir.¹⁷⁷ Rivayet tefsirlerinde ayrıca Hz. Dâvud'un çevresindekilere değişik kuş türlerinin kendine özgü seslerini tercüme ettiğine dair İsraili haberlere de yer verilmiştir.¹⁷⁸

Dirayet tefsirlerinde yapılan izahlar da bu konuda Rivayet tefsirlerinden herhangi bir farklılık arz etmemektedir. Buna göre her kuş türü kendi aralarında nasıl anlaşıyorsa, onlar da bu seslerin mana ve maksatlarını anlamaktaydılar.¹⁷⁹

2. Karıncanın Konuşması

*"Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca, "Ey karıncalar! Yuvalarımıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler." dedi. Süleyman, onun bu sözüne tebessüm ile gülerek dedi ki: "Ey Rabbim! Beni; bana ve ana-babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve razı olacağın salih ameller işlemeye sevk et ve beni rahmetinle sâlih kulların arasına al."*¹⁸⁰

Bu ayet-i kerimede, Hz. Süleyman'ın karıncaların kendi aralarındaki konuşmalara muttali olduğu ve bunu şükre değer nimetler arasında gördüğü anlaşılmaktadır. Rivayet tefsirlerinde, bu konuşmanın hakikati ile ilgili herhangi bir tereddüt söz konusu değildir. Bununla beraber aralarındaki iletişimin mahiyetine dair farklı izahlar bulunmaktadır. Karıncanın konuşmasının, rüzgâr aracılığıyla Süleyman'a iletildiği ifade edilmektedir.¹⁸¹

¹⁷⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XIX, s. 437; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, c. II, s. 575.

¹⁷⁷ Bağavî, *Meâlimü't-tenzîl*, c. VI, s. 148.

¹⁷⁸ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, c. II, s. 576; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, c. VII, s. 194, Bağavî, *Meâlimü't-tenzîl*, c. VI, s. 148.

¹⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. III, s. 353; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* c. XXIV, s. 547; Beydâvî, *Envâru'tenzîl*, c. IV, s. 157; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. X, s. 167.

¹⁸⁰ Neml, 27/18, 19.

¹⁸¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, c. VII, s. 197; Bağavî, *Meâlimü't-tenzîl*, c. VI, s. 151.

Râzî, Beydâvî, Ebussuûd Efendi diğerlerinden farklı olarak Allah'ın karıncada akıl ve konuşma yaratmaya kadir olduğunu vurgularlar.¹⁸² Buna karşın Bahru'l-Muhît müellifi, Hz. Süleyman'ın kuşdilini anladığı gibi karıncayı da anladığını ifade etmektedir.¹⁸³ Öte yandan müellif, karıncanın sözünü rüzgârın işittirdiği, mucize olarak konuşturulduğu, ses duymadan ilham yoluyla anladığı, meleğin durumu haber verdiği şeklindeki görüşlere de yermektedir.¹⁸⁴

Bundan başka, adı geçen karınca vadisinin nerede olduğu, konuşan karıncanın türü, cinsiyeti gibi hususlar da rivayet tefsirlerinde zikri geçen hususlardandır.¹⁸⁵

3. Arıya Vahyedilmesi

*"Rabbin arıya, dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabbinin sana kolaylaştırdığı yaylın yollarına gir, diye vahyetti."*¹⁸⁶

Allah (c.c), burada bal arısına vahyettiğini ifade etmektedir. Rivayet tefsirlerinin hemen hepsinde söz konusu vahiy "ilham" manasında anlaşılmuştur.¹⁸⁷ Buna göre Allah (c.c), arıya ilhama bulunarak bal yapma konusunda takip edeceği yolu göstermiştir.¹⁸⁸

Dirayet tefsirleri de aynı şekilde arıya vahyedilmesini ilham manasında değerlendirirler. Dirayet tefsirlerinin çoğu bu ilhamın mahiyetini en iyi Allah'ın bildiğini, kimsenin bunu bilmesine imkân olmadığını ifade etmektedir.¹⁸⁹ Vahiy kelimesinin Kur'ân'da değişik yerlerde özel manalar kazandığına işaret eden Fahreddîn Râzî ise arıya

¹⁸² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXIV, s. 549; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. IV, s. 157; Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. VI, s. 278.

¹⁸³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. VIII, s. 219.

¹⁸⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. VIII, s. 219.

¹⁸⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, c. I, s. 801; Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, c. VI, s. 347.

¹⁸⁶ Nahl, 16/68-69.

¹⁸⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XVII, s. 247; Semerkandî, *el-Bahru'l-ulûm*, c. II, s. 281; Vâhidî, *el-Vecîz*, c. I, s. 612; Bağavî, *Meâlimü't-tenzîl*, c. V, s. 29; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, c. IV, s. 58; Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, c. V, s. 143.

¹⁸⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, c. IV, s. 58.

¹⁸⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 618; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. VI, s. 558; Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. V, s. 125; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. VII, s. 420.

ilhamdan maksadın, beşer aklının aciz kaldığı şaşkıncı işleri, Allah'ın onun içine yerleştirmesi olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁰

Değerlendirme

Rivayet tefsirlerinin genel olarak ayetin zahirine itibar ederek, kuşların hakiki anlamda tesbihine kail oldukları görülmektedir. Ancak Kâdî Beydâvî ve Ebussuûd Efendi'nin mecazi manayı önceledikleri hatta o görüşe meylettikleri görülmektedir. Yine Hasan Basrî'nin de bu görüşte olduğu kaynaklarda yer almaktadır.

Bizce de kuşların tesbihi, hakiki anlamda anlaşılmalıdır. Burada Kur'ân'ın cemâdatın dışında hayvanlar âlemine ilişkin de yeni bir boyut kazandırdığını görmekteyiz. Varlığa ilişkin ortaya konulan bu perspektife göre Kur'ân-ı Kerim, Hz. Süleyman'a mucize olarak kuşdilinin öğretildiğini haber vermektedir:

*“Süleyman, Dâvud'a varis oldu ve, Ey insanlar, bize kuş dili öğretildi ve bize her şey verildi. Şüphesiz bu, apaçık bir lütuftur.”*¹⁹¹

Yine Hz. Süleyman, Hüdhüd adlı kuşu, haberci olarak kullanmış, ona haber alma görevi vermiş, Hüdhüd de bu emri yerine getirmiş ve Sebe diyarından edindiği ayrıntılı istihbaratı Hz. Süleyman'a getirmiştir.¹⁹²

Şu halde mucize olarak da olsa, insanla konuşan, emre muhatap olan ve verilen emri yerine getiren bir kuşun, Allah'ı tesbih etmesini akla uzak görmemek gerekmektedir. Hz. Süleyman'a “kuşdili” öğretildiğine göre, onların dilini anlama ve onlara da meramı anlatma yeteneği bahşedilmiş demektir. Şu halde, kuşların kendi dillerince bu tesbihi yapabildikleri ortaya çıkmaktadır. Kuşların davranışlarının temelde içgüdülere bağlı olarak geliştiği düşünülse de öğrenme ile gerçekleştirdikleri pek çok davranışın da olduğu kabul edilmektedir.¹⁹³

Gerçekten Kur'ân, hayvanları ve de özellikle kuşları, kendi içinde bir topluluk (ümem) olarak nitelemektedir:

*“Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi topluluktan başka bir şey değildir. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda hepsi Rablerinin huzuruna toplanıp getirilecekler.”*¹⁹⁴

¹⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XX, s. 236.

¹⁹¹ Neml, 27/16.

¹⁹² Neml, 27/20-27.

¹⁹³ Ayla Öber, *Hayvan Davranışları*, Nobel, Ankara, 2007, s.128.

¹⁹⁴ En'âm, 6/36.

Öte yandan ayet-i kerimelerin açık delaletiyle, Süleyman (a.s)'a sadece kuşdilini değil, karıncaların “dili”ni anlama imkânının da verildiği anlaşılmaktadır. Bu konuşmanın mahiyetinin, insanın ya da diğer hayvanların çıkardığı harf ve sesler yoluyla olması gerekmemektedir. Allah (c.c)'ın, Hz. Süleyman'a hayvanların kendi aralarındaki iletişimini anlama imkânı bahsettiğini düşünmekteyiz. Bu anlamda karıncanın konuşmasını o anlık yaratılmış bir olgu olarak görmemek gerekmektedir. Normal şartlarda zaten var olan ama beşer hisleri açısından gayb kapsamına giren bir durumun Hz. Süleyman'a bildirildiği anlaşılmaktadır. Hayvan davranışlarını yakından inceleyenler, onların kendi aralarında özel yollarla haberleştiklerini, işlerinde görevler üstlendiklerini göreceklendir. Kendi yerlerini bildirmek, diğerinin yerini saptamak, karşı cinse kur yapmak, avın yerini belirlemek gibi yaşamsal olaylarda sesleri kullanmaktadır.¹⁹⁵ Arıların ve karıncaların özel danslar ve feromonlarla haberleştikleri belirtilmektedir.¹⁹⁶ Nitekim bazı tefsirlerimizde de karıncanın duyarlılığı, hisleri ve zekâsına dair açıklamalara da yer verilmektedir.¹⁹⁷

Arıya vahyedilmesinin ilham ile karşılanması isabetlidir. Bu ilhamdan maksat da bal yapma işlemini nasıl gerçekleştireceğinin doğuştan kendisine öğretilmiş olmasıdır. “وأوحينا إلي النحل أن اتخذني” ayetinde geçen müfessire “أن” ile bu ilhamın neye yönelik olduğu açıklanmıştır. Dolayısıyla buradaki vahiy kelimesinin risâlete taalluk eden bir yönü bulunmamaktadır. Her halükarda, ilgili ayetlerin teşvikiyle hayvanlarla ilgili yapılacak araştırmaların, Kur'ân'ın söz konusu ayetlerini anlamaya yardımcı olacağında şüphe yoktur.¹⁹⁸

Sonuç

Kur'ân-ı Kerim, sadece iman, ibadet, ahlak ve muamelat ekseninde hükümler içeren ilahi bir kitap değildir. Birçok ayetinde insanı, yer ve gök üzerine düşünmeye davet etmiştir. Bunun yanında insana, imkân ve idrak sınırlarının erişemeyeceği gayb âlemine ilişkin bazı bilgileri de haber vermiştir. Özellikle “gayr-ı âkıl” varlıklar olarak tanımlanan cemâdât, hayvanât ve nebâtâta bazı fiillerin isnat edilmesi oldukça

¹⁹⁵ Öber, *Hayvan Davranışları*, s. 21

¹⁹⁶ Öber, *Hayvan Davranışları*, s. 115.

¹⁹⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, c. VIII, s. 221; Âlûsî, c. X, s. 172.

¹⁹⁸ Adil Bor, *Kur'ân'da Hayvan Hakları*, Düşün Yayıncılık, 2012, İstanbul, s. 164.

dikkat çekicidir. Bu fiiller, tesbih, secde, salât, şahadet, ağlama, konuşma, haşyet gibi daha çok insan için kullanılan fillerdir. Çalışmamızda, söz konusu varlıklara isnat edilen bu fillerin, rivayet ve dirayet tefsirlerindeki algılanış biçimi ortaya konulmuş ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Rivayet ve dirayet tefsirlerinde ilgili ayetlere genel itibarıyla hakikat ve mecaz olmak üzere iki zaviyeden yorumlar getirildiği görülmüştür. Rivayet tefsirlerinin bu tür ayetlere genel olarak hakikat olarak baktığı, dirayet tefsirlerinin ise ağırlıklı olarak mecazi anlamda değerlendirdiği görülmüştür. Bununla beraber Rivâyet tefsirlerinde bazen mecaza gidenler olduğu gibi dirayet tefsirlerinde hakikate yönelenler olmuştur. Zaman zaman da açık bir tercih ortaya koymaktan kaçınan, her iki manayı da imkân dâhilinde gören müelliflere rastlanmıştır. Bu yaklaşım, müfessirlerin kelâmullahın tefsiri ile ilgili taşıdıkları hassasiyetin bir sonucu olarak görülebilir.

Yaptığımız çalışma sonucunda bizde oluşan kanaat ve değerlendirmeleri ise şöyle sıralayabiliriz:

1. Kur'ân-ı Kerim'de edebi dil ve üslubun kullanıldığı ve bu çerçevede mesajı etkin bir şekilde vermenin araçlarından olan mecazın yer aldığı bir vak'adır. Zerkeşî ve Süyûtî gibi âlimlerin de dikkat çektiği üzere, Kur'ân'da mecazın olmadığını iddia etmek, Kur'ân'ın ifade güzelliğinin yarısını ihmal etmek anlamına gelir.

2. Bununla beraber, mecaz kapısını ölçsüzce açarak zahiri anlamdan sarf-ı nazar etmek, bâtniliğe yol açacak ve nice Kur'ânî hakikatlere gerçek dışı hükmü vermek anlamına gelecektir. Burada murâd-ı ilâhiyi ortaya koymada müfessire büyük sorumluluklar düştüğü açıktır. Müfessirlerin genel bir prensip olarak, delile isnat etmedikçe nasları zahiri manaya hamletmeyi gerekli görmelerini önemsemekteyiz.

3. Bu çerçevede Kur'ân'da karanlık-aydınlık, ölü-diri, kör-sağır örneklerinde olduğu gibi mecaz mananın yer aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak cemâdât, hayvânât ve nebâtâta isnat edilen söz konusu fiiller konusunda mecaza gitmenin aynı derecede kolay olduğu söylenemez.

4. Söz konusu varlıklara isnat edilen fiillerin bir kısmı, zaman itibarıyla mazinin karanlık sayfalarına, bir kısmı ahirete bir kısmı da şu ana aittir.

5. Cemâdât kategorisinde, yeryüzünün kıyamet günü haberlerini anlatması, Allah'ın yaratılış aşamasında yere ve göğe hitabı, onların bu hitaba cevap vermesi, amel defterinin konuşması, yerlerin ve göklerin

ağlaması, ahiret gününde cehennemın konuşması, dağların, göklerin ve yerin, gök gürültüsünün tesbihi, gölgenin, güneş, ay, yıldız, dağların ve ağaçların secdesi, taşların Allah korkusu ile yuvarlanması gibi örnekleri görülmektedir. Aynı şekilde nebatata secde fiili isnat edildiği gibi hayvanat kategorisinde kuşların tesbihi ile karınca ve kuşların konuşmasından da bahsedilmektedir.

6. Biz, söz konusu varlıklara isnat edilen fiilleri, aksini ortaya koyan bir delil olmadıkça hakiki manada değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bu bağlamda yerin ve göğün ağlama(ma)sını yine başka ayetlerin delaleti ile yer ve gök ehline isnat etmenin, öte yandan cemadât ve nebâtâta isnat edilen "secde" fiilinin lugavi anlamda anlaşılmasının daha doğru olacağı düşüncesindeyiz. Yine yerin ve göğün "gelin" emrine icabet etmelerini "kün feyekûn" ayeti çerçevesinde anlaşılmasının daha isabetli olacağını düşünüyoruz.

Diğer fiillerin ise Allah'ın bizlere bildirdiği gaybî haberler bağlamında hakikate hamledilmesi kanaatini taşıyoruz. Söz konusu varlıklara isnat edilen tesbih ve salât fiilleri, bizim için mahiyeti meçhul bir hakikattir. Nitekim, kimi peygamberler, gayb sahasının bazı perdelerinin aralanması ile cemâdâtın tesbihine muttali kılınmıştır. Keza kendilerine hayvanların dilini anlama mucizesi bahşedilmiştir. Sırf mevcut sınırlı bilgilerimiz ve tecrübelerimize dayanarak bu hususları mecaza hamletmek doğru olmayacaktır. Gerçekten her şeyi bilen Allah'ın, azamet ve kudretini insana anlatmak için, varlığa dair sınırlı algılarımızla nüfuz edemediğimiz boyutlardan bizleri haberdar ettiğini görmekteyiz.

Yine ahiret ahvali içinde amel defterinin, cehennemın konuşmasını da hakiki düzlemde değerlendirmekteyiz. Bizce Allah'ın sonsuz ilim ve kudreti dâhilinde konuşmanın meydana gelmesi, bildiğimiz anatomik özelliklere sahip olmayı gerektirmemektedir.

7. İlgili ayetleri imkân dahilinde hakiki mana ile değerlendirmenin insanın eşyaya bakışını düzenleme ve etkin bir çevre ahlakı oluşturmada katkı sağlayacağı görülmektedir. Cemâdât, nebâtât ve hayvânâtın kendi hususiyeti içinde Allah'ı tesbih ettiğini, hayvanların kendi aralarında konuştuğunu, Allah'ı andığını farkında olan kimse varlığa karşı daha anlayışlı ve merhametli yaklaşacaktır. Böylece İslam'ın ahlak anlayışının sadece beşeri münasebetlerle sınırlı olmadığı, mevcudatın tümüne şamil olduğu görülecektir.

Kaynakça

- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmud b. Abdillâh, *Rûhu'l-meâni fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, thk., Ali Abdülbârî Atıyye, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, h. 1415.
- Aydın, Muhammed, *Genel Tefsir Kuralları*, Nûn Yay., İstanbul, 2009.
- Bağavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd, *Meâlimü't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk., Abdullah en-Nemr ve diğeri, Dâru Tayba, yy., 1997.
- Beydâvî, Nâsirüddîn Ebû Abdillâh b. Ömer, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk., Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, h.1418.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Tabakatü'l-müfessirin*, Bilmen Yay., İstanbul, ty.
- Bolelli, Nusreddin, *Belâğat*, İFAV, İstanbul, 2009.
- Bor, Adil, *Kur'ân'da Hayvan Hakları*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Cami'u's-Sahih*, Çağrı, İstanbul, 1992.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, thk., Sîdkî Muhammed Cemîl, Dâru'l-fîkr, Beyrut, h.1420.
- Ebussuûd, el-İmâdî Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut, ty.
- İbn Kesîr, Ebu'l-fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk., Sâmî b. Muhammed Selâme, Dâru Tayba, yy., 1999.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen*, Çağrı, İstanbul, 1992.
- İsfehânî, Rağîb, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk., Safvan Adnan Dâvudî, ed-Dâru's-şâmiyye, Beyrut, 1997.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nüketü ve'l-uyûn*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, thk., İbn Abdilmaksûd b. Abdirrahîm, Beyrut, ty.
- Nesefî, Ebu'l-berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk., Yusuf Ali Bedîvî, Dâru'l-kelimi't-tayyib, 1998.
- Öber, Ayla, *Hayvan Davranışları*, Nobel, Ankara, 2007.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'ân Dili ve Retoriği*, Kitâbiyât Yay., Ankara, 2002.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-ğayb*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut, h.1420.
- Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahîm, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, thk., el-İmâm Ebû Muhammed b. Âşûr, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2002.

Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk, Ali Muavvaz, Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, h. 1418.

Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Bahru'l-ulûm*, yy., ty.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürru'l-mensûr*, Dâru'l-fikr, Beyrut, ty.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman, *el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru ibn Kesîr, Beyrut, 1996.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Muhammed Şâkir, Müessestü'r-risâle, yy., 2000.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *el-Keşşâf an ğavâmidî't-tenzîl*, Dâru'l-küttâbi'l-Arabî, Beyrut, h. 1407.

Zerkeşî, Bedrüddîn, Muhammed b. Abillah, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-marife, Beyrut, 1994.

OSMAN FEVZİ OLCAY'IN "MENÂKIB-I MÎR HAMZA NİGÂRÎ" ADLI RİSALESİ

Ali Rıza Ayar*
Recep Orhan Özel**

Öz

XIX. yüzyılın Kafkaslar ve Anadolu coğrafyasında tanınan önemli mutasavvıflarından biri, Mîr Hamza Nigârî'dir. Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde Zengezur kazasının Cicimli köyünde doğan Nigârî, ilk tahsiline burada başlamıştır. Genç yaşta Anadolu'ya gelmiş ve Amasya'da Halid-i Bağdâdî'nin halifesi olan İsmail Şirvânî'ye intisab etmiştir. İstanbul, Erzurum ve Harput gibi Anadolu şehirlerinde irşad faaliyetlerinde bulunan Nigârî, Harput'ta vefat etmiş ve vasiyeti üzere Amasya'ya defnedilmiştir. Şiirlerinin yer aldığı Divan'ları basılan Nigârî hakkında muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri de Osman Fevzi Olcay'ın 1938 yılında kaleme almış olduğu "Menâkib-ı Mir Hamza Nigârî" adlı risâledir. Bu çalışma, yazarın İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesinde yazma halinde bulunan söz konusu eserinin sadeleştirilmiş şeklidir.

Anahtar Kelimeler: Nigârî, Osman Fevzi Olcay, menâkıb, Amasya, Dîvân.

The Simplification of the Leaflet Called "Menakıb-ı Mir Hamza Nigari" By Osman Fevzi Olcay

Abstract

Mir Hamza Nigari is the most prominent mystic person in Anatolia and Caucasia in the 19th century. Nigari, who was born in Zengezur town in the Karabağ region in Caucasia, started his primary school education there. When he was young, he moved to Anatolia and joined to İsmail Şirvani cult in Amasya. Nigari, who taught mystical principles in İstanbul, Erzurum and Harput, died in Harput and with his will, he was buried in Amasya. Nigari, whose Divan was published that contains his poems, is still being investigated by the researchers in different aspects. One of the studies about Nigari is the

* Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, alirza.ayar@amasya.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, orhan.ozel@amasya.edu.tr

leaflet called “Menakıb-ı Mir Hamza Nigari” written by Osman Fevzi Olcay in 1938. This study is the simplification of the book kept in İstanbul Municipality Atatürk Library.

Key Words: Nigari, Osman Fevzi Olcay, menakib, Amasya, Dıwan.

Sunuş

Osman Fevzi Olcay (1877-1973), Amasya'nın dinî, tarihî ve ilmî yönlerine büyük ilgi duyan ve bu konulardaki araştırmalarını eşsiz hattıyla kaleme alan Amasya sevdalısı şahsiyetlerden birisidir. Bu yönüyle Mustafa Vâzih Efendi (1764-1831) ve Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Yasar (v.1939)'dan sonra üçüncü Amasya tarihçisi olarak gösterilmektedir.¹ Kendisi 1877 yılında Amasya'nın Sofular Mahallesinde doğdu. İlk ve ortaokulu Amasya'da tamamlayan Olcay, Amasya Mehmed Paşa Camii'nde Arapça Dil Bilgisi, Mantık ve Fıkıh dersleri almıştır. Daha sonraki hayatında devletin birçok kademesinde görev alan Osman Fevzi Olcay, Sarıyer Kaymakamlığı Yazı İşleri Müdürlüğü görevinde bulunduktan sonra emekliye ayrılmış ve 1973 yılında İstanbul'da vefat etti.²

Müellifin, memleketi Amasya'ya olan ilgisi, birbirinden değerli eserler telif etmesini sağlamıştır. Te'lif ve tercüme türünde eserler kaleme alan Olcay'ın, yazma halinde bulunan eserleri de vardır. Amasya Şehri, Amasya Meşâhiri, Amasya'da Gördüklerim ve İşittiklerim adlı eserler yazarın, sağlığında bastırmaya imkân bulamadığı önemli eserlerdendir. O, bu eserleriyle çok sevdiği memleketine karşı vefa borcunu ödemiş ve bir anlamda Amasya'nın tarihi ve kültürel hafızasını toplayan önemli çalışmalar yapmıştır. Topkapı Sarayı, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, Ankara Milli Kütüphane ve Amasya Yazma Eser kütüphanelerinde bulunan bu eserlerinin listesi şu şekildedir:

1. Amasya Şehri: Amasya şehrini tarihî, kültürel, bilimsel vs. muhtelif açılardan tanıtan bir eserdir. Bu eser, müellif tarafından farklı zamanlarda yeni bilgiler eklenerek tekrar yazılmıştır.³

¹ Fikret Sarıcaoğlu, “Üç Amasya Tarihçisi ve Amasya Tarihleri”, *İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIV, İstanbul, 1994.

² Osman Fevzi Olcay, *Amasya Meşâhiri*, Amasya Yazma Eser Ktp., no: 787, 1954.

³ Bir nüshası İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Bölümünde “Târîh-i Amasya” adıyla 4765 numarada kayıtlıdır. 1352/1933 yılında kaleme alınmıştır ve 27

2. Amasya Meşâhiri: Eser, Amasyalı ilim ve sanat adamlarının biyografilerine yer vermektedir. Yine yazar tarafından değişik zamanlarda genişletilerek yazılmıştır.⁴

3. Amasya'da Gördüklerim İşittiklerim: Eser, yazarın Amasya'nın mahallelerini, medreselerini, müderrislerini, örf ve adetlerini, eşrafını vs. ele aldığı ve daha çok hatırat mahiyetinde olan bir çalışmadır.⁵

Amasya üzerine telif edilen bu eserler, Amasya Belediyesi tarafından günümüz Türkçesiyle yayınlanmıştır. Yazarın aşağıdaki te'lif eserleri ise henüz yazma halinde bulunmaktadır:

4. Muhtasar-ı Menâkıb-ı Mevlâna: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, 175 numarada kayıtlıdır. Eser, 1361/1940 yılında rik'a hattıyla yazılmıştır. Sayfaları 24 satırlı olup ve toplamda 40 varaktan ibarettir.

5. Durûb-u Emsâl: Amasya Yazma Eserler Kütüphanesinde 126/1 numarada kayıtlıdır. Talik yazı ile kaleme alınmış olup 21 satırlıdır ve 3 varaktan ibarettir.

6. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa: Eser, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları bölümünde 3554 numarada kayıtlıdır. Rik'a hattıyla yazılmıştır. Sayfaları 16 satırlı ve 22 varaktan ibarettir.

7. Adliye Tarihçesi: Ankara Milli Kütüphane'de 4094 numarada kayıtlıdır. Rik'a hattıyla yazılmış olup, 16 satırlıdır ve tamamı 57 varaktır.

satırlı, 143 varaktan ibarettir. Bir nüshası ise İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında Amasya Şehri adıyla kayıtlı olup, 1356/1937'de yazılmıştır. Rik'a hattıyla kaleme alınmıştır ve 74 varaktan oluşmaktadır.

⁴ Bir nüshası, Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe yazmaları Bölümünde 2024 numarada kayıtlı olup, 23 satırlı ve 44 varaktan oluşmaktadır. Bir diğer nüshası, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları bölümünde Y. 1701 numarada kayıtlıdır. Rik'a hattıyla yazılmış olup, 21 satırda 97 varaktır. Bir başka nüshası 1942'de tamamlanmış olup İstanbul Üniv. Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümünde, on altı satırda 97 varaktır. Bir diğer nüshası ise 1374/1953 yılında rik'a hattıyla kaleme alınmış olup, Amasya Yazma Eserler Kütüphanesi 787 numarada kayıtlıdır ve 114 varaktan ibarettir.

⁵ Amasya Yazma Eser Kütüphanesinde 116 numarada kayıtlıdır. 1384/1963 yılında celi rik'a ile yazılmıştır. Sayfaları 19 satırlı olup, 50 varaktan oluşmaktadır.

8. Muhtıra Defteri: Ankara Milli Kütüphanede 9214 numarada kayıtlı, rik'a hattıyla yazılmış olup 45 varaktan ibarettir. 1967'de yazılan eser Türk Dili ve Edebiyatına dair notlardan ibarettir.

Osman Fevzi Olcay'ın bundan başka çeviri ve derleme türü çalışmaları da mevcuttur.

9. "Mecmua-i eş'âr": Ahmet Remzi Akyürek'e (1872-1944)⁶ ait olan adlı eserin derlemesi. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı 1960 numarada kayıtlıdır.

Bunun bir nüshası da "Mecmua-i Eş'ar-i Ahmed Remzi" adıyla Topkapı Sarayı Kütüphanesi Yeniler Kitaplığında 2259 kayıtlıdır. 1935 tarihli olup, 25 varaktır.

10. Türklerin Faziletleri ve Övgüleri: Câhız'ın (255/869) "Fedâilü'l-Etrâk" adlı eserin çevirisidir. 1939'da 29 sayfa olarak Tefeyyüz Kitabevi tarafından İstanbul'da basılmıştır.

11. Menâkıb-ı Hamza Nigârî: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında 888/01 numarada kayıtlıdır. Sadeleştirdiğimiz eserin tek nüshası budur. 1938 yılı Şubat ayında tamamlanan eser, müellif tarafından rik'a hattıyla kaleme alınmıştır. 26 varaktan ibarettir.

Osman Fevzi Olcay, gerek *Amasya Şehri* gerekse *Amasya Meşâhiri* adlı eserlerinde Mir Hamza Nigârî hakkında bazı bilgilere yer vermiştir. Ancak onun, bunlarla yetinmeyerek, bugün Amasya'da medfun olan Nigârî üzerine müstakil bir risale yazma ihtiyacı duyduğu anlaşılmaktadır. Risalede hem Mîr Hamza Nigârî hem de talebelerine ait şiirlerden bazı örnekler yer verilmiştir. Bununla beraber sadeleştirmede, yazarın esere aldığı bu seçkilerden birer örnek vermekle yetinmiş bulunmaktayız. Risalenin muhteva bakımından, Mir Hamza Nigârî'nin soyu ve memleketi, şemâili, eserleri ve başta gelen mürit ve talebeleri olmak üzere dört başlık altında ele alındığı görülmektedir.

Şüphesiz ki, Mir Hamza Nigârî, Amasya'nın tarih içinde tevarüs ettiği manevi iklimin önemli bir parçasıdır. Telif ettiği eserlerinde ilmî ve irfânî geleneğe vukûfiyeti görülmektedir. Eserlerinde ilahi aşkı oldukça yoğun bir şekilde işleyen "aşk şairi" Nigârî', Kafkasya bölgesinde Ruslar'a karşı yapılan savaşlarda bulunmuş mücadeleci bir

⁶ Ahmet Remzi Akyürek: (1872-1944) Son devir mutasavvif şairlerinden, Üsküdar Mevlevîhanesi'nin son şeyhidir. Ayrıntılı Bili için bkz. Hasibe Mazioğlu, "Akyürek, Ahmed Remzi", *DİA*, c. 2, İstanbul, 1989, s. 304.

mutasavvıftır. Bu bağlamda Nigârî'yi "münzevi mücâhid" olarak tanımlamak mümkündür. Son yıllarda Hamza Nigârî'nin muhtelif ilmi çalışmalarda ele alındığına ve başta tasavvufi yönü olmak üzere değişik boyutlarıyla ilim dünyasında yer bulduğuna tanık olmaktayız.⁷ İlahi aşkı terennüm ettiği coşkun şiirlerinden bazıları da bestelenerek "Nigârî İlâhiler" adıyla bir albüm haline getirilmiştir.⁸

Elinizdeki sadeleştirme çalışması ile, hem Osman Fevzi Olca'yın Osmanlı Türkçesi ile kaleme aldığı bir eser daha kütüphane raflarından çıkarılarak, günümüz okuyucusu ile buluşturulmuş hem de Mir Hamza Nigârî biyografisine mütevazı bir katkı sunulmuştur.

MEVLANA MÎR HAMZA NİGÂRÎ

Bu risalede Nakşibendi şeyhlerinden birisi olarak bilinen Tasavvuf ilminde yüksek kudretiyle tanınmış bu zatın önemli menkıbelerinden, yüksek seciyelerinden ve ilmi sahadaki olgunluğu ile eserlerinden bahsedilecektir.

1. Mir Hamza Nigârî Hazretlerinin Soyu

İslam âleminin dördüncü halifesi bulunan Hz. Ali (k.v) Hazretlerinin torunları, Hicretin I. ve II. asırlarında (M. 8. ve 9. yy.) zorunlu hicretle yurtlarından uzaklaştıkları zaman, bir kısmı Kafkasya'nın "Karabağ" vilâyetine gitmişler ve burayı vatan edinmişlerdi. Hz. Peygamber torunlarının, buraları tercih etmeleri özellikle bu vilâyetin diğer kasabalarına da geçmelerini sağlamıştır. Mesela Cicimli Köyü "seyyid" denilen ehl-i beyt torunlarının merkezi olmuştu. Böylece Karabağ yöresi uzun zaman İranlılar'ın, Osmanlılar'ın ve sonunda da Ruslar'ın eline geçtiği halde bu devletlerin hepsi, evlad-ı

⁷ 2012 yılında Amasya'da gerçekleştirilen I. Uluslararası Hamza Nigârî Sempozyumu ile Hamza Nigârî, değişik yönleriyle ele alınmış olup, sunulan tebliğler 2013 yılında Kafkas Üniversitesi Araştırmaları Enstitüsü Yayınları arasında kitaplaştırılmıştır. Nigârî ve eserleri üzerine akademik çalışmalar da mevcuttur. Bu bapta Muammer Taşhova tarafından 1998 yılında Mir Hamza Nigârî'nin Nigâr-nâme Mesnevisi, 2009 yılında Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Fatih Çınar tarafından Hamza Nigârî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi adıyla yüksek lisans tezleri yapılmıştır.

⁸ Ahmet Hakkı Turabi ve diğerleri, *Nigârî İlâhiler*, Amasya Belediyesi, 2013.

Resûlün toplandığı bu yerleri bir kısım vergilerden muaf tutmuşlardı. Ayrıca orada yaşayanlara ayrı bir saygı göstermişlerdi.

İşte bu saygın şahsiyet Mir Hamza Nigârî'nin dedeleri, ehl-i beytten Mir Bali ve Mir Haydar da bu köyde defnedilmiştir. Halk arasında türbeleri ziyaretgâh olarak benimsenmiştir.

Mir Hamza Efendi Hazretleri bu köyde doğmuş, büyümüş; tahsil çağına gelince Dağıstan yöresinin ünlü âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. Onlardan hocalık iznnamesi de alarak, dîvânlarında anlattığı gibi – Seyyid dedeleri Hz. Ali'den de manevi makamda aldığı emir üzere-Şirvan'da bulunan (Kürdemirî) isimli kasabaya varıp, oraya yerleşmiştir. Çağının en önde gelen şeyhi, Mevlana Şah İsmail Sirâcüddîn Şirvânî'ye intisapla, onun zikir halkasına katılmıştır.⁹ Onun manevi feyzinden bütün seyr-i süluk kademelerini aşmak için yirmi seneden fazla dergâhında hizmette bulunmuştur. Rusya hükümetleri, Dağıstan'da böyle etkili ve nüfuzlu âlimleri sevmezdi. Hatta onlardan çekinir ve yönetimi ellerinden alacaklarından korkarlardı. Özellikle bu gibi şahsiyetlerin isyan çıkaracakları zan ve şüphesiyle, her an tetikte beklerlerdi. Bundan dolayı sürekli ilim adamlarını ve bu nitelikteki kişileri Sibiryâ'ya sürgüne gönderirlerdi.

Hâliidiye tarikatının kurucusu olan Mevlana Ziyâüddîn Halid Şah Hazretlerinin I. halifesi olan Mevlana İsmail Şirvânî Hazretleri ise o yörede irşad görevini almıştı. Yörenin her kesiminde, mürşid ve mensupları olduğundan, Ruslar'ın dikkatini çekmişti. Onlara göre bu taraftar halk, bir gün Rusya'nın başına iş açabilirdi. Bu mürşidi Sibiryâ'ya sürmek istediler. Onların bu niyetini önceden öğrenen Şeyh, Anadolu'ya (Sivas'a) geçti. Sivas halkının ve oradaki diğer şeyhlerin de ısrarıyla birkaç sene burada kalmıştır. Daha sonra Amasya'ya gelerek yerleşmek istemişlerdir. Mir Hamza Nigârî de büyük mürşidiyle beraber gelmişlerdir. Kendi döneminin en yetkin âlimi olan Mevlana Şah İsmail Şirvânî Hazretlerinin ilmi üstünlükleri ve manevi kemâlâtı her tarafta duyulmuştu. Devrin padişahı olan II. Mahmud'un döneminde,

⁹ İsmail Sirâcüddîn Şirvânî: (1782-1853?) Şirvan bölgesinde küçük bir köy olan Kürdemir'de doğmuş, eğitimine Şirvan'ın Şamahı şehrinde başlamıştır. Rusların takip ve baskısına maruz kalan İsmail Şirvânî'nin müridleri Türk dünyasının önemli isimleri haline gelmiştir. Mir Hamza Nigârî de bunlardan biridir. Bkz. İbrahim Yıldırım, "Azerbeycan'dan Amasya'ya Taşınan Türk Kültürü ve Şirvanlılar", *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Amasya, 2007, c. 1, s. 270.

vilâyetlerde isim yapmış âlimlerin İstanbul'a toplanması için bir genel meclis oluşturuldu. Bu sırada Mevlana Şah İsmail Şirvânî, Sivas'tan seçilerek yanına halifesi olan Mir Hamza Karabağî Hazretlerini aldı ve adı geçen umumi meclise iştirak ettiler. Bu toplantıda elde edilen karara uyarak, "Meşhur Nizib muharebe-yi garîbesine"¹⁰ katıldılar.

Sonra Mir Hamza Nigârî, büyük mürşidinin emriyle, karadan yürüyerek Medine-i Münevvere ve Mekke-i Mükerre'ye gelmiştir. Bu şekilde yaptıkları yolculuk ve ravza-i mutahharayı ziyaret etmesi esnasında sonsuz bir feyze ulaşmış ve yüce mürşitlerinin fevkalâde zuhuratına şahit olmuştur. Geri döndüklerinde, büyük mürşidi Mevlana Şâh İsmail Hazretleri Şeyh Hacı Hamza Efendiyi Kafkasya'ya yönlendirmiş bu suretle, Kafkasya'da âlim ve emirlerden binlerce kişiyi manevi ilimlerden irşad ederek meşgul olmuştur. Karabağ ve Kafkasya'nın her tarafına yayılan etkisi, Rus Hükümeti'ni iyice kuşkulandırmıştı. İslam ülkelerinin kurtuluşu için Amasya'da mücadele veren Kafkas Halkı, onun gibi bir kişinin varlığına büyük saygı göstermişlerdir.

İşte bu irşad faaliyetleri, Mevlana Şah İsmail'in de manevi imdatları sayesinde, saygın halifesi olan Mîr Hamza Nigârî tarafından senelerce devam ettirilmiştir. O sırada Gazi Şeyh Şamil Hazretleri ile savaşmakta olan Rus Hükümeti Kafkasya'nın her yerinde son derece vahim olayların olabileceğini anlamıştı. Bu yüzden Seyyid Mîr Nigârî'ye suikast yapılacağı beklenmekteydi. Birkaç sene sonra Kırım savaşı başlayınca, Ruslar'ın Müslüman halka baskısı daha da arttı. İşte bu karmaşada Mîr Hamza Nigârî yanındaki mücahitlerle Kars bölgesine giderek oradaki yerli halktan süvari birlikleri kurdu ve İslam ordusuna katıldı. 1892 senesinde fiilen başlayan Osmanlı-Rus savaşına, devletin kumandanlık isteği üzerine, tüm taraftarları ile savaşa katılan Mîr Hamza Nigârî, sıhhati el vermediği için, kendi yerine, Şeyh İsmailzâdenin görevlendirilmesinin daha uygun olacağını beyan etti.

Rusya Hükümeti, Dağıstan Halkının Ruslaştırılması için pek çok uygulamalar yapmış ise de Mevlana Şah İsmail Şirvani ve Mevlana Şah Hamza Karabâğî Hazretlerinin ve bu iki mürşid-i kâmilin işaretlerine uyum gösteren Seyyid Mehmet Ferâğî, Şeyh Hacı Ahmed, Şeyh

¹⁰ 1839 yılında Nizip'te Osmanlı Devleti ile vilâyeti Mısır arasında yapılan savaştır.

Cemaleddin ve Şeyh Hacı Resul ile, Kazahî Şeyh Hacı Mahmut gibi yüce şahsiyetlerden 40-50 kadar halifesinin direnişi önemlidir.

Ayrıca Şah İsmail Şirvânî halifelerinden halifeliği devralan Şeyh Hacı Şâmil ve Kara Koyunlu Şeyh Hacı Hüseyin ve Hacı Süleyman Efendiler de cesaret timsali olmuşlardı. Şeki ve Şirvan hânedânından ve bu iki şeyhin halifelerinden olan, Hacı Halil ve Hacı İbrahim ve Hacı İsmail Paşaların etkisi önemlidir.

Ayrıca Kafkasya âlimlerinin önderi olup, Kırım muharebesinden önce Kars'a gelip yerleşen Nimetâbadî Hoca Ali Efendi gibi birçok müderrisin talebeleri de çabalarını esirgemeyince, Rusya'nın kabileler ve Müslüman halk üzerindeki yıkıcı tertiplerinden kurtulmuşlardır.

Mir Hamza Nigârî'nin büyük dedeleri, Osmanlı'nın önceki savaşlarında da tarafsız kalmayıp İslam ordularına, büyük destek vermişlerdir. Mesela Karabağ yöresi ile, çevrelerindeki toplulukların fethedilmesinde imkân oluşturmuşlardı. Mükâfat olarak da padişaha ait bu toprakların imtiyaz tapusu özel bir izinle kendilerine bırakılmıştır.

Karabağ eyaletinin İranlılar'la Ruslar'a geçişinde, bu iki devlet tarafından mezkûr eyalete–önceden olduğu gibi- vergiden muaf olmasını ve tekâliften istisnası sağlanmıştır. Aynı zamanda ehl-i beytin torunlarına bu arazilerin pozitif bir ayrımcılıkla ve özel bir uygulama ile tasarruflarına izin verilip bu bölge özerk olmuştur. Mevlâna Şeyh Hamza Karabâğî, Kırım Harbinden sonra Erzurum'da birkaç yıl kalmış ve binlerce kişiyi irşad etmiştir.¹¹ Daha sonra âilesi ile birlikte “asıl vatanım” dediği Amasya'ya geçmiştir.

Büyük mürşidi, Mevlâna Şah İsmail Şirvânî Hazretlerinin mezarı, Amasya şehrinin hâkim bir yerinde bulunduğundan, türbenin yeniden imarı ve imaret inşasına teşebbüs etmişti. Bu sırada adı geçen mürşidin oğullarından Rüşdü Paşa da Amasya'da görevli idi. Onun da yardımlarıyla bu türbe yapıldı.

Karabağlı Mir Hamza, artık ilim öğretmekle meşgul idi. Kendisine ilim almak için müracaat edenlere, Tefsir ve Hadis ilmini okutuyordu. Yıllarını verdiği bu ilimlerden herkes istifade ediyordu. Adı

¹¹ XIX. yüzyılda Rusların Kafkaslar üzerinde etki ve hâkimiyetini artırması sonucu oluşan baskılar neticesinde o bölgelerden Anadolu'ya hicret edilmiştir. Kırım Savaşından sonra artarak devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emine Altunay Şam, *Kırım Savaşı'ndan Sonra Anadolu'ya Yapılan Göçler ve Amasya'da İskân Edilenler*, Ankara, 2011.

geçen mürşide, Amasya ve civar yörelerden gelen müritler, ondan maddi ve manevi ilimleri kazanırlardı. Onlara tarikat ve hakikat eğitimini gösterirdi.

Mesela Kafkasya ve civar kasabalardan ve Tiflis dâhilindeki Kazak aşiretlerinden Kars, Oltu, Batum, Hasankale, Erzurum, Trabzon, Rize, Samsun, Havza, Vezir Köprü, Ladik, Merzifon, Zile, Harput ve Sivas beldelerinden gelen binlerce mürid onun feyzinden nasiplenmiştir. Hatta birçok mürid, velâyet derecesine erişmiştir. Dağistan'da ve diğer Osmanlı beldelerinde müridlerinin ve sevenlerinin çoğalmasa devrin padişahına (II. Abdulhamid), muhalif olarak jurnallenmiştir. Durumdan endişelenen II. Abdülhamid, Mir Hamza Nigârî'yi önce İstanbul'a getirtmiş sonra da Elazığ'a sürmüştür. Bu durumda Amasya'dan uzaklaşan mürşidin sevenlerinden Malatya valisi Hacı Hasan Paşa'nın saygısını kazanmıştır. Onun ziyaretine gelirken hatırını saydığını ifade ederdi. Hazret-i Pir, maruz kaldığı bu muameleden çok üzölmüş ve hastalanmıştı. Bir yaz mevsimi Malatya'da vefat etti. (1304/1886)

Vasiyeti üzerine cenazesi adı geçen vali tarafından Amasya'ya gönderildi. Bâyezid Paşa mahallesindeki istimlâk olunan yere defnedildi. Amcazadesi meşhur âlim, Mir Hasan Efendi Hazretlerinin nezaretinde Kafkasya'daki halifelerinden merhum Hacı Mahmud Efendi'nin de o günkü gayretleriyle, tüm müridleri ve sevenlerinin de katkılarıyla bugünkü büyük türbe yapıldı.

Mîr Hamza Nigârî, oğlu Seyyid Sirâcüddîn Efendi Hazretleriyle kızı, kendinden önce burada defnedilmişlerdi. Kız kardeşinin oğulları, Seyyid Muhibbüddîn ve Sâdeddin Efendiler de, kendisinden sonra buraya defnedilmişlerdir.

Hamza Nigârî Hazretleri Dağistan'la ilişkisini kesip Amasya'yı yurt edindikten sonra, buradaki aşiretler ve halktan kendisine mensup olanlardan 40-50 sene içinde 20-30 bin kişi, peyderpey hicret ederek yakın kasabalarda yerleşmişlerdir. Pek çoğu Amasya ve ilçelerinde bulunmaktadır. Kırım muharebesinden sonra Karabağ'a dönmelerine imkân kalmayınca Dağistan gönüllü süvari alayı kumandanlığına talip oldu. Oradaki üstün kahramanlık ve başarılarından dolayı kendisine ve emrindeki gazilere maaş tahsis edildi. Ayrıca Karabağ'daki toprakları miktarınca Amasya'da devletçe kendilerine arazi tahsis edilerek esenlik içinde olmaları sağlandı.

2. Seyyid Mir Hamza Nigârî'nin Şekil ve Şemâili

Mir Hamza Efendi Hazretleri, uzun boylu olup, vücut ölçüleri orantılıydı. Yüz hatları yarım yuvarlak, sakallı, yanakları kırmızıya yakın pembe olup, kaşları yarım kavisli ve iki kaş arası açık idi. Alnı geniş, bıyıkları düzenli, gözleri ela ve çok çekici bir özellikteydi. Tamamen beyaz olan sakalı, geniş olan göğsünü örtecek kadar gür idi.

Bu yüce şahsiyet, seyyid olduğu için çok cömert ve fevkalade saygın idi. Merhamet ve şefkat ile fakirlere ulaşır, onları değerli ikramları ile hoşnut ederdi.

Karakteri pek yüksek olduğundan muhtaçlara ve yolda kalmışlara seyyahlara ihsanda bulunurdu.

Konaklarına gelen bütün kişilere -zengin olsun fakir olsun- düzenli bir şekilde yemek verilirdi. Hem Kafkasya'daki hem de Doğu Anadolu'daki âlimler, emirler, toplumun ileri gelenleri ve devlet memurlarından pek çoğu bu pir-i kâmilin sohbetlerinden feyiz almışlardır.

Bu çağın kutbu sayılan Şirvânizâde Muhammed Rüşdi ve devlet yetkililerinden Hatuni-zâde İsmail Paşa, Sivas valisi Hacı İzzet ve önceki (emekli) mâbeyn başkâtibi Rıza ve Hacı Hasan Paşa gibi şahısların Mir Hamza Nigârî'ye karşı saygı ve muhabbetleri çok yüksek düzeyde idi. Özellikle Hacı İzzet Paşa'nın onun huzurunda oturduğu görülmemiştir. Amcaoğulları, ulemanın büyüklerinden Mir Hasan Efendi ve Mir Ali Efendi ile Amasya Rüşdiye Mektebi muallimi eşsiz âlim Hoca Mustafa Şirvânî ve Dağistan'lı Hoca Hacı Kazım ile Hacı Abdurrahman Hazretleri ve Miralay Hacı Hüseyin ve Hacı Hasan Bey'ler; bir de Merzifon âlimlerinden hemen hepsi huzurundan ayrılmazlardı. (Bu ikisi Kazak askerî komutanlarındandır.)

Karabağlı Mesut Çelebi Kayseri âlimlerinden Hoca Gazi Osman Efendi, Erbaalı Hoca Mustafa Efendi, Erzurumlu Hoca Şehlâ Hacı Mustafa Efendi ve Hasankaleli Postlu Hoca Mahmut Efendi, Kazakî Hacı Mahmut Efendi, Merzifonlu Paşazâde ve Maraşlı Hoca el-Hâc Osman Efendi, Zileli Çerkes Hoca Ahmet Efendi, İstanbullu Hoca Hulusi Efendi, Merzifonlu Hoca Hacı Mustafa Efendi, Rizeli Hoca Tayyip Efendi ondan feyiz ve irşad izni alan halifelerindendir.

Seyyid Mîr Hamza Nigârî Hazretleri, Mevlana Celaleddin-i Rûmî (k.s) Hazretleri ile, Hz. Peygamber âşıklarından Hz. Câmî ve Hâfız Şirâzî ve Fuzûlî Bağdâdî ve Yazıcızâde gibi büyük eserleri olan şahsiyetlerin bu eserlerini okuyup mütalaa etmekten büyük zevk alırdı.

3. Eserleri

Mîr Hamza Nigârî'nin Farsça ve Türkçe divanları olup, genel özelliklerine bakılarak bunlara, ikinci Mesnevi denilse yeridir. Özellikle, seyr-i süluk, makâmât ve halvet hususlarına dair olan Nigâr-nâme isimli eserinin üzerine bir eser yoktur.

Aşkın sırlarına dair pek çok hakikat ve incelik bu divanlarda izah edilmiştir. Nigâr-nâme ise, manevi üstünlükleri ve ilhamlarının bir göstergesidir.

4. Önde Gelen Mürit ve Talebeleri

Mîr Hamza Nigârî'nin binlerce müridi ve sevenleri arasında pek seçkin ve ünlü şairler de vardır. Özellikle kendi evlâdı Seyyid Siracüddin Efendi ile yeğeni Cafer Tayyar Paşa ve Kafkasyalılardan Ömer Keşfi Efendi ve onun oğlu Muhammed Kâşif ve Erzurumlu âlim Mehmet Zâkir ile Amasya eşrâfından Payaslıoğlu Hacı Hakkı Efendi'dir. Ayrıca, Erzurumlu Hoca Hafız Osman Sirâcî ile, Trabzonlu Osman Nefi ve Keşfizade, Dağistanlı Hoca Hafız Mehmet Sebâtî ve ulemâdan Dağistanlı Recep Hayri ile Bahauddîn ve Derviş Mehmet Kazâkî ile Karabağlı Sa'di Efendilerin, basılı ve basılmamış divanları vardır. Bunların tasavvufi anlamdaki şiirlerinden bazıları örnek olarak verilmiştir.

4.1. Seyyid Sirâcüddîn Efendi

Bu zat, Mevlana Mir Hamza Nigârî'nin oğludur. 1270/1850 yılında doğmuştur. Büyük velisi ve üstadı olan babası ona nesih yazıyı tam olarak öğretmiştir. Çok iyi bir eğitim alan Sirâcüddîn Efendi, faziletli ve zarif bir şair idi. Hoş-sohbet olup, ahlaki üstünlüklerinin hepsini kendinde toplamıştı. Ne yazık ki genç yaşta hakkın rahmetine kavuşmuştur. (1292/1876)

Şiirlerinden bir örnek:

Her alâyıkla değil lââyık sülûk-i râh-ı ışk
Terk ü tecrîd et bu yolda hırka berdûş ol da geç
Kıyl u kâli halk ile tebdîl olur hâlin sakın
Ârif isen kûşe-yi halvette hâmuş ol da geç
Zerre-i mebhût ve mahv-ı âftâb-ı vahdet ol
Katre-i müstağrak-ı deryâ-yı pürçûş ol da geç
Sehldir geçmek sırâtı aşkı lütf-ı yâr ile
Mert isen sen mâ-sivâdan saîd-i nâ bûş ol da geç

Ğark-ı nûr olsun gece ihvânımın kabri Sirâc
Bâl u per âç sen de candan yana kûş ol da geç

4.2. Ömer Keşfi Bey

Kırım savaşında Kafkas eşrafından oluşan ve Mir Hamza Nigârî'nin emir kumandanlarından, süvari alayının yazı işlerini üstlenmiş önemli şahsiyetlerinden biri de Ömer Keşfi Bey'dir. O devirlerde Anadolu'daki ordu teşkilatlarında sağladığı önemli işlerden dolayı, savaş sonrası yaşadığı sürece ona maaş tahsis edilmiştir. Erzurum'da Kafkas muhacirlerinin iskânı memurluğu ile vilâyetin hesap işleri kâtipliğinde bulunmuştur. 1283/1867 tarihinde 32 yaşlarında iken Erzurum'da vefat etmiş ve Dervişağa Camii'nin haziresine defnedilmiştir. Genç olmasına rağmen, nezaket ve kibarlığı ile herkese kendini sevdirmişti. Özellikle Mîr Hamza Nigârî'nin de iltifatlarını ve yakın alakasını kazanmıştı. Faziletli bir şair olduğunu, yazdığı ârifâne şiirlerinden anlamak mümkündür.

Şiirlerinden bir örnek:

Koy bire ey dil gammu, cehd ile meydâna gel
Sâkî tutup elde gör, sâğar u peymâne gel
Yanma bu virânede goncana yoktur bunun
Bir zamme ver gönül âşık-ı dîvâna gel
Düşme bu vâdilere ağlama bî fâide
Açtı bugün bâbını sâkı-yi meyhâne gel
Şûle-i şem dahî bu gece oldu ayân
Durma gönül vaktidir şevkle şevzâna gel
Sünbül değil yasemin-i gonca açılmış bütün
Kalma bu vîranede ravza-yı rıdvâne gel
Levh-i dile sûretin nakş-ı nigâr etmeye
Her kese meftûhtur bâb-ı nigâr hane gel
Yatma gönül her seher murğ-ı hôşâvâzveş
Aşk-ı gülistânına nâle-i efgâna gel
Her kes alıp ıyd için kesmeğe kurbanını
Sen dahi al cânını yârıma kurbana gel
Bülbülün âvâzı dâr-ı nağma-i demsâzı var
Âşık cansız değil bakma o efgâne gel

4.3. Erzurumlu Mehmet Zâkir Efendi

Mir Hamza Nigârî'nin halifelerinden olup, kendisine, Erzurum'da intisap etmiş ve feyiz almıştır. O denmede Erzurum'un ünlü âlimlerinden biri idi. Âlim ve faziletli ve çok değerli bir şâirdi. Erzurum'da vefat etmiştir.

Şiirlerinden bir örnek:

Her cihetten fârğım bir dilber-i yektâ için
Her zemân âzâdeyim leylâ-yı bî hemtâ için
Feth oluptur tab'ı hassânım özümden bî haber
Mevc urur deryâ-yı vahdet lü'lü'ü yektâ için

4.4. Erzurumlu el-Hac Hoca Hafız Osman Sirâcî

Mir Hamza Nigârî'nin halifelerinden faziletli bir zattır. Usta bir şair olarak, Mir Nigârî'ye Erzurum'da intisap etmiştir. "Şehla" Hoca olarak bilinirdi. Aynı zamanda Hacı Mustafa Efendi'nin kayın biraderidir.

Şiirlerinden bir örnek:

Azîzim rûz-u firkat pür belâda gördüğün gönlüm
Vatan tuttu makâm-ı âşinâda gördüğün gönlüm
Sana cânım fedâ kılsam sezâdır ey şeker-güftâr
Senin sâyendedir gûy-ı rızâda gördüğün gönlüm
Yüzüm çün dergeh-i cânâna tuttum çok niyâz ettim
O dem âzâde oldu mâsivâda gördüğün gönlüm
Serâpâ âteş-i hecrinle yanmıştır derûnum amma
Ne hikmetdir cefâ bilmez safâda gördüğüm gönlüm
Sirâcî hâdim-i meyhâne-i aşkındır ey pîrim
Ki verir bâde sâki verme yâda gördüğün gönlüm

4.5. Hafız Mehmet Kâşif Bey

Dağıstan emirlerinden ve tanınmış ulemadan Nimet Abârizâde Ömer Keşfi Bey'in ikinci oğlu olup Erzurum'da doğmuştur. İkinci vatani olan Amasya'da tahsilini tamamlamış olan Kâşif Bey oldukça zeki ve yetenekli birisi idi. Daha gençlik yıllarında, Mîr Hamza Nigârî kendisine tarikat yollarını göstermiş ve manevi ilimlerde feyiz kazandırmıştır. Yukarıda adı geçen Seyyid Sirâcüddîn Efendinin sürekli sohbetlerine katılan Mehmet Kâşif Bey, coşkun şâirlerden biridir.

Şiirlerinden bir örnek:

Aşktan cânımdaki süzüş nigârımdan gelir
Eşk-i çeşmim nâliş-i kalb-i nizârımdan gelir
Bezm-i vahdette enîs-i dilfikârım aşktır
Zevk-i sahbâ sâki-i Kevser nisârımdan gelir
Müjde-i ümîd-i vuslat ol makâm-ı nâzdan
Gelse ancâk bu niyâz zâr-ı zârımdan gelir
Nakşiyim, ahrâriyim Şâh-ı Bahâ Manzûriyim
Hamdi lillâh iltifâtım şehir-i yârımdan gelir
Bende-i Seyyid Nigârım hâk-i pâ-y-i Haydarım
Bûy-ı feyyâzım hâk-i Pâk-i gülğidârımdan gelir
Derd-mend kerbelâyım raşha-ı hûn-ı dilim
Zağm-ı tâb sîne-i dâğ hezârımdan gelir

4.6. Kazahî Derviş Mahmud Hamdi Efendi

Derviş Mahmud Hamdi Efendi, manevi ilimlerin feyzini Mîr Hamza Nigârî'den alan müridlerinden biridir. İlmi meziyetleri ve yüksek ahlak seciyesi ile, Mîr Nigârî'nin hususi teveccühünü kazanmıştır. Şiirlerine bakılınca, coşkulu bir şair olduğu anlaşılır.

Şiirlerinden bir örnek:

Muharremdir bugün mâtem-sarâ-yı ehl-i âlemdir
Zükûr ağlar, inâs ağlar, sıgâr ağlar, kibâr ağlar
Şehîd olmuş bugün leb-i teşnegûya ûşâ mazlum
Resûl ağlar, cihân ağlar, gürû-heştçâr ağlar
Cilâ ver hâtıra nâr-ı kelâmullahu nâtıktan
Safâ bahşet dil-i uşşâka söyle na't-ı Haydar'dan
Cihânda hamdî-yi muhtâcım özge dest-gîrim yok
Elim uzma ilâhî, dâmen-i âl-i peygamberden

4.7. Hacı Resul Sami Bey

Bu faziletli zat da tanınmış şairlerden biridir. Dağistan ulemâsından Hacı Kazım Efendi'nin oğludur. Mir Hamza Nigârî'den talim ve terbiye görmüş olup 20 yıl kadar devlet memuriyetinde maliye muhasebeciliği yapmıştır. Sonraki görevlerinde, Hicaz Vilayeti Defterdarlık vekâleti için Cidde'de görevlendirilmişti. Ardından Kerbelâ muhâsipliğine tayin edilmiştir. İlahi aşk içinde bir hayat süren Resul Sami Bey, İstanbul'da vefat edip Sünbül Efendi mezarlığına

Osman Fevzi Olcay'ın "Menâkıb-ı Mîr Hamza Nigârî" Adlı Risalesi | 201
defnedilmiştir. Hz. Hüseyin ailesinin mezarlarını ziyaret için Necef'e
gidip duygulandığında, Muharrem ayına tesadüf eden çok içli bir
mersiye yazmıştır.

Mâh-ı âşûrâdır ey dil, bil cihân ağlar bugün
Arş u ferş ü şems ü mâh ü âsuman ağlar bugün
Öyle bir gündür bugün kim, şâh-ı deşt-i kerbelâ
El-ataş gûyâ olup eyler figân ağlar bugün
Murğ-ı cânım lâne-i tende karar etmez döner
Neylesün nitsün ne yapsın ins ü cân ağlar bugün
Ey Emire'l-müminîn gel kandesin imdât kıl
Zâde-i fehrâ için fahr-ı cihân ağlar bugün
Farz iken âlemde ehl-i beyte hubb-ı ihtirâm
Tîğ-ı ağdâdan bedensiz sessiz hemân ağlar bugün
Saht-i dil-i mel'ûn-i Yezîd ü Şümr ile İbn Ziyâdın
Ettiği efâle billâh kudsiyân ağlar bugün
Sâmiyâ gördüm bürüm çekmiş siyâh pûşideyi
Lâ fetâ sırrına mazhar bîgümân ağlar bugün

Osman Fevzi Olcay Amâsî - 8 Şubat 1938

Kaynakça

- Mazıoğlu, Hasibe, "Akyürek, Ahmed Remzi", *DİA*, İstanbul, 1989.
- Olcay, Osman Fevzi, *Amasya Meşâhiri*, Amasya Yazma Eser Ktp., No: 787, 1954.
- Sarıcaoğlu, Fikret, "Üç Amasya Tarihçisi ve Amasya Tarihleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIV, İstanbul 1994.
- Şam, Emine Altunay, *Kırım Savaşı'ndan Sonra Anadolu'ya Yapılan Göçler ve Amasya'da İskân Edilenler*, Ankara, 2011.
- Yıldırım, İbrahim, "Azerbeycan'dan Amasya'ya Taşınan Türk Kültürü ve Şirvanlılar", *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Amasya, 2007.

AMASYA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yılda iki kez (Ocak-Haziran/Temmuz-Aralık) yayımlanan bilimsel ve hakemli bir fakülte yayınıdır.
2. Derginin yayın dili Türkçedir. Diğer dillerdeki yazıların yayımına Yayın Kurulu karar verir.
3. Dergide telif, çeviri (yazarından ve yayıncı kuruluştan izin alınmak koşuluyla), sadeleştirme, edisyon kritik, kitap-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayımlanır.
4. Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
5. Yazılara 100-150 kelime arasında Türkçe-İngilizce özet, Türkçe özetten sonra İngilizce başlık, beşer tane Türkçe-İngilizce anahtar kelime ve makale sonuna yararlanılan eserleri gösteren kaynakça eklenmelidir.
6. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.
7. Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, editörün ön incelemesinden sonra Yayın Kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı iki hakeme gönderilir.
8. Yazının gönderildiği her iki hakemden olumlu rapor gelmesi halinde yazı yayımlanır. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi halinde yazı yayımlanmaz. Bir hakem olumlu, diğeri olumsuz görüş belirtirse, üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemden olumsuz rapor gelmesi halinde yayınlanmaz. Üçüncü hakemden olumlu rapor gelmesi halinde yazı hakkında karar, raporların içeriği dikkate alınarak Yayın Kurulu tarafından verilir.
9. Yayımlanmasına karar verilen yazılarla ilgili hakem raporlarında "düzeltmelerden sonra yayımlanabilir" görüşü belirtilmişse yazı, gerekli düzeltmelerin yapılması için yazarına iade edilir. Düzeltmeler yapıldıktan sonra hakem uyarılarının dikkate alınıp alınmadığı editör tarafından kontrol edilerek son karar verilir.

10. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisine aittir. Dergide yer alan yazıların hakları saklı olup, tamamı veya bir kısmı kaynak gösterilmeden iktibas edilemez.
11. Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadan dergiye ulaştırılan yazılar değerlendirilmeye alınmaz.
12. Dergide yayımlanan yazıların dil, bilim ve hukuksal açıdan her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

AMASYA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ YAZIM İLKELERİ

Dergide yayımlanması istenen yazılar, sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

1. Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
2. Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalı ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek biçimde hazırlanmış olmalıdır.
3. Yazı, dil ve ifade yönünden, dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemeli ve makale yazım kurallarına uygun olmalıdır.
4. Makalenin hazırlanmasında bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmelidir.
5. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklaması bulunmalıdır.
6. Yazıda kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, değinilen her belge kaynaklar kısmında yer

almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.

7. Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.
8. **Sayfa düzeni:** A4 boyutunda kenar boşlukları üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, sol 2,5cm, sağ 2,5cm şeklinde ayarlanmalıdır.
9. **Yazı biçimi:** Metin kısmı Palatino Linotype yazı tipi, 11 punto ve başlıklar bold olarak yazılmalıdır. Ana metin kısmı satır aralığı tam, değer 14 nk, dipnotlar ise satır aralığı tam, değer 10 nk ve metinle aynı yazı tipinde 9 punto ile yazılmalıdır. Ana metin ve dipnotlar Aralık → Önce: 0,3 nk, Sonra: 0 nk şeklinde olmalıdır. Özetler 10 punto ile yazılmalıdır.
10. Makalenin başlığı ilk sayfanın başına kalın 11 punto büyük harflerle sayfa ortalanarak yazılır. Başlıktan sonra 2 satır aralığı verilerek yazar ad(lar)ı unvanlı olarak çalıştığı kurum ve e-posta adresi sayfanın sağında dipnotlu olarak yazılır.
11. Yazar adından sonra 2 satır aralığı boşluk bırakılarak özet kısmı 10 punto Palatino Linotype yazı tipi ile yazılır. Önce Türkçe öz ve anahtar kelimeler, sonra İngilizce başlık, İngilizce özet ve Keywords yazılır. Makale içeriğini yansıtan beş (5) tane Türkçe ve İngilizce anahtar kelime eklenir. Makalenin Türkçe ve İngilizce özeti 100-150 kelime arasında olmalıdır. Makale sonuna yararlanılan eserleri gösteren kaynakça eklenmelidir.
12. Makale; tablo, şekil, fotoğraf ve kaynaklar dâhil 24 sayfayı geçmemelidir.
13. Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını aşmayacak şekilde yerleştirilir.
14. Dipnotlar sayfa altında sıralı numara sistemine göre veya metin içi (APA) şeklinde düzenlenebilir.

A- Dipnotları sayfa altında sıralı numara sistemine göre göstermede aşağıda belirtilen usullere uyulmalıdır:

a. Kitap: Basılmış eser; yazar-yazarların adı ve soyadı, eser adı (*italik*), çeviri ise çevirenin, tahkikli ise tahkik edenin, sadeleştirme ise sadeleştirilenin, edisyon ise editörün veya

hazırlayanın, yayınevi, kaçınıcı baskı olduğu, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayfası.

Tek Yazarlı: Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yay., 5. bs., Ankara, 1996, s. 128.

İki Yazarlı: Nurettin Fidan, Münire Erden, *Eğitime Giriş*, Alkım Yay., İstanbul, 1998, s. 226.

Üç veya Daha Çok Yazarlı: Michael Peterson ve diğerleri, *Akıl ve İnanç*, çev. Rahim Acar, Küre Yay., 1. bs., İstanbul, 2006, s. 79.

Derleme: Mustafa Kafalı, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, c. VI, Ankara, 2002, s. 192.

Çeviri: İbn Rüşd, *Metafizik Şerhi*, çev. Muhittin Macit, Litera Yay., İstanbul, 2004, s. 145.

b. Tez Örneği: Haydar Dölek, *Tehafütlerde Ölümsüzlük Problemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 68.

c. Yazma Eser: Yazar adı, eser adı (*italik*), kütüphanesi, varsa kütüphane bölümü, kayıt numarası, varak numarası.

Örnek: Mehmed Emin Tokadî, *Şerh-i Kelimât-ı Hâcegân*, Millet Ktp., Ali Emîrî-Şeriyeye, no: 832, vr. 18a.

ç. Hadis kitaplarında, ilgili eserin hadis alanında meşhur olan referans yöntemi kullanılmalıdır.

Örnek: Buharî, *es-Sahîh*, İman 1.

d. Makale: Yazar adı soyadı, makale adı (tırnak içinde), dergi veya eser adı (*italik*), çeviri ise çevirenin adı, yayınevi, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayı numarası, sayfası.

Telif Makale Örneği: Enver Demirpolat, "Üstad-ı Hikmet Muğlalı Palabıyık Mehmet Efendi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 15, sayı: 2, Elazığ, 2010, s. 135.

Çeviri Makale Örneği: Kasım Cabir, "İmâm Ca'fer es-Sadık'ın Fıkhnınun Fikri ve Toplumsal Çerçevesi", çev. Erdoğan Sarıtepe, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 15, sayı: 2, Elazığ, 2010, s. 334.

e. Basılmış sempozyum bildirileri, ansiklopedi maddeleri ve kitapta bölümler, makalelerin kaynak gösteriliş düzeniyle aynı olmalıdır.

Örnek: Fahrettin Atar, "Fetva", *DİA*, c. 12, İstanbul, 1995.

f. Dipnotlarda kullanılan kaynak ilk geçtiği yerde yukarıdaki şekilde tam künye ile verilmelidir. İkinci defa gösterilen aynı kaynaklar için; yazarın soyadı veya meşhur adı, eserin kısa adı, birden çok cilt varsa cildi ve sayfa numarası yazılır.

Örnek: İbn Sina, *Metafizik II*, s. 183.

g. Arapça eser isimlerinde, birinci kelimenin ve özel isimlerin baş harfleri büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Farsça, İngilizce, vb. diğer yabancı dillerdeki ve Osmanlı Türkçesi ile yazılan eser adlarının her kelimesinin baş harfleri büyük olmalıdır.

ğ. Ayetlerin Türkçe meali italik karakterle yazılmalı, referansı (sure adı, sure no/ayet no) sırasına göre verilmelidir.

Örnek: Ankebut, 29/5.

h. İnternet kaynakları: İnternet kaynaklarında yararlanıldığı tarih belirtilmelidir.

Örnek: <http://plato.stanford.edu/> (18.10.2006).

ı. Dipnot referans numaraları noktalama işaretlerinden sonra konulmalıdır.

Kaynakçanın Hazırlanması

Kaynaklar makalenin sonundaki kaynaklar bölümünde yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralanır. Kaynakların önüne sıra numarası konulmaz.

a. Kitap:

Tek Yazarlı: Aydın, Mehmet S., *Din Felsefesi*, Selçuk Yay., 5. bs., Ankara, 1996.

İki Yazarlı: Fidan, Nurettin, Münire Erden, *Eğitime Giriş*, Alkım Yay., İstanbul, 1998.

Üç veya Daha Çok Yazarlı: Peterson, Michael ve diğerleri, *Akıl ve İnanç*, çev. Rahim Acar, Küre Yay., 1. bs., İstanbul, 2006.

b. Tez:

Dölek, Haydar, *Tehafütlerde Ölümsüzlük Problemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

c. Makale:

Demirpolat, Enver, “Üstad-ı Hikmet Muğlalı Palabıyık Mehmet Efendi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 15, sayı: 12, Elazığ, 2010.

d. Basılmış sempozyum bildirileri, ansiklopedi maddeleri ve kitapta bölümler:

Ay, Mehmet Emin, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Öğretim Elemanlarından Beklentileri”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000.

Atar, Fahrettin, “Fetva”, *DİA*, c. 12, İstanbul, 1995.

Ege, Remziye, “Din Hizmetlerinde (Dini) İletişim ve Rehberlik,” *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan, Remziye Ege, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.

B- Metin içi (APA) göstermede aşağıda belirtilen usullere uyulmalıdır:

APA Metin İçi Gösterme

Alıntı sonu tek yazar: (Hökelekli, 2010:25), alıntı sonu çift yazar: (Hökelekli, 2010:25; Peker, 2014:28) biçiminde gösterilir. Çalışmanın bütününe gönderme biçiminde alıntı: (Hökelekli, 2010; Peker, 2014) biçiminde gösterilir. Yazar sayısı ikiden fazla ise: (Karacoşkun vd., 2013:49) biçiminde gösterilir. Anonim yayına gönderme: (Anonim, 1997:18) biçiminde, aynı soyadını taşıyan yazarlarda isim ve soyadı birlikte yazılır. Kişisel görüşmeler metinde yer almalı, kaynakçada gösterilmemelidir: (A. Efil, kişisel görüşme, 20 Ekim 2012) Kuruma gönderme (Türkiye İstatistik Kurumu, 2013), web adresine gönderme: (www.tdk.gov.tr,2012)

APA Kaynakçanın Hazırlanması

Kaynaklar yazarların soyadına göre alfabetik olarak sıralanır. Eğer yazar adı yoksa yapıt adı esas alınır. Bir yazarın birden çok yapıtı kullanılmışsa kaynaklar kronolojik sırayla yazılır. Bir yazarın aynı yıl yayımlanmış birden fazla yapıtı kullanılmışsa yapıt adlarının alfabetik sırasına göre “2008a”, “2008b” şeklinde sıralanır.

Tek Yazarlı Kitap

HÖKELEKLİ, H. (2010). *Din Psikolojisine Giriş*, İstanbul: Dem Yayınları.

İki Yazarlı ya da Editörlü Kitap

FİDAN, N.- ERDEN, M. (1998). Eğitim Bilimine Giriş, İstanbul: Alkım Yayınları.

Çok yazarlı kitap

ATKINSON, R. L.- ATKINSON, R. C.- SMITH, E. E.- BEM, D. J.- NOLEN HOEKSEMA, S. (2002). Psikolojiye Giriş, Çev.: Yavuz Alogan, 2. Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınları.

Dergide Makale

SUBAŞI, N. (2004). "İmam Hatip(li)ler Üzerine: Teolojik Birikimin Modern Kaynakları", Değerler Eğitimi Dergisi, c. 2, Sayı: 6, 115-132.

Sözlük

Türk Dil Kurumu. (1969). Türkçe Sözlük (genişletilmiş baskı), Ankara: TDK.

Yayımlanmamış Yüksek lisans/Doktora Tezi

AYDIN, A. R. (1995). Dini İnkârın Psiko-sosyal Nedenleri, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

C- Dergimizde kullanılan bazı genel kısaltmalar:

Aktaran	: akt.
Bakınız	: bkz.
Baskı	: bs.
Cilt	: c.
Çeviren	: çev.
Derleyen	: der.
Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi	: DİA
Editör	: ed.
Hazırlayan	: haz.
Hazreti	: Hz.
Hicri	: H.
Karşılaştırınız	: krş.
Kütüphane	: Ktp.
MEB İslam Ansiklopedisi	: İA
Miladi	: M.
Neşreden	: nşr.
Numara	: no:

Ölüm Tarihi	: ö.
Sadeleştiren	: sad.
Sayfa	: s.
Sayı	: sayı:
Tahkik	: thk.
Tarih yok	: ty.
Üniversite	: Ü.
Varak	: vr.
Ve benzeri	: vb.
Ve devamı	: vd.
Yayın yeri yok	: yy.
Yayınevi, yayınları	: Yay.

Makale Teslim Edilirken;

1. Yayınlanması istenen makaleler, bilgisayar ortamında hazırlanıp, A4 formatında bilgisayar çıktısı olarak 3 nüsha teslim edilir. Yayınlanması istenilen yazılar, ikisi isimsiz olmak üzere üç adet, elden verilmeli veya posta yolu ile gönderilmelidir. Makale teslim edilirken, özgün bir yazı olduğunu ve daha önce herhangi bir yerde yayımlanmadığını belirten bir yazı (teslim formu) imzalanır.
2. Çeviri, sadeleştirme ve transkripsiyon yazılarına orijinal metinlerin fotokopileri eklenir.
3. Hakem önerileri doğrultusunda yeniden düzenlenen makalenin son şeklini gösteren bir nüsha yazı ile birlikte CD ortamında teslim edilir.
4. Hakemlerden olumlu rapor alamayan makale yayınlanmaz ve yazarına iade edilmez; bu konuda herhangi bir sorumluluk kabul edilmez.